

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Серія
ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 4 (51)
2016

Засновано 2001 року
Видання виходить 4 рази на рік

Київ
ДП "Видавничий дім "Персонал"
2016

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43

Редакційна колегія

Курко М. Н., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф.,
Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф.,
Бідзюра І. П., д-р політ. наук,
Варзар І. М., д-р політ. наук, проф.,
Воронін В. М., д-р іст. наук,
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф.,
Мелков Ю. О., д-р філос. наук, доц.,
Перекуда Є. В., д-р політ. наук, проф.,
Піляєв І. С., д-р політ. наук,
Попов В. Ж., д-р іст. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 13 від 28 грудня 2016 р.)

Наукові праці МАУП. — Серія : Політичні науки. — 2016. — Вип. 4 (51) / [редкол.: М. Н. Курко (голов. ред.) та ін.]. — Київ : МАУП, ДП “Вид. дім “Персонал”, 2016. — 96 с.: іл. — Бібліогр. у кінці ст. — Виходить 4 рази на рік.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку політології.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2016
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2016

ЗМІСТ

Відомості про авторів	4
Піляєв І. С.	
<i>Литовська спадщина як чинник європейського вибору України</i>	5
Попов В. Ж.	
<i>Психологічні трансформації в українському суспільстві періоду громадянської війни 1917–1920 рр.</i>	16
Білоус А. О., Пастернак А. О.	
<i>Специфіка порушення прав людини в умовах військових конфліктів: постановчо-концептуальний характер і особливості</i>	22
Бондар Ю. В.	
<i>“Хто керує минулим, той керує майбутнім...”</i>	26
Дікареєв О. І.	
<i>Історико-психологічний наратив у політогемності елітарної свідомості</i>	39
Колісніченко Р. М.	
<i>Структурні особливості глобалістичної свідомості</i>	53
Колпаков В. М.	
<i>Проблема політики і стратегії освіти</i>	62
Martyshyn D. S.	
<i>Social issues of christian life in social thought of the Ukrainian Orthodox Church: problem statement</i>	69
Benson S. R.	
<i>Globalized islamic holy terrorism: factors & motivations.....</i>	79
Азіма Фаді	
<i>Роль держави у розвитку творчості молодого покоління.....</i>	87

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- **Бенсон Сем Роберт** — докторант, МАУП, м. Київ — 79
- **Білоус Алла Олександрівна** — канд. іст. наук, доц., директор Ін-ту підготовки наук. кадрів та бізнес-освіти, вчений секретар Вченої ради ВНЗ МАУП, м. Київ — 22
- **Бондар Юрій Володимирович** — канд. політ. наук, доц., МАУП, докторант Ін-ту журналістики Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, м. Київ — 26
- **Дікарев Олександр Іванович** — канд. політ. наук, доц., МАУП, м. Київ — 39
- **Колісніченко Роман Миколайович** — канд. політ. наук, доц., директор Кіровоградського ін-ту, МАУП — 53
- **Колпаков Віктор Михайлович** — канд. військових наук, проф. МКА, МАУП, м. Київ — 62
- **Мартишин Денис Сергійович** — протоієрей, д-р богословських наук, д-р наук у галузі політології, зав. каф. укр. православ'я та теології, МАУП, м. Київ — 69
- **Пастернак Андрій Олександрович** — докторант, МАУП, м. Київ — 22
- **Піляєв Ігор Славович** — д-р політ. наук, доц., проф. каф. міжнар. відносин та суспільних комунікацій, МАУП, м. Київ — 5
- **Попов В'ячеслав Жанович** — д-р істор. наук, проф., зав. каф. філології та українознавства, МАУП, м. Київ — 16
- **Фаді Азіма** — докторант, МАУП, м. Київ — 87

І. С. ПІЛЯЄВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ЛИТОВСЬКА СПАДЩИНА ЯК ЧИННИК ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 51(4), с. 5–15

Розглянуто роль литовської спадщини в історичній генезі української державності та її вплив на сучасний Європейський вибір України. На конкретних прикладах верифіковано, що спільність або схожість культурної традиції, тягlosti певних меморіально-музейних форм аж ніяк не визначає єдності поведінки та устремлінь акторів історичного та політичного процесів.

На сьогодні лише дві макроцивілізаційні системи світу – Західна (базується переважно на романо-германській спадщині) і Північно-Східно-азійська (сформована під потужним цивілізаційним впливом Китаю та конфуціанських цінностей) – входять до світ-системного ядра держав, що демонструють найбільшу конкурентоспроможність, науково-технічний прогрес та економічну динаміку. Між цими системами знаходиться стагнуючий пострадянсько-євразійський простір, занурений у системну ціннісну та соціально-економічну кризу, що з часів Великого переселення народів і, тим більше, Монголо-татарської навали (Орди) виступав зоною історичного суперництва між Сходом та Заходом (поява тюркського елемента на Східноєвропейській рівнині багатьма дослідниками датується IV ст. [1], а Л. М. Гумільовим – навіть II ст. н. е. [2, 97–98]). Зокрема, така дихотомія класичної Європи (тобто Європи історичного простору імперії Каролінгів) і класичної Азії, як екстраполяції великого Китаю, є універсальною властивістю Східноєвропейського простору [3], що виявляє, в контексті триваючих суспільних трансформацій, цілком очевидну нелінійну історичну динаміку.

Ідеї нелінійності та множинної самоподібності історичного процесу сходять до індоєвропейської міфологеми “кола-часу”, зустрічаються у піфагорійців, Геракліта, античних стоїків, у вченні грецького ранньохристиянського теолога та філософа Оригена (улюбленого письменника Григорія Сковороди), в епоху Ренесансу (коли закономірно підвищився інтерес до циклічної концепції часу), у звістці про “Вічне Повернення” (“Центр всюди. Крива – шлях вічності” [4, 98]) – основоположній думці всієї філософії Ф. Ніцше, в ноосферному світогляді В. І. Вернадського і П. Тейяра де Шардена, теорії

дисипативних структур та флуктуацій всесвітньо відомого бельгійського фізика-синергетика І. Р. Пригожина. Видатний американо-іспанський філософ першої половини ХХ ст. Дж. Сантаяна вважав, що формовані розумом духовно-ціннісні парадигми, як і засоби гармонізації суспільних відносин, що ним обираються, в основі своїй детерміновані вимогами життєвих імпульсів окремого індивіда та суспільства в цілому: “природа тягне за собою свій ідеал, і прогресивна організація ірраціональних імпульсів творить раціональну думку” [5, 291].

На Заході на рубежі ХХ–ХХІ ст. найбільш визначними й послідовними прихильниками нелінійності/полілінійності світового розвитку виступили І. Валлерстайн, С. Гантінгтон, А. Гундер Франк, Д. Харві, В. Шляпентох, у Росії — Л. С. Васильєв, А. В. Коротаєв, М. М. Крадін, Ю. І. Семенов, А. І. Фурсов, в Ізраїлі — А. Гат, в Україні — С. Б. Кримський і Ю. В. Павленко. Російський філософ О. В. Плебанек дала цілісне обґрунтування цивілізаційної матриці, як “основи, на якій вибудовується унікальне соціокультурне ціле” [6, 106]. Матриця в цьому сенсі ставить межі модернізаційним процесам, взаємодії та інтеграції з іншими цивілізаціями.

Важливу роль для розуміння природи суспільного ладу нових незалежних держав Європи, що виникли після розпаду СРСР, відіграють праці сучасних дослідників цивілізаційно-аксіологічної дихотомії “Схід–Захід” (О. С. Ахієзер, С. Н. Гавров, С. І. Каспе, Е. С. Кульпін (всі — Росія), Ч. Дж. Гальперін, Е. Глісон, Д. Островський, О. Л. Янов (всі — США), А. Г. Бульвінський, М. І. Михальченко, О. О. Рафальський (Україна) та ін.

Автором було висунуто та обґрунтовано гіпотезу про фрактальну природу трансформаційних процесів на пострадянському просторі, яка виходить із самоподібності процесів, зокрема конфліктів, що розгортаються на континентальному, міжнародно-регіональному, національному, внутрішньо-національно-регіональному та локальному рівнях, їх обумовленості певною ієрархічно організованою історичною парадигмою, що торує розвиток зазначеного геополітичного простору, істотною мірою впливаючи на його конфігурацію та динаміку [7].

Крайнє загострення україно-російських відносин внаслідок російської силової анексії Криму та гібридного збройного конфлікту на Донбасі оголило глибинні ціннісні розколи на Євразійському просторі, пов’язані з суперечливими, в певному сенсі дихотомічними історичними коренями та цивілізаційно-культурними домінантами його розвитку в інституційному, соціально-економічному і геополітичному вимірах.

Поточну українську кризу здебільшого аналізують з точки зору “реальної політики” (Realpolitik), як елемент “гри з нульовою сумою”, що її Росія і Китай грають проти Заходу за геополітичне домінування в Євразії. Втім, як відзначає американський політолог Н. Петро, “більшість пропозицій щодо припинення поточної кризи виявила свою обмежену цінність, оскільки вони, як правило, випускають з уваги історико-культурне коріння цього конфлікту” [8, 32]. Конструктивнішим виглядає аналіз української кризи та шляхів її врегулювання з точки зору цивілізаційного суперництва-діалогу Схід–Захід

(що ґрунтується, зокрема, на раціональних європейських та конфуціанських цінностях).

Розкриємо міждисциплінарний аналіз європейської і вужче литовсько-руської, історико-цивілізаційної генетики української державності, що обумовлює Європейський вибір України, в контексті триваючого гібридного збройного конфлікту на Донбасі та Української кризи в цілому.

Як відомо, монгольська навала на Русь у середині XIII ст., що живилася не лише найсучаснішими озброєннями, а й технологіями управління великими зовнішніми просторами, країнами та народами, запозиченими з підкореного монголами Китаю, призвела до поділу Русі між Ордою і Європою. Титул короля Руського королівства, наданий в 1253 р. Папою Римським Данилу Галицькому, носили його нащадки аж до кінця XIV ст. Далі титули “Король Русі”, “Володар і спадкоємець Русі” перейшли до королів Польщі.

Великий масив західно- та південноруських земель включно з Києвом у результаті переможної битви з ординцями на Синіх Водах (1362 р.) став територіальною та політичною складовою Литовського князівства [9], яке з 1398 р., за правління Вітовта, взяло офіційну назву “Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське”, а його правителі набули титулу Великого князя Литовського, Руського та Жемайтійського.

Протягом XIV–XVI ст. Велике князівство Литовське (повна офіційна назва — Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське) виступало фактично рівновеликим суперником Великого князівства Московського в боротьбі за володарювання на руських землях. Більше того, на теренах Литовсько-Руської держави під час громадянської війни між прихильниками Сигізмунда I Кейстутовича і Свидригайла Ольгердовича у 1432–1435 рр. навіть існувало окреме Велике князівство Руське, очолюване останнім (Свидригайло у своєму державницькому проєкті спирався переважно на православну руську шляхту). До складу Великого князівства Руського, крім низки сучасних білоруських земель, входили Київська, Сіверська землі, Волинь і Східне Поділля (Брацлавщина). Останньою спробою відновити незалежність Західної Русі було повстання Михайла Львовича Глинського 1508 р., яке охопило значні території й переслідувало мету відновлення Великого князівства Руського з центром у Києві. Але повстання зазнало невдачі.

Королі утвореної в 1569 р. Речі Посполитої носили титул “Великий князь Руський”, а Іван Виговський у 1658–1659 рр. навіть намагався здійснити проєкт відновлення Великого князівства Руського як частини Речі Посполитої Трьох Народів. Таким чином, назва Велике князівство Руське і титул “Великий князь Руський” у XVII і навіть XVIII ст. стосувалися земель сучасної України і Білорусі й не мали відношення до Московської держави, що виникла з протекторату Орди й далі офіційно йменувалася Великим князівством Московським, а з 1547 р. — Російським царством.

Характерно, що в державному девізі Речі Посполитої XVIII ст. “За Віру, Закон і Короля” (*Pro Fide, Lege et Rege*) [10, 123] монарх, який обирався (хоча й довічно) сеймом, стояв після закону, тоді як у традиційному девізі Росій-

ської імперії “За Віру, Царя і Отечество” цар-самодержець стояв попереду самої вітчизни, а згадка про закон була відсутня взагалі.

Варто зауважити, що створена наприкінці 1850-х років на історико-філологічному факультеті Київського університету таємна організація “Трояка Спілка” під керівництвом Володимира Антоновича і Леона Гловацького, брата польського письменника Болеслава Пруса, виступала за звільнення селян із землею і відновлення державності Речі Посполитої у кордонах 1772 р. Згодом таємна організація переросла в цілий політичний рух, який виступив за незалежність Київської Русі від Російської імперії, а одна з течій цього руху на чолі з Ізидором Коперницьким і Мар’яном Дубецьким стала ідейною та організаційною основою Січневого повстання на історичних теренах Речі Посполитої у 1863–1864 рр. (зокрема, Мар’ян Дубецький був секретарем від Русі в Національному Уряді повстанців). Цікаво, що учасники Січневого повстання розробили модифіковану версію герба Речі Посполитої як оновленої федерації трьох народів: додана третя частина герба містила символ Київської Русі — образ Архангела Михаїла. Втім цей символ об’єднання ніколи не був офіційно реалізований через придушення повстання російським імперським військом.

Отже, території Київської Русі після її розпаду упродовж століть акумулювалися навколо гостро конфліктуючих центрів: умовно європейського (Галицько-Волинська Русь, Велике князівство Литовське, Польща, Річ Посполита, Австрія, Австро-Угорщина, знову Польща) та євразійського (Володимиро-Суздальська Русь, Велике князівство Московське, Російське царство, Російська імперія). Лише нетривалий історичний період — менш ніж півстоліття після Другої світової війни — ці центри знаходилися у форматі єдиної держави — СРСР, фрактальна дихотомія в якому простежувалася з макрорівня (цивілізаційний контраст між західними республіками Європейської частини і східними республіками Центральної Азії, а всередині РРФСР — між “Інгерманландією” (Санкт-Петербург, Ленінградська, Новгородська, Псковська, Архангельська області, Карелія) та євразійськими регіонами Поволжя, Північного Кавказу, Уралу, Сибіру, Даурії) до субрегіонального і навіть локального рівня (наприклад, етнокультурний та аксіологічний контраст між слобожанськими районами Донеччини й Луганщини та їх мобілізаційно індустріалізованими районами, що наразі виступили базою організацій “ДНР” і “ЛНР”). Таким чином, протягом понад сім століть після монгольської навали спостерігаємо не лише цивілізаційно-культурну й геополітичну альтернативність, біполярність, а й чітку фрактальність історичного та етнокультурного розвитку простору колишньої давньоруської держави: Русь Західна — Русь Східна, український етногенез на західноруських землях держав Центральної Європи — український етногенез на теренах Російської імперії, радянський Захід — радянський Схід, Україна — Росія, Правобережна Україна — Лівобережна Україна, слобожанський Донбас — мобілізаційно індустріалізований Донбас).

Збройний конфлікт на Донбасі, як показує його розвиток протягом 2014–2017 рр., на відміну від заморожених конфліктів на Південному Кавказі і

Придністров'ї або посткомуністичних воєн на теренах колишньої Югославії, має не стільки етнічний, скільки ідеологічний і, глибше, аксіологічний, ціннісно-цивілізаційний характер, що проявляється у відсутності наскрізних етнічних розколів у політичній лояльності цивільного населення в зоні конфлікту, так само як і в переважно економічно мотивованій географії потоків біженців та переміщених осіб із Донбасу. Навіть якщо близько 3/4 довоєнного населення Донбасу було російськомовним [11], чисельність біженців та внутрішньо переміщених осіб з регіону в результаті збройного конфлікту відповідно на територію Росії (1,1 млн осіб) і на територію, контрольовану українською владою (0,8–1,0 млн осіб), є приблизно збалансованою [12, 7], і автор не зустрічав даних, що свідчили б про етнічну однорідність або, принаймні, про чіткі тренди етнічної вмотивованості таких потоків.

Варто відзначити, що лінія зіткнення ворогуючих сторін на Донбасі, що згадується Мінським меморандумом від 19 вересня 2014 р. у контексті взаємного відводу важких озброєнь, має історичні паралелі з лінією розмежування територій Слобідської України, Кальміуської паланки Війська Запорозького періоду Нової Січі, з одного боку, і Війська Донського — з другого, що склалася на середину XVIII ст., зокрема після указу російського уряду від 30 квітня 1746 р. При цьому історично початок приборканню донців і реорганізації їх самостійних вольностей на керовані Кремлем свободи та привілеї (порівняно з іншими “царевими слугами”) поклала грамота царя Івана IV Грозного від 3 січня 1570 р., яка пов'язала Донщину з Московською державою на противагу відносинам козаків із польським королем. Таким чином, спостерігаємо, як фрактальна дихотомія цінностей та геополітичних орієнтацій на широкому степовому просторі проживання козацтва між Дністром і Доном з плином історичного часу набуває інституційного формату у вигляді української та донської козацьких автономій, які у взаємних відносинах уособлюють на цьому рівні, тісно перетинаючись у мові, звичаях та культурі, відповідно крайню східну межу аксіологічно-поведінкової Європи і крайню західну межу аксіологічно-поведінкової Євразії (або, за Л. М. Гумільовим, відповідних суперетносів [13]). Тут очевидні історичні паралелі із згаданим фрактально-дихотомічним поділом Русі між Ордою і Європою, що втілювався в появі та подальшому загостренні титулярно-світської (король (великий князь) Русі — великий князь (цар) Русі) та конфесійної дихотомії (остання, наприклад, у 1461–1589 рр. персоніфікувалася як “Митрополіт Київський і всієї Русі — Митрополіт Московський і всієї Русі”). Проте ціннісно-поведінкова дихотомія самоподібно й багатократно виявляється далі на нижчих рівнях, наприклад, в уподобаннях та орієнтаціях козацтва Війська Запорозького відповідно Лівого та Правого берегів Дніпра або, в межах території Війська Донського, — між ареалами проживання (і системами цінностей) донських козаків та інших корінних мешканців — калмиків.

Діючи за логікою дихотомії “Європа — ординсько-китайський Схід”, Іван III, підкоривши Новгород, повністю знищив або виселив звідти проєвропейську за ментальністю та віддану традиціям вічових вільностей новго-

родську знать і виселив з Новгороду німецьких купців, у результаті чого новгородська торгівля із Заходом практично припинилася.

Ментально-ціннісна генетика Московської великодержавності від Орди не змінилася і з виходом на авансцену європейської політики Російської імперії, що запозичила у Європи безліч символів та культурних артефактів. Влучно відзначає відомий російський філософ та історик Е. С. Кульпін: “Хоча у сфері технічної, а потім і всієї культури Петро I “двинув” Росію в Європу, але в ментальності поставив заслони на цьому шляху” [14, 74–75].

Характерно, що татарську, поряд із російською, генетику російської державності визнають і видатні діячі російського православ’я, яке, як відомо, користувалося численними податковими та іншими преференціями від влади і за часів Орди, і в царській Росії і користується нині в Російській Федерації. Як вважає, наприклад, впливовий повпред РПЦ директор Фонду підтримки християнських церков “Міжнародний фонд “Християнська солідарність” Дмитро Пахомов: “У Росії фактично два народи є державотворчими — це рускіє і татари” [15]. При цьому між ними історично спостерігається високий ступінь етнокультурного та етноконфесійного взаємопроникнення. На думку члена президії Регіональної татарської національно-культурної автономії м. Москви Дінари Бухарової: “Хрещені татари — це частина великого татарського етносу, яка сповідує православне християнство і є також тюркомовною органічною частиною великої рускої (російської) нації. За деякими оцінками їх чисельність сягає до 30 % від загальної чисельності татар” [16].

За великим рахунком Росія разом із групою держав Центральної Азії виступає сьогодні тим, що тривалий історичний період світового лідерства Китаю та китайської цивілізації розглядався як “варварська” периферія Піднебесної, що втілювалася в механізмі напіввасальних відносин між Китаєм та його фактично “молодшими партнерами” (а не братами, оскільки “молодшими братами” типу Кореї, Японії, В’єтнаму, Бірми в традиційній сіноцентричній моделі світу можуть бути лише країни і народи, що ввібрали китайську, зокрема конфуціанську, культуру, релігійні та ментальні традиції!) в рамках Шанхайської організації співтовариства.

Ще за часів Перебудови Лев Гумільов зауважував, що збройний конфлікт на Донбасі яскраво висвітлив спільність або схожість культурної традиції, спадковості, тяглості певних меморіально-музейних форм, що аж ніяк не визначає єдності поведінки живих людей, яка підтримується їх пасіонарністю. Так само як стереотипи поведінки руськокультурних людей у Київській Русі (та в її етнічному уламку — Новгородській республіці) і в Московській державі відрізнялися дуже суттєво (хоча культурна традиція, що базувалася на православ’ї та церковнослов’янській мові, здебільшого була запозичена Москвою у Давньої Русі) [13, 377], так і стереотипи поведінки населення переважно російськомовного Києва кардинально відрізняються, вочевидь, від стереотипів поведінки населення індустріальних районів Донбасу. Якщо Київ апелює переважно до європейських цінностей (інша річ — як це здійснюється на практиці), то значна частина населення Донбасу — до цінностей ординсько-євразійських (що виступають і в перетвореній формі радянських).

Висновок Л. М. Гумільова про те, що спільне культурне надбання можуть мати зовсім різні етноси (суперетноси) з різними, навіть діаметрально протилежними, системами цінностей та моделями поведінки, є важливим і для усвідомлення принципової різниці між моделями поведінки Російської імперії, сталінського СРСР і путінської Російської Федерації, в освітній та культурний фундамент яких було покладено давньоруську і класичну російську літературу (з відповідними архетипами). Між тим, якщо Російська імперія в обличчі її політичної еліти з часів Петра I вважала себе членом європейського концерту, граючи провідну роль і в створеному Віденському “Священному союзі” європейських монархів, і в Антанті, то сталінський СРСР і путінська Росія розглядають Європу як ворожого “Іншого” (символічно, що слова їхніх гімнів написала одна й та сама людина — С. В. Міхалков, а спільна музика О. В. Александрова є інструментальною варіацією “Гімну партії більшовиків” 1939 р.). Причому таке ставлення збігається і з думкою переважної більшості західних лідерів.

Втім, як засвідчила пострадянська історія, Л. М. Гумільов помилявся, коли вважав, що киево-руський етнос остаточно зникає з розгромом та підкоренням Новгороду — останнього етнічного уламку Київської Русі Москвою близько 1480 р. [13, 378–379], у період, що практично співпав з об’єднанням Великоросії, остаточною ліквідацією монголо-татарського іґа та початком формування російського суперетносу. Адже киево-руський етнос продовжив своє існування спочатку у Великому князівстві Литовському (як його називали кияни — Литовській Русі), а далі в східно-християнській традиції Речі Посполитої, Австрії та Австро-Угорщини через етногенез українського народу та української нації, як наступників переважно європейських цінностей Київської Русі.

Палким прихильником історичної та цивілізаційно-культурної ідентичності України як спадкоємниці та наступниці Київської, Галицько-Волинської Русі, Русі часів Королівства Польського, Речі Посполитої та Гетьманщини був засновник і лідер Організації українських націоналістів (ОУН) Євген Коновалець (в еміграції одержав литовське громадянство), вбитий чекістським агентом у 1938 р. [17, 708].

Цей фрактальний дуалізм (дихотомія) цінностей, онтологічних, моральних, політичних, геополітичних орієнтацій буде наростати, причому як між Україною та Росією, так і всередині Росії. Завдання влади і громадянського суспільства в Україні — недопущення подальшої фракталізації зазначеної дихотомії всередині країни, згуртування суспільства та української політичної нації навколо європейських цінностей.

Таким чином, у культурно-історичному контексті глибинною суттю війни на Донбасі є боротьба за Руську спадщину: чи буде вона монополізована Московською, Євразійською Руссю, чи історично Західна (Галицько-Волинська, Карпатська та Литовська) Русь — нині Україна і Білорусь, — що тяжіє до традицій та цінностей Центральної Європи і яка в геополітичному плані зникла в період 1945–1991 рр., будучи поглинутою Радянським Союзом, але в 1991 р. постала вже в суверенно-державницькому форматі, устоїть перед

системними викликами сучасності і виступить у тривалій історичній перспективі цивілізаційно-культурною та аксіологічною альтернативою євразійській квазіімперії.

В історії можна навести чимало подібних “аксіологічних” війн за домінування над певним етнокультурним простором: за “Трецьку спадщину” між давніми Афінами і Спартою; за “Руську спадщину” між Москвою і Великим Новгородом (XIV–XV ст.) та між Москвою і Литвою (XIV–XVI ст.); за “Римську спадщину” між хрестоносцями Папи і Візантією; за “Французьку спадщину” між Вандеєю і революційним Парижем (1793–1796 рр.); за “Германську спадщину” між німецькими католиками і протестантами (Тридцятирічна війна) та між Австрією і Прусією (1866 р.); за “Швейцарську спадщину” між протестантськими та католицькими кантонами (середина XIX ст.) тощо. Причому тривалість та результати цих війн дуже різнилися.

Врахування зазначеної історичної парадигми в практичних діях української влади та дипломатії сприятиме як врегулюванню збройного конфлікту та відновленню мирного життя на Донбасі, так і профілактиці конфліктогенних загроз в інших регіонах України.

Тож доцільно розглядати справжню імплементацію Європейського вибору України на шляху, який поєднує Свободу та, відповідно, європейські соціально-ліберальні цінності зі стрижневою культурною традицією Русі-України, що пронизує, як вісь, увесь масив нашої національної і навіть протонаціональної історії. Лише на цьому шляху може бути забезпечено сталий демократичний розвиток і соціально-економічне піднесення України.

Отже, для запобігання та профілактики громадянських конфліктів у різних регіонах України, водночас усвідомлюючи визначальний фактор зовнішньої агресії в подіях у Криму та на Донбасі, вбачається за доцільне побудова, на основі історичних, соціологічних, політологічних даних, регіональних та локальних моделей зазначеної фрактальної дихотомії європейських та ординсько-євразійських цінностей, конкретних параметрів та пропорцій їх реалізації та віртуалізації, визначення напрямів та сили планованих інформаційно-політичних та соціально-психологічних впливів у різних регіонах, містах та районах України з метою актуалізації та посилення перших (європейських) і нейтралізації других (ординсько-євразійських).

Загальноукраїнський діалог і консенсус передбачає й залучення таких уже добре забутих, але надихаючих на об’єднання та громадянську злагоду фактів вітчизняної історії, як, наприклад, укладення в серпні 1920 р. військово-політичної угоди між УНР під проводом Симона Петлюри і Кримським урядом Петра Врангеля за участю Юзефа Пілсудського та під егідою Антанти про визнання повноважень майбутніх демократично обраних Всеукраїнських установчих зборів й оперативне включення (реалізоване в жовтні того ж року) 3-ї Руської армії генерала Бориса Пермикіна, що базувалася в Польщі, до оперативного угруповання армії УНР з метою спільного наступу проти більшовиків на Правобережній Україні [18, 317].

Історія переконливо свідчить, що загальнонаціональний, загальногромадянський консенсус в Україні можливий, і тільки він здатний забезпечити

справжню модернізацію України як держави, суспільства, національної економіки, реалізацію Європейського вибору та інтеграцію до сім'ї цивілізованих країн і народів. Платформа національної та громадянської злагоди передбачає визнання спільної для всіх регіонів і субетносів спадщини європейської Русі-України, притаманних їй історико-культурних цінностей і традицій, зокрема спільного коріння книжної мови та культури, релігії, фольклору, на решті, потужного пласта спільної аксіологічно орієнтованої на Європу історії.

Саме консолідація української громадянської нації навколо європейських традицій і цінностей Київської, Галицько-Волинської, Литовської, Карпатської Русі, Речі Посполитої та Гетьманщини спроможна об'єднати на основі пасіонарної національної ідеї всі регіони та верстви населення, основні політичні сили, представників громадянського суспільства та віруючих усіх традиційних конфесій України.

Джерела

1. *Генинг В. Ф.* Ранние болгары на Волге (Больше-Тарханский могильник) / В. Ф. Генинг, А. Х. Халиков. — Москва: Наука, 1964. — 201 с.
2. *Гумилев Л. Н.* Тысячелетие вокруг Каспия / Л. Н. Гумилев. — Баку: Азернешр, 1991. — 307 с.
3. *Павленко Ю. В.* Глава II. Этапы, пути и исторические типы реализации цивилизационного процесса / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. И. Павленко и др.; под ред. Ю. Н. Пахомова // Цивилизационные модели современности и их исторические корни. — Киев: Наук. думка, 2002. — С. 64–97.
4. *Ницше Ф. В.* Так говорил Заратустра / Ф. В. Ницше; пер. Ю. М. Антоновского; под ред. К. А. Свасьяна. — Москва: Рипол Классик, 2002. — 608 с.
5. *Santayana G.* The Life of Reason / G. Santayana. — N. J., 1922. — Vol. 1–5. — Vol. 1. — 316 p.
6. *Плебанек О. В.* Цивилизационная матрица как категория геополитики / О. В. Плебанек // Вестн. РХГА. — 2011. — № 1. — С. 106–113.
7. *Піляєв І. С.* Фрактальна парадигма трансформаційних процесів на пострадянському просторі: історичний діагноз збройного конфлікту на Донбасі / І. С. Піляєв // Виклики європейській архітектурі безпеки: укр. контекст: зб. тез доповідей (9 жовтня 2014 р., м. Київ) / за заг. ред. М. А. Кулініча, Н. О. Татаренко, В. Г. Ціватого. — Київ: ДАУ при МЗС України, 2014. — С. 83–85.
8. *Petro N. N.* Understanding the Other Ukraine: Identity and Allegiance in Russophone Ukraine // In Pikulicka-Wilczewska, A. & Sakwa, R. (Eds.). Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives. — Bristol, UK: E-international Relations Publishing, 2015. — P. 19–35.
9. *Šabuldo F.* 1362 m. Mėlynųjų vandenų m-šio šiuolaikinė mokslinė interpretacija / Feliks Šabuldo [Шабульдо Ф. М. Синеводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації] [литовською та українською мовами]. — Vilnius: Lietuvos istorijos institutas; Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija; Ministro Pirmininko tarnyba, 2012. — 110 p.
10. *Lileyko J.* A companion guide to the Royal Castle in Warsaw / J. Lileyko. — Warsaw: Interpress, 1980. — 249 p.
11. *Мовний склад населення України* [Електронний ресурс] / Всеукр. перепис населення 2001 // Держ. комітет статистики України. — Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/>

12. *Доповідь* про становище в галузі прав людини в Україні. 16 листопада 2015 – 15 лютого 2016. — Женева: Упр. Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. — 57 с.
13. *Гумилев Л. Н.* От Руси к России / Л. Н. Гумилев. — Москва: АСТ МОСКВА, 2007. — 396 с.
14. *Кульпин Э. С.* Становление системы основных ценностей Российской цивилизации / Э. С. Кульпин // История и современность. — 2008. — № 1. — С. 49–75.
15. *Перезагрузка: Турция пошла навстречу Русской православной церкви* [Електронний ресурс] // ИА REGNUM. — 03.08.2016. — Режим доступа: <https://regnum.ru/news/polit/2162731.html>
16. *Бухарова Динара*: “Сегодня до 30 % татар исповедуют Православие” [Електронний ресурс] // Аналитический портал “Православный взгляд”. — 10.11.2015. — Режим доступа: <http://orthoview.ru/buxarova-dinara-segodnya-do-30-tatar-ispoveryut-pravoslavie/>
17. *Бачина-Бачинський Є.* Запис від 10.11.1930 / Щоденник із Женеви / Є. Бачина-Бачинський / Розділ “Є. Коновалець у Женеві” // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен: Видання Фондації ім. Євгена Коновальця, 1974. — 1019 с.
18. *Українсько-московська війна 1920 року в документах.* — Ч. 1: Оперативні документи Штабу Армії УНР (під ред. В. Сальського). — Варшава: [б. в.], 1933. — 404 с.

Детерміновано напрями та інструменти недопущення подальшої фракталізації дихотомії онтологічних, моральних, політичних, геополітичних орієнтацій всередині України. Реалізація Європейського вибору України вбачається на шляху поєднання соціально-ліберальних цінностей зі стрижневою культурною традицією європейської Русі-України, що пронизує суцільний масив національної історії й здатна забезпечити справжній загальнонаціональний консенсус.

The armed conflict in Donbass, as shown from its development during 2014–2017, compared to the frozen conflicts in the South Caucasus and Transnistria or post-communist wars in former Yugoslavia, is less ethnic and ideological by character, and is deeper axiological, value — civilizational character. In a certain sense, it is related to contradictory dichotomic historical roots and cultural-civilizational dominants of the development of Eastern European space in institutional, socio-economic and geopolitical dimensions. In this context, the article considers examples of “axiological” wars for the domination in the certain ethno-cultural space, the role of Lithuanian heritage in the historical genesis of the Ukrainian state and its impact on modern European choice of Ukraine. Particularly, during the XIV–XVI centuries, the Grand Duchy of Lithuania acted virtually as an equal rival of the Grand Duchy of Moscow in the struggle for domination in the former Kyiv Rus lands. It is verified in specific examples, that commonality or similarity of cultural traditions and continuity of certain memorial and museum forms does not define the unity of behavior and aspirations of actors of the historical and political processes. The article determines directions and tools of preventing further fraction of dichotomy of ontological, moral,

political, geopolitical orientations inside Ukraine. Implementation of Ukraine's European choice is seen by the author through a combination of social and liberal values with core cultural tradition of European Rus-Ukraine that permeates the entire array of national history, including common roots of bookish language and culture, religion, folklore, powerful layer of joint history axiologically focused on Europe, able to provide a real national consensus.

Детерминированы направления и инструменты недопущения дальнейшей фрактализации дихотомии онтологических, моральных, политических, геополитических ориентаций внутри Украины. Реализация европейского выбора Украины усматривается на пути сочетания социально-либеральных ценностей со стержневой культурной традицией европейской Руси-Украины, пронизывающей сплошной массив национальной истории и способной обеспечить настоящий общенациональный консенсус.

Надійшла 27 грудня 2016 р.

В. Ж. ПОПОВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ПЕРІОДУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1917–1920 рр.

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 51(4), с. 16–21

Досліджується соціально-психологічне становище серед пересічних міських мешканців на різних етапах революції та громадянської війни 1917–1920 рр. і головні фактори впливу на громадську психологію, настрої, які переважали серед різних соціальних верств, і їх роль для результатів громадянського протистояння.

Суспільні настрої — важливий елемент реальності, який служить індикатором соціальної стабільності. В умовах соціально-економічної кризи емоційно-психологічний стан суспільства безпосередньо впливає на вибір темпів і способів подолання кризових явищ.

Проаналізуємо зміни у психологічному стані основних груп міського населення України в 1917–1920 рр. та визначимо основні причини і наслідки цих змін. Тож реалізуємо такі завдання:

- схарактеризувати тенденції психологічних трансформацій у різних верствах міського населення у конкретні періоди революції та громадянської війни;
- простежити суттєві зміни у поведінці пересічних городян та їх ставленні до політичної та військової влади;
- визначити вплив масової суспільної свідомості на хід і результати збройного протистояння.

Весна 1917 року для міського населення стала часом великих надій, періодом зростання масового інтересу до політики. Тим сильнішим було розчарування. Вже восени 1917 р. панівним політичним настроєм серед городян стала апатія. Очікування, що не виправдалися, викликали недовіру до будь-якої влади. Необхідність постійної боротьби за фізичне існування позбавила вільних громадян вільної країни, що не відбулася, будь-якої політичної зацікавленості. З весни 1919 р. припинилися різноманітні масові вуличні виступи — не тільки політичні, а й економічні. Їх замінили звичайні робочі страйки, виключно з матеріальним мотивуванням.

Протягом усієї революції та громадянської війни ставлення до влади у міського населення характеризувалося трьома різними підходами. Людина

або прагнула сама стати владою, чиї представники користувалися всіма можливими на даний момент пільгами; або зверталася до сьогоднішньої влади по допомогу у вирішенні своїх повсякденних проблем; або максимально дистанціювалася від влади, яка заважала зберігати звичний спосіб життя. Причому всі три варіанти поведінки простежувалися при будь-яких урядах.

Вирішення повсякденних проблем, яке було не під силу окремій людині, перейшло у ведення різних громадських формувань. Важливу роль відіграла мітингова демократія, яка припинилася в Україні з встановленням влади Центральної Ради навесні 1918 р. Створення величезної кількості об'єднань міських мешканців пояснювалося, з одного боку, необхідністю для суспільства брати на себе функції державного управління, а з другого — потребою громадян у захисті, який забезпечувався різними колективами. Це були об'єднання за статевою, професійною, етнічною, національною, територіальною ознакою.

Питання, які вирішувалися громадськими організаціями, можна розділити на три групи. До першої належали допомога соціально вразливим верствам та забезпечення змістовного дозвілля. З цими завданнями громадськість загалом справлялася самотужки. Друга група включала захист прав громадян, у тому числі забезпечення їхньої безпеки, і надання освітніх послуг. Тут громадська активність іноді підкріплювалася силою державного апарату. Нарешті, до третьої групи слід віднести санітарно-епідемічні заходи і забезпечення виробничого процесу. У цих проблемах державні органи володіли безперечним пріоритетом. Неодноразове проходження фронту, часта зміна влади, розвал економіки призвели до того, що в кінці 1920 р. громадські організації пережили серйозну кризу.

Навряд чи можна погодитися з твердженням М. В. Борисенка, що домові комітети та їх голови перетворилися на повноправних і неконтрольованих господарів будинків, яких боялися всі жителі, незалежно від їх соціального походження [1, 212]. Голови домових комітетів були так само безправні перед органами влади і ставали першими жертвами терору. Так само не можна погодитися з тим, що рівень життя населення невеликих міст перетнув нижню межу його відновлення та збереження. Саме в невеликих містах, через близькість їх жителів до землі, шанс вижити був вищим за мегаполіси.

Головною особливістю ставлення населення до учасників громадянської війни була відсутність страху міських обивателів перед ними. Ховаючись під час артилерійського обстрілу та кулеметної стрілянини, з настанням тиші пересічні городяни урочисто, або, як мінімум, із зацікавленістю зустрічали чергове військо. Оскільки суцільної лінії фронту не було ніколи, знаходилося чимало авантюристів, які перетинали зони бойових дій у всіх напрямках. Загроза випадкової загибелі існувала завжди, але була досить гіпотетичною, а загроза смерті від голоду і холоду залишалася реальною при всіх владах, тому люди й йшли на ризик, добуваючи продукти або паливо, керуючись при цьому відомою часткою фаталізму.

Що стосується ставлення мирного населення до озброєних людей, то вони могли бути одночасно і джерелом небезпеки, і гарантією безпеки, залежно

від здатності конкретних представників цивільного населення налагодити з ними відносини.

Не зовсім точно висловлювався І. М. Шкляєв, який вважав, що таке важливе місто, як Одеса, завжди переходило з рук до рук без бою, з “оперетковими” пострілами [2, 3]. У всякому разі, взимку і навесні 1918 р., під час бойових зіткнень української армії відповідно з більшовиками і білогвардійцями, бої були тривалими, жорстокими і супроводжувалися активною участю цивільного населення.

Вже у перші місяці громадянської війни соціальні антагонізми загострилися настільки, що класова ненависть набула ознак соціального расизму, тобто сприйняття представників іншої соціальної групи як істот нижчого порядку. Це могло виявлятися у роздратуванні з приводу зовнішнього вигляду: надто чистого і доглянутого — в одному випадку, і надто запущеного і неохайного — в іншому. Найсумніше, що подібне ставлення пов’язувалося у свідомості обивателів обох громадських таборів з перспективою відплати, що включала, як мінімум, трудову повинність, і як максимум — фізичну розправу. У цьому явищі і полягало психологічне коріння громадянської війни.

Іншим видом деформації психології міських обивателів була поступова зміна їх ставлення до приходу нової влади. На першому етапі революції відступ однієї армії і прихід іншої нерідко супроводжувалися панічними настроями, спостерігалися швидкі переходи від депресії до ейфорії, і навпаки. Причому полярні почуття опановували різними соціальними верствами, залежно від того, чиї інтереси повинна була захищати конкретна збройна сила. З літа 1919 р. паніка як стан масової свідомості зникла, міське населення напередодні зміни влади зберігало повний спокій. Натхнення і ентузіазм зникли з палітри суспільних настроїв у міському середовищі.

Припинилася дія правових норм: колишні були скасовані, а нові ще не встигли вкоренитися. Тому проблеми вирішувалися не за законом, а по знайомству, причому люди, що мали певний соціальний капітал у вигляді корисних зв’язків, берегли його для себе, уникаючи використання його за проханням оточуючих і байдуже сприймаючи чужі негаразди.

Психологічну травму завдали людям глибокі деформації предметного світу. Зникли звичні прикмети мирного часу — доглянуті парки з садовими лавками, чисті і рівні вулиці, громадський транспорт, що справно працює. Міське середовище занепадало від більшого до меншого. Спочатку почалося руйнування парків, площ та вулиць, їх звичайного вигляду. Крім знищення зелених насаджень, пошкодження фасадів будинків та вуличного покриття, замінювалися новими старі пам’ятники, звичні афіші заклеювалися революційними плакатами. З’явилися несанкціоновані смітники, спочатку за межами дворів, а потім і у дворах. Нарешті, були захаращені внутрішні приміщення будинків і квартир, тобто зруйнувалися структури внутрішнього міського простору. Холод у будинках, відсутність комунальних зручностей, необхідність у невідповідних умовах займатися хатніми справами позбавили людей звичного затишку. Нужденність змусила відмовитися від безлічі корисних у побуті речей та милих дрібничок, які пішли в обмін на їжу. З квартир зникли

домашні бібліотеки, книги з яких пішли або на розпалювання, або на продаж. Більшовицькі реквізиції довершили справу. Втративши всі зовнішні ознаки міської культури, люди втратили урбаністичний стиль життя, перетворилися у шукачів шматка хліба та поліна дров.

Криза поставила суспільство перед необхідністю жорсткого визначення пріоритетів у задоволенні потреб. Таке питання, як харчування населення, залишалося стратегічно важливим протягом усієї громадянської війни. У 1917–1918 рр., крім централізованого постачання, активно функціонувала приватна торгівля, причому спостерігалася суттєва різниця в цінах на продукти між досить близькими географічно регіонами України. Цей факт підштовхнув багатьох городян до пошуку дешевшого продовольства. Окремі категорії населення зіткнулися з голодом вже у 1918 р., великі міста опинилися у продовольчій блокаді взимку 1918–1919 рр. Робітники недоїдали при всіх владах і голодували при добровольцях. Жителі міст знаходили порятунок у заробітках у сільській місцевості, в обміні свого небагатого майна на хліб, у заняттях городництвом. Додатковою можливістю врятуватися від голодної смерті ставало громадське харчування. При більшовиках розвивалася мережа їдалень, які забезпечували тих, хто потребував, мізерним обідом. Характерною особливістю психології в 1919–1920 рр. стало зниження порогу гидливості, коли голод заважав помічати огидні санітарні умови їдальні, низьку калорійність страв, які пропонувалися, жажливий стан продуктів, які йшли на їх приготування.

Одяг перестав бути визначником соціального статусу, нові речі у продаж не надходили, єдиним способом отримати відносно новий одяг було придбання військової форми. Успішно функціонував ринок вторинного одягу. Виглядає дещо неточним погляд А. А. Ільюхова, коли він стверджує, що в громадянську війну була відсутня така послуга, як громадське харчування, і що пролетарям нічого було продавати на товкучці [3, 51]. Їдальні в українських губерніях дали шанс вижити багатьом малозабезпеченим городянам, робітники ж несли на ринок останнє майно, залишаючись у лахмітті.

Характер первинної потреби для населення українських міст придбала необхідність отримати свіжу інформацію. Знання про перспективи існуючої влади і ймовірне настання політичних змін уможливило планування конкретних дій, пов'язаних, по-перше, з вибором варіантів поведінки, спрямованих на забезпечення власної безпеки, і, по-друге, зі створенням хоча б мінімальних продовольчих запасів. Тому городяни жадібно ловили кожне друковане слово, з нетерпінням чекали чергової порції новин, а за відсутності газет посилено “харчувалися” різноманітними чутками, часом абсолютно немислимыми, часом більш точними, ніж повідомлення офіційної преси. Крім того, незнання вказівок влади могло призвести до найнеочікуваніших наслідків, при яких не допомогли б жодні посилення на недоступність друкованої продукції. Тут знову-таки допомагали чутки, які іноді нагнітали паніку, але частіше все ж виправдовувалися.

Людське життя стало полем для соціальних експериментів. Його цінність впала; по суті, вбивство стало таким самим звичним явищем, як, скажімо,

пограбування. Розширився перелік загроз для обивателя, ризик виявитися жертвою нападу зріс максимально. Технології індивідуального і колективного рятування від злочинців не відрізнялися різноманітністю. Обиватель завжди прагнув сховатися, відгородитися від небезпеки. Документи містять поодинокі факти застосування зброї цивільними особами проти бандитів. По-перше, люди просто не вміли поводитися зі зброєю, по-друге, озброєна відсіч могла закінчитися сумно, а відсутність опору давала шанс на порятунок. Від реального нападу доморосла охорона захистити могла тільки за умови допомоги з інших будинків і районів. Найбільшою рішучістю відрізнялися робочі загони. Крім того, як і в будь-якій іншій сфері, в охороні процвітали професіонали. Звичайно, більшість їх уже з зими 1918–1919 рр. виявилася у складі різних армій, але епізоди надання платних послуг із забезпечення безпеки зустрічалися аж до закінчення активних бойових дій.

Таким чином, у суспільних настроях протягом 1917–1918 рр. наростали такі почуття, як правовий нігілізм та соціальний екстремізм. У 1919 р. основними тенденціями в масовій психології були або прагнення негайно реалізувати нові можливості в умовах наростаючого хаосу, або бажання піти від реальних проблем у якийсь ілюзорний світ. Подальше погіршення умов життя вело до посилення почуттів зневіри та безвихідності. У 1920 р. серед жителів міст, де утверджувалася радянська влада, виникло прагнення замаскуватися, загубитися в натовпі “соціально близьких”. Первинною реакцією на екстремальні умови побуту було постійне очікування небезпеки, потім формою психологічного захисту стала байдужість, як відповідь на безперервну загрозу. На час закінчення війни спостерігалось зниження почуття небезпеки, апатія і надмірна увага до побутових дрібниць при втраті основних цінностей. Такий психологічний набір став основою утвердження влади більшовиків, оскільки головною потребою стало очікування порядку, нехай навіть встановленого диктаторськими методами.

Джерела

1. *Борисенко М. В.* Житло та побут міського населення України у 20–30-х рр. ХХ ст. : [монографія] / М. В. Борисенко. — Київ : ВД “Стилос”, 2009. — 357 с.
2. *Шкляев И. Н.* Одесса в смутное время / И. Н. Шкляев. — Одесса : Изд. центр “Студия “Негоциант”, 2004. — 158 с.
3. *Ильюхов А. А.* Жизнь в эпоху перемен: материальное положение городских жителей в годы революции и гражданской войны (1917–1921 гг.) / А. А. Ильюхов. — Москва : Рос. полит. энциклопедия (РОССПЭН), 2007. — 264 с.

Розглянуто процеси, які відбувалися у суспільній свідомості міського населення України доби революції та громадянської війни 1917–1920 рр. Простежується динаміка громадських настроїв, вказані та схарактеризовані головні чинники, які підштовхували населення до суттєвих змін у цих настроях. Проаналізовано такі

аспекти повсякденного життя, як руйнація міського середовища, зникнення колишньої соціальної ідентичності, зниження соціальних очікувань. Серед наслідків психологічних трансформацій найбільшу увагу приділено зростанню кількості та ролі громадських об'єднань, реагуванню політичної влади на ставлення до неї пересічних городян. Зроблено висновок про вирішальний вплив психологічних трансформацій у суспільстві на результат громадянського протистояння.

The study examined the processes taking place in the public consciousness urban day Ukraine Revolution and Civil War 1917–1920 years. Dynamics of public sentiments are traced, as the main factors that pushed the population to significant changes in these attitudes are shown and described. Analysis of aspects of everyday life are given, such as the destruction of the urban environment, the disappearance of the former social identity, reduced social expectations. Among the psychological effects of transformation the most attention is paid to increase the number and role of public associations, political power response in relation to its ordinary citizens. The conclusion about the decisive influence of psychological transformations in society result in civil conflict.

Рассмотрены процессы, которые происходили в общественном сознании городского населения Украины периода революции и гражданской войны 1917–1920 гг. Прослеживается динамика общественных настроений, указаны и охарактеризованы главные факторы, которые подталкивали население к существенным изменениям в этих настроениях. Проанализированы такие аспекты повседневной жизни, как разрушение городской среды, исчезновение прежней социальной идентичности, снижение социальных ожиданий. Среди последствий психологических трансформаций наибольшее внимание уделено росту числа и роли общественных объединений, реагированию политической власти на отношение к ней рядовых горожан. Делается вывод о решающем влиянии психологических трансформаций в обществе на результат гражданского противостояния.

Надійшла 28 грудня 2016 р.

А. О. БІЛОУС

А. О. ПАСТЕРНАК

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

СПЕЦИФІКА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ: ПОСТАНОВЧО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР І ОСОБЛИВОСТІ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 51(4), с. 22–25

Розглянуто специфіку та особливості захисту прав людини в умовах військових конфліктів. порушено проблеми пояснення специфіки і особливостей такого процесу в умовах міжнародних конфліктів у XXI столітті.

У XX–XXI ст. війни, військові конфлікти, сутички стали надто поширеним явищем. Якими б вони не були за своїм змістом, характером, у соціальному відношенні все ж радикально впливають на права людини, головним чином — серйозно їх порушують. Радикально постає питання — як, у який спосіб можливо забезпечити права людини у суспільствах (країнах), що безпосередньо пов'язані з війнами, воєнними конфліктами.

Передусім треба брати до уваги кілька обставин об'єктивного характеру.

По-перше, права і свободи людини є загальним феноменом, притаманним усім людям. Це — найвища суспільна, соціальна цінність соціуму і держави.

По-друге, права і свободи громадян нині, як ніколи раніше, не є і не можуть бути обмеженими будь-якими національними, територіальними кордонами. Як зазначається в Загальній декларації прав людини ООН, “усі права людини і основні свободи неподільні і взаємозалежні: розвиток та захист однієї категорії прав не можуть служити приводом або виправданням для звільнення держав від розвитку та захисту інших прав” [3].

По-третє, тотальне порушення прав людини, яке мало і має місце останнім часом у Маямі, Секторі Газа, Ірані, Зімбабве, Югославії, Афганістані, демократичній Республіці Конго, Колумбії, врешті, на сході України (Донецька і Луганська області), в Автономній Республіці Крим тощо, має як багато спільного, так і специфічні особливості, які у практичному плані (щодо дотримання забезпечення таких прав) треба аналізувати і обов'язково враховувати.

По-четверте, в умовах воєнних конфліктів, а понад усе відкритих воєнних протистоянь проблеми прав людини постають у дещо іншому плані, ніж у

мирний час [4; 6]. Виділимо кілька найістотніших особливостей стану прав людини за таких обставин.

По-перше, фактично тотально порушуються права людини на мирне, безпечне життя. І тут неважливо, яка з конфліктуючих сторін постає порушником права людини на безпечне життя — загарбник чи оборонець. Зрозуміло, що більше апеляцій маємо щодо загарбника, однак простому громадянину, який страждає від наслідків військового конфлікту, немає “виграшу” — він позбавлений права на безпечне життя, власне, з вини обох конфліктуючих сторін.

По-друге, світове товариство сьогодні не має достатньо дієвих засобів правового, політичного та організаційного характеру для того, аби припинити воєнні конфлікти, а понад усе не лише в ході таких конфліктів, а й по їх закінченню “відповідно не лише покарати винних, а й поновити” права та свободи людини. Достатньо проаналізувати в цьому плані діяльність в останні два десятиліття Організації Об’єднаних Націй, або інших міжнародних організацій.

Зазначимо, що в теоретичному і практичному плані нині відсутнє достатньо чітке і більш-менш однозначне визначення та пояснення феномену “воєнний конфлікт”, що не дає змоги відповідним чином — політично, соціально, морально-духовно тощо, реагувати на нього.

Досить багато вчених-політологів, соціологів, психологів відносять воєнні конфлікти, війни до специфічних конфліктів, головним чином, міжнародного характеру взагалі. Таку точку зору має, зокрема, дослідник міжнародних конфліктів Б. В. Бернадський [1]. Аналізуючи праці Фукідіда, Платона, Аристотеля, Сунь Цзи, Т. Гоббса, Т. Макіавеллі, І. Канта, Карла фон Клаузевіца та багатьох інших видатних дослідників, автор пояснює феномен воєнного зіткнення, війни саме як гострий міжнародний конфлікт. Розглядаючи основні функції міжнародних конфліктів, Б. Бернадський доречно зазначає: “Конфлікт (чи серія конфліктів) може руйнувати чи будувати системну модель міжнародних відносин. Такими конфліктами є, як правило, великі війни” [1, 68].

Термін “воєнний конфлікт” нам вважається найбільш узагальненим у поясненні гострого воєнно-політичного протистояння країн, особливо в міжнародних відносинах, оскільки фахівці і нині досить суперечливо плутаються у поясненні термінів “воєнний конфлікт”, “війна”, “збройний конфлікт”, “локальна війна”, “воєнна акція” тощо. Тут принципово важливо, що всі перелічені феномени є не що іншим як конфлікт, головним чином, у міжнародних відносинах, конфлікт, що пов’язаний (і зумовлений) з політикою, політичними інтересами.

У ХХ ст., окрім класичних визначень поняття “війна”, “громадянська війна” тощо, почали широко використовувати поняття “локальна війна”, “економічна війна”, “війна політичних інтересів”, “терористична війна” тощо. Тобто сьогодні класична війна, як організована збройна боротьба між державами і класами, продовження політики засобами збройного насилля (К. Клаузевіц, В. Ленін та ін.) — далеко не єдина “модель” війни, що серйозно порушує права людини у найрізноманітніших аспектах. Надто популярни-

ми і дієвими стали війни, що ведуться без зброї, — інформаційні, психологічні тощо, мета яких — впливати на свідомість мільйонів людей. Стосовно психологічних війн, то вони, власне, завжди були такими, якщо брати до уваги, що це “цілеспрямована, ворожа пропаганда по відношенню до іншої держави, класу, соціальної групи” [7, 43]. Тобто психологічний аспект притаманний будь-якій війні взагалі і забезпечується найрізноманітнішими методами.

Більш “конкурентною”, характерною саме для ХХ – початку ХХІ ст., є інформаційна війна. Її специфіка в тому, що це “комплекс технічних та інших засобів, методів і технологій для встановлення контролю над інформаційними ресурсами потенційного супротивника, втручання в роботу його систем управління та інформаційних мереж, систем зв’язку тощо з метою виведення їх з ладу, спотворення чи спрямоване введення спеціальної інформації та дезінформації у системі формування громадської думки і ухвали рішень тощо” [5; 8]. Як бачимо, в центрі характеру психологічної війни — цілеспрямований вплив на свідомість людей саме з метою її зміни. Достатньо подивитися на війну Росії й України, щоб переконатися, що інформаційна ознака такої війни є чітко вираженою. Більше того, можна, на наш погляд, окремо вести мову не інакше як про інформаційну війну.

У процесі інформаційних війн, що фактично супроводжують усі великі воєнного характеру конфлікти, головний наголос робиться на вплив на масову свідомість та поведінку людей. У ХІХ–ХХ ст. на цьому наголошували такі видатні філософи, соціологи, психологи, як В. Вундт, М. Лазарус, Г. Штейнталь, Г. Лебон, Т. Тард, В. Парето, Ш. Сигеле та ін. Вельми загрозовою при цьому є масова стихійна поведінка, якою намагаються керувати у своїх інтересах будь-які суб’єкти політики, політичного процесу. “Масова стихійна поведінка, — пише М. Ф. Головатий, — не виникає сама по собі, спонтанно. Найчастіше вона є масовою реакцією великих груп на нестабільність, недоліки, політичні кризи, що є у кожному суспільстві. Для цієї реакції характерним є наявність і домінування ірраціональних, інстинктивних почуттів над прагматичними, усвідомленими” [2, 29]. Зауважимо, що така масова стихійна поведінка (як, до речі, і масова свідомість) специфічно формується й існує також у період гострих воєнних конфліктів, війн, хоча у психологічному плані таке явище поки що досліджене вкрай недостатньо.

Отже, навіть держави (будь-які воюючі сторони) обопільно, незалежно від їх “правоти” у війні, військовому конфлікті світовою спільнотою, зобов’язані дотримуватися та забезпечувати права і свободи людини. Зрозуміло, що в реальному житті ця сентенція абсолютно не спрацьовує. Більше того, світова громадськість явно не має ні механізмів, ні засобів для того, аби права і свободи громадян забезпечувалися відповідно до вимог Загальної декларації прав людини ООН (1948 р.). Це сповна стосується також “Пакту про цивільні і політичні права” (19 грудня 1966 р.), “Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього” (30 листопада 1973 р.), “Конвенції жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження і покарання”

(10 грудня 1984 р.), “Європейської Конвенції про захист прав людини й основних свобод” (4 листопада 1950 р.) та інших документів загальносвітового, загальнодержавного значення й характеру.

Джерела

1. *Бернадський Б. В.* Міжнародні конфлікти: курс лекцій / Б. В. Бернадський. — Київ: “ДП “Вид. дім “Персонал”, 2012. — 366 с.
2. *Головатий М. Ф.* Масова стихійна поведінка в дзеркалі сучасної політичної психології / М. Ф. Головатий // Політика і духовність в умовах глобальних викликів. Політ. науки та методика викладення соціально-політичних дисциплін. Наук. часопис. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 22. [відп. ред. О. В. Бабкіна]. — Київ: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2014. Спецвипуск. — 534 с.
3. *Загальна* декларація прав людини ООН. Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 [Електронний ресурс] // ВРУ. Офіційний веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/sain.cgi?nred=995015>
4. *Ложкин Г. В.* Практическая психология конфликта: учеб. пособие / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. — Киев: МАУП, 2000. — 256 с.
5. *Мас-медіа* у термінах і визначеннях: короткий словник-довідник: навч. посіб. / уклад. Ю. В. Бондар. — Київ: МАУП, 2005. — 224 с.
6. *Скрипник О. В.* Соціальна, правова держава в Україні: проблеми, теорії і практики. До 10-річчя Незалежності України: монографія / О. В. Скрипник. — Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 200. — 600 с.
7. *Социологический энциклопедический словарь.* На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Редактор-координатор-академик РАН Г. В. Осипов. — Москва: ИНФРА-М-НОРМА, 1998. — 488 с.
8. *Чернов А. А.* Становление глобального информационного общества. Проблемы и перспективы / А. А. Чернов. — Москва: Основы, 2003. — 521 с.

Акцитується увага на тому, що будь-які військові конфлікти, війни нині не мають засад, якими б хоч якоюсь мірою були захищені права і свободи людини. Світова спільнота ще має такі засади сформувати.

Attention is accented on that soldiery conflicts, wars do not have facilities of protection of rights and freedoms of man today. World community must form such facilities still.

Акцентируется внимание на том, что военные конфликты, войны сегодня не имеют средств защиты прав и свобод человека. Мировое сообщество все еще должно сформировать такие средства.

Надійшла 1 грудня 2016 р.

Ю. В. БОНДАР

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

“ХТО КЕРУЄ МИНУЛИМ, ТОЙ КЕРУЄ МАЙБУТНІМ...”¹

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 51(4), с. 26–38

Розглянуто проблематику створення і використання творів історичної літератури з метою цільового формування світоглядних установок, впливу на споживачів контенту у процесі здійснення політики.

Будь-яка людина, яка, за Аристотелем, — “істота політична”, у суспільно-ментальному вимірі є, безумовно, також “істотою історичною”. З’ясування питання “хто ти і звідки ти?” у смисловому сенсі не менш важливе, ніж пошук відповіді на те, “чого хочеш і куди йдеш?": усвідомлення себе, як частини історично організованої спільноти зі спільним минулим, сформованими уявленнями і правилами, значною мірою і зумовлює поведінкові моделі, вибудовує вертикальні й горизонтальні соціальні зв’язки, спонукає до тих чи інших соціальних дій, а зрештою, і визначає характер суспільства та напрям його розвитку. “Контроль” минулого — складник здійснення, легітимізації чинної та “кодування” смислів майбутньої влади.

Історія зосереджена і передається від покоління до покоління насамперед у письмових пам’ятках. Парадоксальну думку у зв’язку з цим висловлює відомий український науковець Борис Яценко, на думку якого істинна історія насправді зникає з появою власне писемності. Натомість, зазначає дослідник, з’явилася чудова можливість для політичних сил, які контролювали писання творів, змодельовати історію на свій розсуд, переписати її, прослідкувавши за тим, щоб у пам’ятках не збереглася альтернативна інформація [34, 438]. Дослідники минулого стикаються з неабиякими труднощами, намагаючись простежити діяння, приміром, єгипетських фараонів: часто в найдавніших текстах одні й ті самі звершення приписані різним людям — правителі були не проти “запозичити” досягнення інших, для чого на “сторінках” “кам’яних книг” просто стирали імена “суперників”, висікаючи натомість свої. Переінакшення минулого задля політичних потреб характерне і для інших первісних держав, зокрема Стародавнього Китаю. Давньокитайські писемні пам’ятки, що збереглися, мають, на думку дослідників, поза сумнівом, суб’єктивістський характер, свідчать про редагування і переписування їх у різні історичні періоди, що, як і у випадку з давньоєгипетськими письмовими джерелами,

¹ Джордж Орвелл, “1984”.

ускладнює завдання науковців скласти цілісну й неупереджену картину тогочасного суспільно-політичного розвитку [2, 156, 183–184].

“Творення” минулого, фальшування і привласнення чужої історії набули характеру “державного замовлення” в пізнішій Росії. “Московські, а пізніше російські царі розуміли, що без великого минулого неможливо створити велику націю, велику імперію, — пише відомий український історик Ярослав Дашкевич. — Для цього потрібно було прикрасити своє історичне минуле і навіть привласнити чуже. Тому московські царі, починаючи з *Івана IV* (Грозного) (1533–1584), поставили завдання привласнити історію Київської Русі, її славне минуле і створити офіційну міфологію Російської імперії” [5].

Попри поширений образ свавільного і жорстокого правителя, котрий основним аргументом у будь-якій ситуації вважав силу, Іван Грозний вочевидь розумів важливість гуманітарного складника у системі реальної політики. Перебуваючи під впливом Митрополита Макарія, який “вінчав” його на царство і, що наразі важливо, був одним із організаторів видавничої справи у Москві, Грозний надавав особливого значення писаному й друкованому слову, був, за свідченням сучасників, красномовним і високоосвіченим. За його повелінням у містах держави створювали школи, де духовні особи мали навчати дітей грамоті і “книжному письму”, було організовано уніфікацію релігійних творів, що, поза сумнівом, мало політично-ідеологічне значення: утвердження монархічного правління, християнізація приєднаних земель потребували видань, тексти яких не передбачали різночитань. Священикам на місцях було доручено переглянути усі богослужбові книги щодо помилок і виправити їх, а знайдені у продавців — відбирати і, так само виправивши, віддавати у церкви. У 1553 році у Москві створили і першу типографію, яка мала забезпечити тиражування “еталонних” та інших книг.

За Івана Грозного в Росії реалізували кілька прикметних книжкових проєктів [31]. Так, під керівництвом Макарія було упорядковано так зване Четві Мінеї — “Зібрання усіх книг, які читають на Русі”. Метою проєкту, втілення якого тривало майже 20 років, стало укладання санкціонованих церквою (а отже, і владою) книг для щоденного читання. Всього задумали 12 томів текстів — по одному на місяць. Відповідно була продумана і структура фактично серійного видання, уніфіковано оформлення і шрифти.

У XVI столітті були створені також і відомі “Домострой”, що регламентував і унормовував правила співжиття, та “Лицевий літописний звід” (“Цар-книга”) — 10-томна всесвітня історія “від створення світу” до часів царювання Івана Грозного. Літопис, що був виготовлений для царя на найкращому папері, спеціально купленому у Франції з королівських запасів, містить багато редакторських правок — зауважень, вилучень, вставок, — які, на думку дослідників, могли належати лише Івану Грозному, на що вказували насамперед зміст і стиль правок². Зокрема, була підкреслена правота царя у протистоянні

² Гіпотеза про власноручне втручання Івана Грозного в текст знайшла підтвердження після знайдення автографічного послання царя до Кирило-Білозерського монастиря і почеркової експертизи.

з боярами, уточнювалися обставини його хвороби 1553 року, коли Івана IV намагалися усунути від влади та ін. Відповідно до зауваг царя літопис згодом переробили. Зазнавав він “уточнень” і у пізніші часи.

Активно переінакшенням і привласненням минулого займався *Петро I*, який 1701 року видав наказ про вилучення усіх національних літописів, хронік, давніх історичних записів, церковних документів, архівів та інших писемних пам’яток, що належали поневоленим народам і насамперед українцям. У 1716 році було фальсифіковано так званий Кенігсберзький літопис, який доводив нібито спільність Київського та Московського князівств і обґрунтовував єдність слов’янських та фінських земель. Втім ані оригінал самого літопису, ані його “копія” не були оприлюднені. Фальшивка, пише Ярослав Дашкевич, стала “джерелом” для подальших літописних фальшувань, на основі яких 1721 року Московія проголосила себе Російською імперією, а московіти стали “росіянами”, вкравши таким чином в українців історичну назву “Русь”. Для написання, а фактично фальсифікації, російського минулого з Європи завезли професійних істориків, які, поступаючи на цареву службу, зобов’язувалися не розголошувати державної таємниці, до якої, напевно, належала і правда про минувшину, та ніколи не полишати територію Росії [5].

Продовжувачкою справи Петра I зі створення історичних міфів була імператриця *Катерина II*, у покоях якої зберігалися, стверджують, “Царствена книга” Івана Грозного (так само з виправленнями — вже новими) та інші літописи. Ревниво ставлячись до питання походження, імператриця повеліла написати нову, цілісну, історію російської держави, яка б ґрунтувалася на “документах” попередників.

4 грудня 1783 року Катерина II видала указ про створення під началом графа Андрія Шувалова “Комісії для складання записок про древню історію переважно Росії”, до якої увійшли найвідоміші тогочасні історики і діяльність якої тривала десять років. Робота комісії полягала не лише у збиранні та упорядкуванні давніх історичних письмових пам’яток, а й у переінакшенні їх відповідно до царських побажань. Так, були переписані, стверджують дослідники, “Слово о полку Ігоревім”, “Повість минулих літ”, “Лаврентіївський літопис” та інші давні твори. Деякі літописи переписували по декілька разів, оригінали ж їх знищували або засекречували. Іншим напрямом роботи комісії було створення літописів, які нібито належали до найдавніших часів і які мали б так само доводити запропоновану версію походження Російської держави. Жоден із численних новотворів, запевняє Ярослав Дашкевич, не має оригіналів, які б могли довести його істинність, що лише підтверджує масштабність фальсифікації [5].

Комуністична влада успадкувала імперську традицію фальшування історії, додавши до неї ідеологічних фарб та нового символізму, запропонувавши своє бачення минулого, яке мало відповідати завданням будівництва пропагованого майбутнього. Радянське суспільство, констатує сучасний російський дослідник Віталій Тихонов, було пронизано історичними міфами, творення яких відповідало концепції побудови нового суспільства [28, 190]. Показовою у цьому сенсі є позиція відомого пролетарського письменника

Максима Горького. Розмірковуючи про завдання авторів літературних творів у суспільному творенні, слідом за давньогрецькими софістами, які припускали можливість обману задля досягнення тієї чи іншої мети, він писав: “...міф і казка кажуть нам про право і корисність перебільшувати створене реальне з метою досягнення ідеального, бажаного, а також кажуть про позитивне і актуальне значення гіпотези в науці та в літературній творчості...” [10, 58]. Вторив собі Горький і на першому з’їзді радянських письменників, де з трибуни зібрання зазначив: “Міф — це вигадка. Вигадати — означає витягти із суми реального даного основний зміст і втілити його в образ — так ми отримали реалізм. Але якщо до смислу витягів з реально даного додати — домислити, за логікою гіпотези, — бажане, можливо і цим ще доповнити образ, — отримаємо той романтизм, який лежить в основі міфу і високо корисний тим, що сприяє збудженню революційного ставлення до дійсності, ставлення, що практично змінює світ...” [4, 444].

Джерела стверджують, що Максим Горький, сповідуючи, певно, ідею класово “правильної” літератури, хотів створити гурт авторів, які б переписали класичні твори на комуністичний лад, і саме такі видання мали поповнити публічні бібліотеки, звідкіля “першоджерела” потрібно було, відповідно, вилучити [11]. Таким чином створювався міфологічний образ світу, утверджувалися стійкі “релігійні” світоглядні парадигми, які, за висловом російського історика Владислава Смирнова, були “не здатні помічати чи сприймати факти, що не відповідають міфу” [23, 184].

Важливе значення “конструктори людини” надавали “правильному”, саме книжковому викладу та тлумаченню історії. Ідеологічну функцію пропаганди і утвердження партійної концепції історичного розвитку виконував, зокрема, “Короткий курс історії ВКП(б)”, створений в СРСР під керівництвом Йосипа Сталіна. Упродовж багатьох років цей підручник був основою формування марксистсько-ленінського світогляду радянських людей. З 1938 по 1953 рік “Короткий курс” видали 301 раз накладом 42 816 тисяч примірників на 67 мовах³ [3].

“Короткий курс”, де прямо вказувалося, що його ціллю є виховання інтелігенції, посідав центральне місце в сталінській історичній міфології. На думку українського науковця Георгія Почепцова, цю книгу можна вважати і цілком художнім твором як за мовою, яка швидше нагадує газетний жанр чи мову мітингу, так і за тим, що Сталін працював з ним не за канонами наукового тексту, де потрібно відобразити дійсність якомога повніше і об’єктивніше, а за канонами художніми, де творчий замисел дає змогу переінакшувати реальність. Численні “вороги народу” просто були викреслені з історії як непотрібні для сюжету персонажі [16, 186, 301, 305].

Дослідники звертають увагу на особливо активне використання образів минулого в політико-інформаційній практиці СРСР 30-х років XX століття,

³ Після смерті Сталіна створили клон видання, який відтоді хоч і називався інакше — “Короткий курс історії КПРС”, однак продовжував бути, як і попередник, наріжним у комуністичному офіційному вихованні.

що пов'язане не лише з внутрішніми ідеологічними потребами, а й з протистоянням, у тім числі символічним, на зовнішній арені і насамперед з Німеччиною, де історія, міфологізація минулого відігравали “структуроутворюючу роль”, були ідеологічним, доктринальним фундаментом побудови Третього рейху [32]. Воєнізоване суперництво зумовлювало необхідність створення взірців для наслідування і навіть поклоніння. Тому саме в цей час з'являються найрізноманітніші твори, завданням яких і була власне героїзація історії. Серед різноманітних форм і каналів поширення таких образів були і видавничі — книжкові видання, плакати, поштівки, журнали, газети та інша друкована продукція [28, 192–196]. Особливу увагу в Радянському Союзі надавали створенню “правильних”, “місіонерських” шкільних підручників, “формат” використання яких, на думку відомого французького історика Марка Ферро, дає можливість для, так би мовити, легітимного поширення ідеологій [32].

Підручники в Радянському Союзі фактично були засобом масової інформації, важливим, зазначає Віталій Тихонов, компонентом історичної легітимізації радянського ладу, тому їх написання контролювали на найвищому рівні [27; 33]. 15 травня 1934 року РНК СРСР та ЦК ВКП(б) ухвалили Постанову “Про викладання цивільної історії в школах СРСР”, де особливе місце відвели важливості шкільних підручників. Того ж таки року, 8 серпня, з'явилися сталінські “Зауваги щодо конспекту підручника з історії СРСР” [24], пізніше доповнені й іншими рекомендаціями Йосипа Сталіна, Андрія Жданова та Сергія Кірова, які фактично директивно запропонували концепт всесвітньої та вітчизняної історії, згідно з яким науковці надалі проводили дослідження та творили посібники й підручники.

Водночас із міфологізацією офіційної історії в СРСР усіляко боролися з національними історичними школами та працями, які, попри утиски, існували. Свідчить про це, зокрема, і уродженка України, союзний академік від 1953 року, одна з тих, хто сповідував і утверджував офіційний погляд на історію, автор підручника для середніх шкіл Ганна Панкратова. Характеризуючи свій час, вона пише: “Коли партія перейшла в рішучий наступ проти останнього капіталістичного класу — куркульства, боротьба на історичному фронті загострилася... Посилилася шкідницька ідеологічна робота буржуазних націоналістів. Так, наприклад, на Україні протягали “теорії”, пущені в хід австрійським шпигуном Яворським і групкою українських нацдемів...” [14, 12].

Згаданого Ганною Панкратовою українського історика, академіка ВУАН Матвія Яворського, попри наближеність до влади, звинуватили у “націоналістичному ухилі”, заарештували і вислали на Соловки, де стратили разом з іншими в'язнями в урочищі Сандармох...

Нищили фізично і письмові пам'ятки та видання про минуле. Найвідомішою і водночас однією з найтрагічніших сторінок такого нищення є, певно, так звана (за прізвиськом основного фігуранта) Справа Погружальського.

24 травня 1964 року співробітник російського відділу (за іншими даними — відділу марксизму-ленізму) Державної публічної бібліотеки Академії наук УРСР Віктор Погружальський, який, стверджують, співпрацював

також із КДБ, здійснив навмисний підпал українського фонду та відділу стародруків, внаслідок чого було знищено близько 500 тисяч книг та інших одиниць зберігання, що розповідали і про найдавніші, домосковські, часи. У вогні згоріло приблизно 20 відсотків книжкового фонду бібліотеки, рідкісні видання, рукописи, зібрання документів (зокрема архіви Центральної Ради, “Київської старовини”, Бориса Грінченка та ін.), частина з яких навіть не була належно облікована та каталогізована, фонди україніки, які до 1932 року збирали за вказівкою Миколи Скрипника, а після його смерті були утаємничені, та чимало інших пам’яток.

Пожежа в столиці України, повідомляють дослідники Олег Бажан та Юрій Данилюк, не залишилась непоміченою для світової громадськості. Вже 25 травня до президії Академії наук УРСР звернулися посольства Сполучених Штатів Америки, Франції, які намагалися з’ясувати масштаби втрат однієї з найбільших книгозбірень Європи. Радіо “Свобода” щогодини передавало в ефір повідомлення такого змісту: “Звістка про пожежу в бібліотеці АН УРСР настільки жахлива, що не можна уявити собі, українська культура понесла непоправні втрати. Не лише українська культура, а й світова культура чимало втратила, оскільки в бібліотеці АН України зберігаються цінності, які мають всенародне значення” [1, 177].

Погружальського засудили до десяти років позбавлення волі, однак він не відсидів термін ув’язнення сповна і пізніше працював у одній з бібліотек уже Молдови. Історія підпалу стала відомою завдяки в основному українському самвидаву і, зокрема, пристрасній статті дисидента Євгена Сверстюка “З приводу процесу над Погружальським”, яка була надрукована за кордоном, а в Україні поширювалася з рук у руки підпільно⁴.

“Невмируще серце України живить історія, — писав Євген Сверстюк. — Вона народила Шевченка і тисячі національних героїв, і вони можуть знову воскреснути в кожному юнакові і дівчині. Ось чому історію України заховали від нас і стали випалювати її “каленим железом”...”

Євген Сверстюк звертав увагу на те, що імперська боротьба з національною історією ведеться широким фронтом не лише в Україні, а й у інших республіках СРСР, зокрема в Білорусі, Прибалтиці, Закавказзі, Середній Азії. На підтвердження цього автор наводить приклади також, вочевидь, організованих пожеж національних бібліотек в Ашгабаті (Туркменія) та Самарканді (Узбекистан), які, за його визначенням, так само були “кільцями чорносотенного ланцюга” [20].

...Проголосивши себе спадкоємницею СРСР, Російська Федерація перебрала також і колишню практику використання історії та, відповідно, видань

⁴ Радянські каральні органи намагалися усіляко протидіяти поширенню правди про підпал бібліотеки. Розповсюдження статті Євгена Сверстюка у львівській бібліотеці імені Василя Стефаника стало приводом порушення карних справ 1965 року проти Михайла та Богдана Горинів, Михайла Осадчого, Івана Геля, Михайла Косіва, Мирослави Зваричевської та ін. 1966 року було заарештовано і засуджено до п’яти років позбавлення волі у виправно-трудових таборах суворого режиму працівника друкарні Анатолія Шевчука, який тиражував текст публікації [1].

історичної тематики. Після кількох років використання у процесі загальної освіти альтернативних посібників і підручників в історичний дискурс, констатує російська дослідниця Наталія Шатіна, поступово почали повертатися звичні раніше ідеологеми “могутньої держави”, “особливого шляху”, “провідної ролі” росіян [33].

Модератором процесу став сам Президент Росії Володимир Путін. Виступаючи на зустрічі з російськими істориками 27 листопада 2003 року в Російській державній бібліотеці, він заявив, що потрібно проаналізувати зміст шкільних підручників, адже “свого часу історики напирали на негатив, тому що було завдання зруйнувати стару систему... Нині ж у нас інше — творче завдання. При цьому необхідно зняти все лушпиння і піну, які за ці роки нашарувалися”, підручники ж “повинні виховувати у молоді почуття гордості за свою історію і свою країну” [17].

Активну участь у творенні російських підручників, покликаних “сприяти вихованню патріотизму, громадянськості, загальнонаціональної свідомості, історичного оптимізму”, взяли, окрім, природно, істориків, політтехнологи. “Взірцями” стали посібники для вчителів “Новітня історія Росії 1945–2006 рр.” та “Суспільствознавство. Глобальний світ в XXI столітті”, підготовлені колективом авторів на чолі із заступником директора Національної лабораторії зовнішньої політики Олександром Філіпповим і презентовані на Всеросійській науково-практичній конференції “Актуальні питання викладання новітньої історії та суспільствознавства” першим заступником глави адміністрації російського президента Владиславом Сурковим.

Видання фактично обґрунтовували ідеологію сильної влади. Містили вони також і позитивні оцінки діяльності Йосипа Сталіна, що викликало доволі-таки гостру дискусію у російському суспільстві. Суперечки, втім, не завадили Міністерству освіти рекомендувати посібники до використання. “Технологічність” видань засвідчив згодом і один з авторів посібників Леонід Поляков, який визнав, що книги — замовлення адміністрації Володимира Путіна, без уваги якого і кураторства Суркова цей проект не міг би відбутися [33]. Відповідно до, вочевидь, побажань замовників були розставлені і смислові акценти текстів, з яких читачі дізнавалися не лише про те, що Сталін — успішний менеджер, Брежнєв — зіграв позитивну роль в історії Росії, окремі “деформації” історично виправдані, “Радянський Союз не був демократією, але він був орієнтиром і прикладом кращого, справедливого для багатьох мільйонів людей в усьому світі”, а й те, що практично кожна значуща подія пов’язана “з іменем і діяльністю президента В. В. Путіна” [19]...

Ідеологічні наголоси, пропоновані Кремлем, і далі визначали характер російського трактування історичних подій. Керуючись “москвоцентризмом”, Росії приписували значущі пам’ятки й досягнення інших народів СРСР, минуле яких змальовували з відверто імперських позицій. Незалежна Україна у вже “нових” виданнях поставала “неприродним державним утворенням, приреченим на швидку загибель”, українців оголошували “народністю”, Голодомори — “наслідками посухи”, героїв українських визвольних змагань різних років — “зрадниками” і “агентами ворожих держав”, Росію — “основним до-

нором” економічного розвитку України, у розпаді СРСР звинувачували “зовнішні сили” та ін. [13; 18].

У лютому 2013 року Володимир Путін виступив з новою “історичною” ініціативою — створення єдиного підручника з послідовним і узгодженим викладом російської історії для молоді. Невдовзі за справу взялося і Російське історичне товариство під началом голови Держдуми Росії Сергія Нарішкіна. Ідеологічно базисною для, так би мовити, “зачистки минулого” стала, як бачиться, також аналітична доповідь “Про проблеми викладання історії в російських навчальних закладах”, підготовлена фахівцями Центру політичної інформації Олексія Мухіна [15]. Обґрунтовуючи значення історії як важливого елементу національної ідентичності, автори документа стверджували, що історична свідомість росіян, яка поєднує колективну пам’ять, міфи та героїку, є об’єктом планомірного і цілеспрямованого інформаційно-психологічного впливу геополітичних суперників Росії, котрі прагнуть зруйнувати національну ідентичність і традиційні цінності в значній частини російської молоді, сформувані в неї націонал-сепаратистський та екстремістський світогляд. Ефективність таких політичних технологій була доведена, стверджували автори, інформаційно-пропагандистською кампанією проти СРСР, яка сприяла розпаду єдиної держави і встановленню на пострадянському просторі антиросійських політичних режимів. Доповідачі висловлювали занепокоєність просуванням альтернативних поглядів на складні історичні проблеми, які зводяться до приниження історичних заслуг Росії у звільненні світу від нацизму, реабілітації колабораціонізму і націонал-сепаратизму, засудження “імперської, шовіністичної політики Росії стосовно пригноблених народів, які населяли Російську імперію та СРСР”, пропагування рівної відповідальності Німеччини і СРСР у розв’язанні Другої світової війни. Стурбованість викликала і подекуди суто національний характер історіографії національних республік Росії, що, на думку авторів, формувала у молоді уявлення про Росію як “жорстоку імперію, чия колоніальна політика і етнічний терор на всіх історичних етапах були спрямовані на насильницьку асиміляцію представників конкретного титульного етносу та їх експлуатацію”. До “тенденційних” видань були зараховані, зокрема, посібники “Історія Кабарди та Балкарії” Кашифа Унежева, “Історія Осетії з найдавніших часів до кінця XIX століття” Марка Блієва, “Історія марійського народу” Ксенофонта Санукова, “Історія Башкортостану XX століття” Марата Кульшарипова та ін. Завершуючи свій аналіз, автори доповіді пропонували творцям спільного для всіх підручника з історії також і, вочевидь, наріжне соціальне завдання, а саме — “доведення до молоді російських регіонів очевидних переваг проживання в єдиній і незалежній країні” [15].

Битви за минуле розгорілися і в незалежній Україні. Протистояння на історичному полі позначилось насамперед у відмінностях трактування історичних подій та постатей, їхнього місця й значення в історії, навіть належності знакових людей до того чи іншого народу, часто формою такого дискурсу, де були задіяні політики та науковці обох країн.

У 2007 році Президент України Віктор Ющенко ініціював видання книги про видатних українців, їхній внесок у розвиток світової науки, техніки, освіти й культури. Така книга — “Що дала Україна світові” була підготовлена доктором історичних наук Володимиром Сергійчуком і видана в 2008 році [22]. Пізніше презентації видання відбулися в різних країнах. Одним із важливих гуманітарних проектів за президентства Ющенко стало і видання багатотомної Національної книги пам’яті, присвяченої жертвам голодоморів в Україні, у промоції якої Президент взяв участь особисто. Своє бачення історії та реалій запропонували і опоненти Віктора Ющенко. Того ж таки 2008 року побачила світ російськомовна книжка Дмитра Табачника та Георгія Крючкова “Фашизм в Украине: угроза или реальность?”, в якій автори твердили, що український Президент сприяє фашизації України і утвердженню в ній націоналістичної диктатури [12]. Трохи згодом за підтримки російського Фонду “Президентський центр Б. М. Єльцина” побачила світ і книга “Очерки истории Украины” за редакцією академіка НАНУ Петра Толочка. Це видання, зазначив сам науковець, було задумане як альтернатива підручникам, підготовленим за часів президентства Ющенко, і мало за мету обґрунтувати ідею спільності історії українців та росіян.

Цілком визначеного характеру “історична” політика в царині книготворення набула з приходом до влади проросійського режиму Віктора Януковича. Одним із перших кроків нового міністра освіти Дмитра Табачника став перегляд раніш виданих шкільних підручників з історії, у які були внесені зміни. Так, “Другу світову війну” знову переінакшили на “Велику вітчизняну”, розповідь про діяльність Організації українських націоналістів скоротили з кількох абзаців до одного речення, було вилучено згадування про загибель Романа Шухевича та Степана Бандери. Суттєво скоротили також і розповідь про Помаранчеву революцію, якій відвели лише два абзаци. Натомість, повідомила “Українська правда”, у підручнику з історії для учнів 11 класу з’явилася біографія нового Президента України Віктора Януковича, знання якої стало обов’язковим також і для “зовнішнього незалежного оцінювання” знань випускників [6].

Нововведення торкнулися також і шкільних підручників з літератури, з яких вилучили твори про Голодомор, зокрема раніш пропоновані для вивчення в старших класах романи Уласа Самчука “Марія” та Василя Барки “Жовтий князь” (згадування про них вилучили також і з тестів ЗНО). Натомість з’явився розділ, присвячений російськомовним поетам. “Вилучено саме твори, які не просто є зразками високохудожньої літератури, а присвячені одній з найбільших трагедій українців, — коментував дії міністерства історик Володимир В’ятрович. — Це є свідченням цілеспрямованої державної політики і продовженням спроб Дмитра Табачника приховати сторінки української історії”.

На думку відомої письменниці Оксани Забужко, ревізія підручників стала “інтелектуальною крадіжкою в загальнонаціональному масштабі”, зіставною зі злочином проти України та її майбутнього [7].

Пізніше переглянули також навчальні програми і видання для молодших класів. З програми української літератури для п'ятикласників вилучили твори патріотичного спрямування — історичну повість Володимира Рутковського “Джури козака Швайки” та повість про сучасних дітей Зірки Мензатюк “Таємниця козацької шаблі” [26], а з підручників історії згадування про Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка, Михайла Грушевського, Івана Франка та інших українських діячів. З історичних видань зникли також і смислові “державницькі” поняття. Так, замість “Київської держави” з'явилися “Київські князі”, а “Козацька республіка” і “Українська козацька держава” стали “Українським козацтвом у битвах та походах”. Як повідомили у міністерстві, зміни до навчальних програм були продиктовані прагненням зацікавити школярів вивченням історії, щоб не завантажувати їх складною інформацією [9].

Ревізуючи та фактично забороняючи українську історію, Дмитро Табачник популяризував російську. На чолі з міністром авторський колектив підготував книгу “Все про Росію” зі вступним словом міністра закордонних справ Російської Федерації Сергія Лаврова, яку поширили, зокрема, серед ректорів українських та російських вишів. Видання, звертає увагу історик Микола Томенко, створене з позицій російської версії історії й сповнене проросійських переконачувань минулого. Зокрема, нащадок козацького роду, уславлений український атлет, борець Іван Піддубний став чомусь росіянином, який “показав усьому світові, що найсильніші люди живуть в Росії”, понад те — “в самому імені непереможного борця чулася Росія” [29]...

Іншою ініціативою Дмитра Табачника стало створення спільного з Росією посібника “Україна та Росія на перехресті історії”, який повинен був запропонувати “синхронний” погляд вчених двох країн на минуле, з якого вилучили “дратівливі” сторінки історії. Видання, що побачило світ незначним накладом, викликало неоднозначні оцінки науковців. Якщо російські та проросійські налаштовані історики в Україні схвально зустріли посібник, то реакція української наукової спільноти була назагал іншою. Так, заступник директора Інституту історії НАН України Геннадій Боряк вбачив у створенні посібника “спробу знову повернути нас до єдиної держави без врахування національної ідентичності”, а участь окремих істориків України у підготовці видання назвав їхньою приватною справою [30].

На місцях намагалися протидіяти міністерському фактично українофобству. У Львові, приміром, міська рада виділила півмільйона гривень на фінансування підручника з історії України, який би містив невикривлені матеріали про історичні події. Також передбачили виготовлення плакатної видавничої продукції, що б висвітлювала теми, які, на думку депутатів, не включені або недостатньо представлені у навчальній програмі. До таких віднесли, зокрема, “бій під Крутами”, “діяльність УПА” та ін. [8]. Аби уникнути “зайвої”, на думку Міністерства, самодіяльності науковців зі створення посібників, що були альтернативні до затверджених підручників, чиновники спрямували на головні управління освіти листа, яким зобов'язали погоджувати з міністерством усі видання, які використовуються у навчальному процесі. У листі йшлося також про персональну відповідальність керівників навчальних закладів за ви-

користання на уроках видань, що міститимуть факти, вилучені з офіційних підручників [25].

Проти “міністерських” видань виступили і окремі політичні сили, громадські організації. Бойкотувати підручники, рекомендовані Міністерством освіти, закликало, зокрема, Всеукраїнське об’єднання “Свобода”, яке висловило впевненість, що “знищення української гуманітарної складової освіти — продуманий і підтримуваний ззовні план” [21].

Війни на історичному полі, на думку багатьох аналітиків, стали одним зі спускових гачків наступних драматичних подій на Півдні та Сході України, де також триває боротьба за Історію.

Джерела

1. *Бажан О.* Правда про “Справу Віктора Погружальського”, або Хто і чому здійснив підпал Державної публічної бібліотеки АН УРСР / Олег Бажан, Юрій Данилюк // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 1997. — № 1–2/4–5. — С. 177–187.
2. *Бондар Ю. В.* Перша інформаційна. Видавництво: зародження та розвиток видавничої справи у процесі суспільно-політичних трансформацій Стародавнього світу : монографія / Ю. В. Бондар [за заг. ред. В. В. Різуна]. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2016. — 560 с. — (Серія “Видавництво трансформацій”).
3. *Бондар Ю. В.* Свобода слова: книга і політика / Ю. В. Бондар. — Київ : Книжкова палата України, 2011. — 112 с.
4. *Горький А. М.* О литературе / А. М. Горький; [сост., предисл. и примеч. П. С. Строкова]. — Москва : Сов. Россия, 1980. — 479 с. — (Серия “Библиотека русской критики”).
5. *Дашкевич Ярослав.* “Учи неложними устами сказати правду”: історична есеїстка / Ярослав Дашкевич. — Київ : Темпора, 2011. — 828 с.
6. *Жигайло Андрій.* У підручник історії вписали біографію Януковича [Електронний ресурс] / Андрій Жигайло // Газета по-українськи. — 2011. — 20 верес. — Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/ukraine-newspaper/_u-pidruchnik-istoriyi-vpisali-biografiyu-anukovicha/400394
7. *Забужко* назвала Табачника “кишеньковим злодієм-“тихушником” [Електронний ресурс] // УНІАН. — 2011. — 16 груд. — Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/583702-zabujko-nazvala-tabachnika-kishenkovim-zlodiem-tihushnikom.html>
8. *Замість* альтернативного підручника львівська влада видасть плакат [Електронний ресурс] // Укр. правда. — 2011. — 6 квіт. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/04/6/34675/>
9. *Из истории* Украины выбросили Хмельницкого [Электронный ресурс] // Информационно-аналитический портал Inpress.ua. — Режим доступа: <http://inpress.ua/ru/society/6346-iz-istorii-ukrainy-vybrosili-khmelnitskogo>
10. *История* греческой литературы: в 3 т. [под ред. С. И. Соболевского, Б. В. Горнунга, З. Г. Гринберга, Ф. А. Петровского, С. И. Радцига]. — Москва; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1946. — Т. 1: Эпос, лирика, драма классического периода. — 484 с.
11. *Історія* України: писемні та усні джерела. Повний урок [Електронний ресурс] // Портал Гипермаркет Знаний. — Режим доступу: http://school.xvatit.com/index.php?title=Писемні_та_усні_джерела._Повний_урок

12. *Крючков Г. К.* Фашизм в Украине: угроза или реальность? / Г. К. Крючков, Д. В. Табачник. — Харьков : Фолио, 2008. — 416 с.
13. *Охредько Олег.* Підручник з історії — головна зброя Росії / Олег Охредько // Дзеркало тижня. Україна. — № 10. — 2016. — 18–25 берез.
14. *Панкратова А. М.* Советская историческая наука за 25 лет / А. М. Панкратова // Двадцать пять лет исторической науки в СССР. — Москва; Ленинград, 1942. — С. 14–15.
15. *Подосенов Сергей.* Школьные учебники истории учат сепаратизму и экстремизму / Сергей Подосенов // Известия. — 2014. — 7 апр.
16. *Почепцов Г. Г.* Семиотика / Г. Г. Почепцов. — Москва : Рефл-бук; Веклер, 2002. — 432 с.
17. *Путин В. В.* Учебники истории должны воспитывать чувство гордости за страну [Электронный ресурс] / В. В. Путин // Грани.ру — Режим доступа: <http://www.grani.ru/Society/History/m.52082.html>
18. *Рудюк Сергій.* Як створити образ ворога? Україна в російських підручниках / Сергій Рудюк // День. — 2011. — 18 верес.
19. *Рыбина Л.* Последний писк истории государства российского. В кратчайшие сроки подготовлен “правильный” учебник новейшей истории / Л. Рыбина // Новая газета. — 2007. — 24 сент.
20. *Сверстюк Євген.* З приводу процесу над Погружалським / Євген Сверстюк // Сучасність. — 1965. — № 2. — С. 78–84.
21. *Свобода* закликає бойкотувати новий підручник з історії [Електронний ресурс] // 7 днів. — 2013. — 28 січ. — Режим доступу: <http://7dniv.info/politics/17655-svoboda-zaklikae-boykotuvati-noviy-pidruchnik-z-istoriji.html>
22. *Сергійчук В.* Що дала Україна світові / В. Сергійчук. — Київ : ПП Сергійчук М. І., 2008. — 288 с.
23. *Смирнов В. П.* От Сталина до Ельцина: автопортрет на фоне эпохи / В. П. Смирнов. — Москва : Новый хронограф, 2011. — 504 с. — (Серия “От первого лица: история России в воспоминаниях, дневниках, письмах”).
24. *Сталин И. В.* Замечания по поводу конспекта ученика по истории СССР / И. В. Сталин, А. А. Жданов, С. М. Киров // Сталин И. В. Сочинения. — Т. 14. — Москва : Изд-во “Писатель”, 1997. — С. 40–42.
25. *Табачник* забороняє використовувати альтернативний підручник [Електронний ресурс] // Укр. правда. — 2012. — 10 жовт. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2012/10/10/96332/>
26. *Табачник* цензурує шкільну програму — Бригинець [Електронний ресурс] // Буквоїд. — 2013. — 18 січ. — Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/events/culture/2013/01/18/074947.html>
27. *Тихонов В. В.* Идеологические кампании “позднего сталинизма” и школьный учебник по новой истории [Электронный ресурс] / В. В. Тихонов // Электронный научно-образовательный журнал “История”. — 2012. — Т. 3. Вып. 7(15). — Режим доступа: URL: <http://www.history.jes.su/s207987840000222-3-2>
28. *Тихонов В. В.* Историческая наука 1920–1940-х гг. в контексте советской семиосферы (опыт первичного анализа) / В. В. Тихонов // “Стены и мосты” — III: История возникновения и развития идеи междисциплинарности: мат. межд. науч. конф. — Москва : Рос. гос. гуманит. ун-т. — 2014. — 25–26 апр. — Москва: Академический проект; Гаудеамус, 2015. — С. 190–200.
29. *Томенко Микола.* З любов’ю до Росії: версія авторського колективу міністра Табачника [Електронний ресурс] / Микола Томенко // Укр. правда. — 2011. —

- 21 верес. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/09/21/6603543/>
30. *Українські та російські вчені написали посібник з історії без Голодомору, УПА та Мазепи* // Дзеркало тижня. — 2012. — 1 жовт.
31. *Усачев А. С.* Из истории древнерусской книжности времени митрополита Макария: Великие mineи четьи и Степенная книга / А. С. Усачев // Древняя русь. Вопросы медиевистики. — 2007. — № 4 (30). — С. 35–43.
32. *Ферро М.* Как рассказывают историю детям в разных странах мира / М. Ферро; пер. с фр. — Москва : Высш. школа, 1992. — 351 с.
33. *Шатина Н. В.* Школьные учебники истории: политические технологии формирования будущего / Н. В. Шатина // Будущее нашего прошлого: мат. науч. конф., Москва, 15–16 июня 2011 г. / отв. ред. А. П. Логунов; Рос. гос. гуманит. ун-т, Фак. истории, политологии и права, каф. истории и теории ист. науки. — Москва, 2011. — С. 284–296.
34. *Яценко Б. І.* Слово о полку Ігоревім як історичне джерело. Таємниці давніх писем / Б. І. Яценко. — Київ : Вид. центр “Просвіта”, 2006. — 508 с.

Розглянуто проблематику створення і використання творів історичної літератури з метою цільового формування світоглядних установок, впливу на споживачів контенту у процесі здійснення політики.

The Author analysed issues of the creation and use of works of historical literature in case of formation of attitudes, the impact on consumers of content in the process of policy implementation.

Рассмотрена проблематика создания и использования произведений исторической литературы для целевого формирования мировоззренческих установок, воздействия на потребителей контента в процессе осуществления политики.

Надійшла 9 грудня 2016 р.

О. І. ДІКАРЄВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ НАРАТИВ У ПОЛІТОГЕМНОСТІ ЕЛІТАРНОЇ СВІДОМОСТІ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 51(4), с. 39–51

Розглянуто проблематику наративного в аналізі інтертекстуальності і адресантності (суб'єктності) політогемного дискурсу. Проаналізовано ізоморфність глибинних смислових структур політичних наративів у дослідженні психологічних особливостей еліти; інтертекстуальність, у якій наратологія бачить основу розуміння дискурсу; такий point fixe картезіанства в суспільних науках, як соліпсистський розум, який з успіхом “приручає контингентність” (taming contingency), завжди “вписану” в “ширші форми зрозумілості” (Wetherell 1998); систему створення політичних значень у ранній Новий час. У такому контексті досліджені: генеза політогемності елітарної свідомості в той час, коли історичний метод перестає бути компромісом між точними науками та історичною практикою; проблема взаємозв'язку статусу гуманітарного знання в ранній Новий час з методом дослідження; еволюція мови політичного судження; проблематизація об'єкта політичної дисципліни; генеза базових категорій модерного політичного мислення типу “vis dominationis” (сила панування), “arcae imperii” (таємниця влади), “regione di Stato” (державний інтерес), “маніпуляція”. Для аналізу використано системний підхід та комплексний розгляд різних версій політичної епістемології і вчень про соціальне, що дозволило, поряд з іншим, відкрити нові виміри в деяких фундаментальних проблемах історії європейської політичної та психологічної думки, значення яких виходить далеко за хронологічні межі раннього Нового часу.

Соціолог Р. Барт [5], психологи Карл Грауман (Carl F. Grauman), Герген Кеннет (Kenneth J. Gergen) [24], аналізуючи психологічний стан сучасного соціуму, зазначають, що, незважаючи на величезні досягнення природничих наук і технічних винаходів, повсякденне мислення еліти зберегло всі ознаки, властиві носіям архаїчних міфів, наповнивши їх новими тематизмами обираючості. Однак не менш дивно й інше: саме в XX столітті буденне

мислення піддалося безпрецедентній критиці з боку семіотики, причому головною її мішенню стала сама система міфологічних уявлень політикуму. Мета такої критики усвідомлювалася і чітко формулювалася семіологією як викриття політичного акту, скоєне міфологом. Дослідник М. Фуко [17, 11] з цього приводу зазначав, що нині докорінно переглянуто значення історичного наративу. Він втратив роль істини в останній інстанції і сам виявився об'єктом критичної рефлексії з боку фахівців. У своїй традиційній формі історія є перетворенням пам'ятника в документ. Сучасна ж історія — це механізм, що перетворює документ у пам'ятник.

Необхідно також зауважити, що у той самий час історичний наратив зберігає силу концептуалізованої ще Аристотелем різниці між історією і літературою. Філософ стверджував, що історик і поет відрізняються тим, що перший говорить про те, що дійсно трапилося, а другий — про те, що могло б статися. Таким чином, ніщо не заважає історичному наративу позиціонуватися системою фактів, будучи, по суті, системою значень і функціонувати в повсякденній свідомості як міф [2]. Початкова трансформація поняття “політика” з аристотеліанської “чудової науки” [3] про суспільне благо в мистецтво реалізації суб'єктивних інтересів починається тільки в першій половині Чинквеченто. Ще Макіавеллі не переглядав радикально вказану Аристотелем мету існування держави [12]. Швидше, в концептуалізації таких соціальних феноменів, як держава та влада, він відштовхується від іншої основи. Аристотель доводить, що: 1) форма правління повинна бути відповідною до характеру народу; 2) еліта не зможе владарювати в контексті такої форми правління, у збереженні якої не зацікавлена частина народу, найсильніша за своєю численністю або якимись особливими своїми якостями; 3) справедливість вимагає, щоб ті члени держави, які найбільш корисні для загального блага (еліта), мали більше прав, ніж інші; 4) правильне розуміння закономірності таких відносин — найважливіше завдання державної людини; 5) загальна лінія суджень еліти полягає у вирішенні теоретичних завдань не однозначно, а з урахуванням складності дійсності, зокрема політичної реальності; 6) пояснення політичного вимагає універсальних понять, що виходять за межі звичайного, однак без виокремлення в особливу групу (середньовічна схоластика вже означила ці поняття трансцеденталіями і помістила над аристотелівськими категоріями *ens*, *unum*, *verum*, *honum*). За кожним вжитим у праці “Політика” [3] політичним терміном стоїть конкретний зміст. Одночасно філософ прагне зробити свою схему пластичною, здатною охопити всю багатоваріантність дійсності. Характеризуючи держави того часу, він констатує, що: 1) існують різні різновидності в середині окремих видів державного устрою (VI 4, 1289 b); 2) політичний устрій деяких держав об'єднує в собі ознаки різних державних устроїв (VI 1, 1317 a); 3) існують проміжні форми між царською та тиранічною владою (V 9, 1314 a) — аристократія з нахилом до олігархії, близька до демократії (1317 a). Велику увагу Аристотель приділяє питанню про державний переворот та його запобігання в державах з різним устроєм. По суті, вся теорія Аристотеля заснована на спостереженні й звернена до реалій життя навіть у найбільш теоретичних ідеях. Макіавеллі цікавить не

нормальний хід подій у державі, а загрози існування соціального організму. Частиною його методологічного інструментарію є концептуалізація політичного з позицій государя, завдання якого полягає не в побудові чи добудові розпочатого іншими, а в змаганні з примхами Фортуни засобами власного *virtù* для спасіння самого себе як суб'єкта влади та порядку в державі. Макіавеллі, як і Полібій, бачив у римському політичному режимі ідеальну модель для держав, що претендують на постійне розширення своїх кордонів, а в режимі спартанському — зразок для тих республік, які хочуть зберегти здоровий спосіб державного життя на довгі часи, не претендуючи на збільшення територій. Політичне мистецтво Макіавеллі проявляється *in extreme* і вимагає поетики маніпуляції. Зразки такої політичної дії мислитель знаходить в історії релігії від Нуми Помпілія та психології, що мотивує поведінку римських понтифіків. До того ж процес творення релігійних міфів для виправдання непопулярних дій Помпілієм позиціонується як успішна стратегія в інтересах держави. Заходи Католицької церкви з інтерпретації християнства як *ozio* (ескейпізм, праздність) замість *virtù* (доблесть) означаються як тактичні, спрямовані на інтерес еліти, а не держави, що і спричинило її деградацію. Тобто Макіавеллі, загалом цінуючи операційну методологію, цікавився все ж не стільки історією як об'єктом дослідження, скільки місцем людини в ній і можливими психологічними межами та міри її дії. Цю тезу можливо підтвердити використанням і значенням їм у працях поняття *virtù*, у тому числі для характеристики поведінки Нуми Помпілія. Тут необхідно зазначити, що наратив про релігійні технології політичної маніпуляції від Нуми Помпілія слугував основою для аналізу психологічної стратегії прийняття рішень у доленосних політичних процесах для багатьох дослідників: Тіта Лівія, Валерія Максима, Секста Аврелія Віктора, Плутарха, Плінія Старшого, Аврелія Августина. Так, Плутарх зображує Нума Помпілія одночасно і героєм, подібним до грека Лікурга, і політиком, здатним вдатися до брехні в критичній ситуації та проблемах віри. А. Августин у праці “Про град божий” [1] виправдовує рішення сенаторів по спаленню книг Помпілія, оскільки джерелом для неї слугували чари, вищі за знання смертних таємничої подружки Помпілія — Егерії — німфи лісового потоку.

Протягом Чинквеченто в автора “Государя” [12] з'явиться безліч опонентів. Здебільшого це будуть ідеологи Контрреформації: вони стануть дорікати Макіавеллі не тільки в аморальності, а й у практичній неспроможності. Однак центром уваги стає *ragion di stato* — “міркування державної користі”. Як зазначають дослідники Ю. В. Іванова та П. В. Соколов [9; 10], левову частку історичної та політичної літератури Чинквеченто створили автори, які позиціонували себе як опонентів Макіавеллі. Як правило, їхні праці сповнені пафосом поміркованості та консерватизму, сплаву реанімованої гуманістичної риторики з більш-менш погано прихованим іманентизмом в аналізі подій політичної історії. Тобто екстремізм і амбівалентність, властиві думці Макіавеллі, його опоненти трансформують у послідовний консерватизм. Одним із таких опонентів Макіавеллі був Гійом де ла Перр'єра (Guillaume de La Perrière). У своєму трактаті “Політичне дзеркало” [30] Перр'єра звертається до персо-

нажа з праць Макіавеллі, а саме Помпілія, другого з семи царів Риму, який написав низку релігійних книг і заповідав закопати їх після його смерті. Ці книги були віднайдені століттям пізніше і спалені по велінню senatorів, оскільки зміст книг розкривав причини релігії. Г. Перр'єра засуджує поведінку Помпілія, оскільки витoki його мудрості в трансцендентному, побудові магічного ритуалу. Теоретиків зацікавив ірраціональний, “магічний” аспект зображення Тацитом моделі політичного управління. Тому техніка політичної маніпуляції adeptів *ratio status* зображається аналогічно механіці взаємодії влади та народу по Амміану Марцелліану і Тациту, тобто у вимірах магічного, насильницького зв'язку між сторонами. Під впливом цих барочних теоретиків виникають парадоксальні ідеї: 1) радикалізація політичної семантики дискурсу; 2) поєднання принципово асиметричних риторики й практики; 3) апорія ідеї про суверенітет. Як зазначав дослідник М. Віролі (M. Viroli), нову понятійність генерують як прихильники екстремістської політики в особі Макіавеллі (*virtù*), так і гуманістичні критики метафізики (*res* Лоренцо Валла) [32]. Для Макіавеллі Нума — втілення *virtù*, що підтверджується рішенням senatorів. Він не тільки створив релігію й механізми управління державою на основі магічних ритуалів, утаємничивши від громадян сутність цієї маніпуляції, демонструючи прецедент союзу влади, релігії, громадян, а й через п'ятсот років, коли книги його були віднайдені, змушує потомків об'єднатися знову з метою збереження держави. Наратив Помпілія приводить senatorів до розуміння наступного: 1) виправдання великої політики полягає в трансценденталізації поведінки еліти; 2) існує взаємноконвертованість релігії римлян та влади; 3) книги можливо знищити без ознайомлення громадян з їх змістом; 4) це можна зробити з дозволу громадян, тим самим продемонструвавши взаємну довіру правителів та керованих; 5) населення відмовляється від знання, яке влада позиціонує як небезпечне. Таким чином, зазначений наратив демонструє готовність двох сторін — народу Риму й влади втратити те, що на політичній мові Нового часу буде названо *ratio status*.

Як бачимо, софістична політика еволюціонує в описі політичного впливу по аналогії з магічним ритуалом. Жан Боден [6] та Габріель Ноде представляють магію давніх та політичну теорію Макіавеллі як елементи однієї традиції. Ж. Боден у праці “Метод найлегшого пізнання історії”, а пізніше Г. Ноде в “Державному перевороті” [14] у своїх пошуках істини відштовхувалися від критики концептів Макіавеллі. Вони розглядали його як “профанатора таємної політичної філософії”. Проте саме профани заново відкрили у Тацита категорії *arsana* та *simulacra imperii*, у Аристотеля — категорії політичного софізму й державного перевороту. А там, де понятійні конструкції античних авторів лишилися недобудованими, створили неологізми — *prudentia mixta* Юста Ліпсея, *ratio status* Джованні Ботеро [25]. Вважається, що термін “*regione di Stato*” вперше вжив опонент Макіавеллі — Джованні Ботеро в трактаті “Про державний інтерес” (1589) (*Della ragione di Stato*). Однак сам Ботеро у своїй праці, присвяченій архієпископу Зальц-бурзькому, повідомляє, що протягом останніх років, буваючи при дворах різних королів і князів по цей бік і по цей бік гір, він багато разів був присутній при дискусіях про дер-

жавний інтерес [25]. Проте у Д. Ботеро політична маніпуляція, дедукована Макіавеллі із наративу Помпілія, отримує нову рефлексію: 1) форму риторики контролю; 2) концептуалізацію *ragione di Stato* як “користі підданих”. На противагу “страху” в Тацита та Макіавеллі, Д. Ботеро наголошує на необхідності в процесі повсякденного владного управління: 1) піклуватися проблемами громадян; 2) трансформувати ортодоксальний контроль у продуману роботу з укріплення влади тут і тепер. Отже, силу “дисциплінарної” влади Д. Ботеро поєднує з фаворитизацією маніпулятивних заходів і теологізацією турботи про населення та їх душі. У контексті такого “природного” контролю за населенням християнська влада, а точніше влада римського понтифіка та відданих йому государів отримують “користь” і не мають необхідності в *ragione di Stato* та *arcana imperii*. У концептуалізації Томаззо Боціо [9; 10] влади довіра підданих, *ragione di Stato* та *arcana imperii* як морально амбівалентні поняття взагалі виводяться із теоретичної конструкції. Тобто Д. Ботеро, Т. Боціо як апологети папської влади позиціонують релігію як техніку управління. У термінах Карла Шмітта [29] такий процес означено як репрезентація тотальності, що перекриває будь-яку доктрину та святість, політичне як поділ на своїх та чужих. Лудовіко Дзуколло (1568–1630) теж визнавав, що поняття *ragione di Stato* виникло давно, і стверджує, що воно існувало у фразях типу “*vis dominationis* (сила панування)”, “*arcane imperii* (таємниця влади)”, тим самим означаючи семантичну пустоту терміна “*regione di Stato*”. У трактаті “Про державний інтерес” Л. Дзуколло [8], аналізуючи цей давній дискурс, стверджує, що політичне обіймає “все тіло” республіки, в той час як “державний інтерес” визначає політичне мислення лише в небагатьох випадках. Для розуміння природи *regione di Stato*, як пропонує Л. Дзуколло, необхідно визнати те, що держава передує перед законом та легітимністю. Позитивне мислення про “державний інтерес” означає те, що держава стоїть вище всякого закону та будь-якої легітимності. Тобто це поняття необхідно пов’язувати із засобами, необхідними для досягнення головної мети — для надання державі такого устрою й такої форми, в яких потребує той, хто є суб’єктом державного інтересу, тобто правителя. Таким чином, державний інтерес вимагає: 1) існування конкретної людини, для якої певна форма й устрій є метою діяльності; 2) програми державного будівництва, що реалізується конкретною людиною чи групою людей. Дзуколло пропонує аналогію між діями правителя, що переслідує державний інтерес, і практикою лікаря, який як би вводить (*introduce*) здоров’я в хворе тіло, потім створює умови, щоб воно перемогло хворобу, і після того підтримує здоров’я в організмі пацієнта. Завдання політика теж полягає в тому, щоб ввести нову форму в державу і потім підтримувати вплив напрацьованого його зусиллями щеплення [8].

Як бачимо, протягом XVII ст. існувала ще політична версія “новодревньої філософії”, і політичний аристотелізм використовувався в інших політичних теоріях. Саме тому в 1605 р. Хеннінг Арнізей називав аристотелізм “автентичним методом”, *genuina methodus*, політичного. Проте, як стверджує дослідник Б. Ліндберг (B. Lindberg), вже до 1700 р. політичний метод Стагирита був

витіснений природним правом у стилі Пуфендорфа [26]. Зразком епістемологічної методи для Пуфендорфа вже став Ерхард Вайгель — автор твору під назвою “Аристотелева аналітика, відновлена з Евкліда”. Е. Вайгель проголошував необхідність синтезу аподейксиса Аристотеля, аксіоматичної акрібії, властивої геометричному міркуванню, і Декартової моделі наукової достовірності. Роль Пуфендорфа в дискусіях про соціальність обумовлена не тільки тим, що він винайшов сам термін, а й тим, що: 1) він створив свою теорію соціальності на перетині кількох дисциплінарних дискурсів; 2) використав методи синкретичної “праісторії” (відомої в ранній Новий час під багатьма іменами: *philosophia mosaica*, *Urgeschichte*); 3) сконструював власну версію природного права, поєднавши науковий метод Т. Гоббса і юридичне вчення Г. Гроція (цю спробу називають реконструкцією Гроцієвого юридичного вчення засобами наукового методу Т. Гоббса); 4) створив основи моральної науки, епістемологічному статусу якої він присвятив спеціальну главу трактату “Про природне право і право народів” (*De jure naturae et gentium*). Апорія природного стану самого по собі (*status naturalis in se*), тобто як “абсолютно іншої соціальності”, в Нові часи в соціальних науках і природно-правових теоріях вирішувалася по-різному: у Гоббса *state of nature* так і залишається в проміжній зоні між уявним експериментом, біблійної екзегези та історичної реконструкції; Д. Віко експліцитно представляє своє міркування про першооснову як “історію” [18–19; 23; 25], а Ісаак Ла Пейпер — як екзегетичну гіпотезу. Дослідник І. Зарк (*Yves Charles Zark*) [34], характеризуючи Гоббсову модель науки як “метафізику поділу”, засновану на допредикативному поділі уявлення (*representatio*) і речі (*res*), зазначає, що Гоббсове уявлення про об’єкти репрезентації — *phantasmata* — як єдиному предметі науки відсилає до парадигмального для XVII ст. спору про існування паралелізму ідей і речей та об’єктивної істинності наших уявлень. Тоді Декарт говорив про правдивість Бога, Спіноза [16] — про кореляцію атрибутів субстанції, Лейбніц посилався на встановлену гармонію [27]. У Декарта засади гносеології складає самодостовірність свідомості, *cogito* (*Cogito, ergo sum*) і теорія вроджених ідей. На його думку, основою для аналізу суспільства слугує соліпсистський розум, який з успіхом “приручає контингентність” (*taming contingency*) [20]. В картезіанській фізиці, на противагу ньютонівській, все протягне концептуалізується тілесним. Тим самим заперечується порожній простір, і рух описується у понятті “вихор”, що пізніше в картезіанстві буде названо теорією близької дії. Декартові *res cogitans* і *res extensa* у Спінози стали двома з незліченних “атрибутів” субстанції, а думки і речі, так само як все емпіричне, стали проявами, станами (“модусу”) субстанції, інакше кажучи, тим, що сприймається тільки через субстанцію.

Далі пошук основ розуміння політичного пішов у парадигмах апофатичної антириторики Макіавеллі й політичної науки *more geometrico* таких авторів, як Т. Гоббс і Д. Віко. Філософ теоретизує вже на новій автономній епістемологічній основі, виконуючи соціальне замовлення на теорію дієвого та ефективного управління. У цього вченого були всі підстави заявити про інаугурацію “нової науки” — *Nova Scientia tentatur* [31]. Д. Віко, відкинувши

антропологічні підстави *mathesis politica*, що лежали в основі структури дії та уяви про статус історії синкретичної символіки філософії Гоббса, викликає до життя нову методологію пізнання політичного. Філософ вбачає перспективу в побудові світу політичного по аналогії з картезіанським процесом творіння розумом геометра світу ліній та інших математичних сутностей, тобто перенесенні картезіанського розуму на законодавство у сфері політичного. Декарт являє собою тип вченого, зусиллями якого і були створені засади науки нового часу і закладені перспективи створення нового типу суспільства і нового типу людини, що незабаром і виявилось у соціально-економічній сфері, з одного боку, і в ідеології — з іншого. Ці принципи нової культури з граничною чіткістю висловив сам Декарт: ніколи не приймати за істинне те, що не пізнане з очевидністю, включати в свої судження тільки те, що представляється розумові настільки чітко, що не дає ніякого приводу піддавати їх сумніву [20]. Проте Віко розумів, що внаслідок відмови Декарта від врахування специфіки історичного виміру стану людини та децизіонізму втрачається можливість комунікації між сувереном та керованим. Віко шукає вихід з апорії у вирішенні “проблеми Гоббса”, обґрунтовуючи можливості суспільства через історію його виникнення. На місце договору раціональних індивідів у Віко стає наратив “хитрість Абсолютного розуму”, на місце статичної антропології Гоббса — історично рухлива антропологія. Як зазначають дослідники Ю. Іванова та П. Соколов [9; 10], війна, яку Гоббс, як відомо, визначає як стан, а не як подію — *warre* на противагу *war, bellum omnium contra omnes* — у Віко постає лише рідкісним і незначним епізодом життя найдавніших людей. У цьому світлі стає зрозумілий сенс ХІ аксіоми “Нової науки” [31], де стверджується, що соціальне життя виникає не внаслідок страху індивіда перед іншими, а внаслідок страху перед самим собою. Виникнення держави у Віко зовсім не має того доленосного значення, яке надає цій події Гоббс. Держава, за Віко, виникає для захисту природної ієрархії — неприйнятне положення для Гоббса, який на початку 13-го розділу недвозначно заявив про природну рівність людей [7]. Народження держави виявляється епіфеноменом соціальних відносин на певному етапі людської історії. Введення історичного виміру дає змогу обґрунтувати спонтанність породження соціальних інститутів (права, мови, держави) “театром” і наративом історично реальних людських дій. Ось чому Віко називає “випадок і вибір” (*occasio et electio*) “владаками людських речей” (*dominae rerum humanarum*). Розуміння дії ріднить його з деякими сучасними соціологічними теоріями, які абсолютизують категорію *serendipity* — незалежного щасливого результату дії.

Так, І. Зарк [34] не зводить політичне вчення Гоббса до його матеріалістичної фізики, беручи до уваги те значення, яке для його філософії має рефлексія про мову. Гоббсова перша філософія — онтологія — має справу не з речами, а з “поняттями, або найбільш загальними іменами всіх суцїх” (*notiones, sive nomina illa communissima omnium Entium*). Відповідно завдання науки, як її ставить Гоббс у всіх своїх творах, у тому числі в *Левіафані*, — недвозначно визначати значення базових понять, а потім зв’язувати між собою ці поняття у висловлювання в бездоганній логічній формі. Пуфендорф виступає не тільки

як продовжувач, а й як опонент Гоббса і Гроція. Головною мішенню критики з боку німецького юриста стає гроцієва категорія *appetitus socialis*, інстинкту позитивної соціальності. *Appetitus socialis* у Гроція виникає вперше в контексті дискусії про можливість і природу міжнародного права у вирішенні конкретних господарських спорів. Для Гроція основним джерелом права і водночас підставою соціальності виявляється володіння (*dominium*); ця концепція виявилася і в створеній нідерландським юристом конструкції природного стану. Право має соціальну природу — в цьому фундаментальна відмінність Гроція від Гоббса, що підняв між правом і обов'язком непереборну дистанцію. Саме перегляд вчення Гоббса про *obligatio* і визнання соціальної природи права дали можливість Гроцію створити теорію міжнародного права, можливість якої Гоббс, як відомо, заперечував. Свою природно-правову конструкцію Пуфендорф вбудовує між двома основами: “стоїчною” й “епікурейською”. Стоїчна теорія дружби у нього поєднується з вченням Аристотеля про природну соціальність, розглянутою на нових підставах Г. Гроцієм і Р. Камберлендом, і з гетеродоксальною політичною наукою Т. Гоббса.

Point fixe політико-епістемологічної рефлексії Пуфендорф [15] включає внутрішню властиву науці Гоббса напругу між претензією на граничну достовірність — претензію, засновану на принципі *verum-factum* і проекції в політичну площину ідеї Декарта *mathesis*, — і слабкістю того антропологічного фундаменту, на якому він споруджує будову свого “Левіафана”. Пуфендорф висуває постулат, відповідно до якого природний стан не слід уявляти собі як війну всіх проти всіх, адже раціональні судження, до яких людство, на думку німецького юриста, було здатне на всіх етапах своєї історії, неминуче зробили б зрозумілими для “природної людини” блага і переваги спільного існування. Так Пуфендорф приймає Гоббсову ідею прагнення до самозбереження як базу людського інстинкту, але з'єднує її з концептом Гроція “соціального афекту”.

Як бачимо, у процесі рецепції громадянська наука Гоббса почала розпадатися на частини, утворюючи химерні синтези з різними наративами політичного. Одним із трансформаційних варіантів зближення її з картезіанською фізикою й антропологією було зроблено нідерландськими інтелектуалами-республіканцями: Герардом ван Вассенааром — другом Гроція — у трактаті “Приховане мистецтво управління і панування” [33]; Йоханом Де ла Кур у трактаті “Політичні міркування в шести книгах” (1662) [11]. Перше видання твору Г. Вассенааром побачило світ у 1657 р., друге, під назвою “Ретельне дослідження держави” (*Nieuwkeurige consideratie van staat*), — в 1662 р. Перша частина відкривається парафразою визначення *ragion di Stato* з однойменного трактату Джованні Ботеро. Однак у формулюванні Вассенаара зміщені акценти: від триалітетної формули Ботеро (*notizia di mezzi atti a fondare, conservare ed ampliare un dominio*) залишено лише середній член: “зміцнювати існуючі уряди і так само захищати і зберігати керовані ними [держави]”. Таке зміщення вмотивоване специфікою тексту самого Ботеро, який у своїй тріаді виділяє саме збереження держави як найбільш значуще для поняття держав-

ного інтересу. Далі Г. ван Вассенаар розвиває вчення про неподільність суверенітету, що з усієї філософії Гоббса нідерландські республіканці цінували найбільше. Ще більш парадоксального сплаву досяг Йохан Де ла Кур, коли у згаданому трактаті об'єднав концепцію Гоббса про суспільний договір, картезіанську антропологію та аристотелівське вчення про душу. Брати Йохан і Пітер Де Ла Кур тим самим концептуалізували нідерландський економічний варіант соціальності. У методі політичної науки у версії “комерційного республіканізму” Де ла Кури чітко визначають координати життєвого світу Лейденського патриціату категорією “досвід” (*Ervarentheid*). Орієнтована на досвід модель політичного в Нідерландах була не тільки епістемологічним ресурсом — вона надавала інструментарій для порівняльного вивчення окремих держав. Політичне розуміється тут зовсім інакше: не як конструювання *more geometrico*, а як поетика маніпуляції, заснована на доскональному знанні людської природи. Подібна інверсія Гоббса *scientia civilis* передбачає зовсім інше розуміння політичного розуму і психології поведінки еліти: замість соліпсистського *Public Reason* виступає тоталітаристсько-маніпулятивний *reason of state*.

Для порівняльного аналізу трансформації ідей Гоббса [19; 23; 28] необхідно звернутися до їх *point fixe* причин перманентної війни, тобто та ситуація, коли кожен керується власним розумом. Особливий інтерес це судження набуває в контексті проектів більш пізнього періоду (1660–1680-х рр.), коли багато авторів (Ламберт ван Вельтхейзен, Лодевейк Мейєр, Джон Локк) у правилах користування розумом шукали шлях до миру та соціальної стабільності. Як аргументи прихильників цієї психологеми були висунуті ідеї про те, що: 1) розум є спільною та однаковою рисою, яка притаманна всім представникам людського роду; 2) такі психологічні характеристики людини сприяють постановці та досягненню спільної мети. Однак для Гоббса неконтрольований розум означав хаос, а не спільне благо, і тому він вважав, що безліч приватних розумів має поступитися місцем єдиному публічному розуму: “*Private Reason must submit to the Publique, that is to say, to God’s Lieutenant*” [7].

У числі південноєвропейських апологетів публічного розуму виступають прихильники комерційного республіканізму. Серед них особливо виділяється Челестіно Галіані — засновник римської Академії Соборів (*Academia dei Concili*). У збереженому лише в двох рукописах творі Галіані “Дослідження перших початків моральної науки” предметом аналізу стає точка перетину теорій соціальності і політичної епістемології: як люди могли отримати ідеї добра і зла. Подібно Гоббсу і Пуфендорфу Галіані ставить собі за мету вивести принцип соціальності з людської природи самої по собі. Теорія, згідно з якою навички або моделі соціальної поведінки втілені в людській природі, перетворювала інтроспекцію у привілейований метод дослідження соціального світу. Т. Гоббс і Д. Віко вбачали в інтроспекції значний евристичний потенціал: Гоббс, як відомо, в “Левіафані” представив оригінальну інтерпретацію принципу *gnothi seauton* (*Read thy self*) [7], а Віко вважав можливим знайти підстави світу націй “в модифікаціях нашого власного розуму”. Оскільки істо-

рія роду людського укладена в людське тіло, то аналітика здібностей може відкрити і принципи соціальності. Тим самим теорії соціальності пов'язані з прогресом *cognizione* та історією ідей. Зведення мотивації людських дій до економічного інтересу не могло не викликати протидії. Політичне вчення Паоло Маттіа Дорія (1667–1746) [21; 22] можна розглядати як один із найпомітніших епізодів того процесу, який виглядав як повернення від картезіанства до платонізму. Головну загрозу “добročесного в політиці” для Дорія представляла, поряд з “гіпотетичною метафізикою” картезіанців, “комерційна політика”, імпортована з Англії та Нідерландів зусиллями неаполітанських епікурейців. Дорія критикує неаполітанських адептів комерційного республіканізму побічно, оскільки офіційною мішенню його критики була проголошена філософія Джона Локка. На думку Дорія, поряд з прагненням до самозбереження (*conservatio sui*) до числа базових “природних схильностей” людини слід віднести ще “бажання пізнати самого себе, тобто прагнення (*arpetito*) душі до пізнання істини”, або, інакше, “певні душевні устремління, які, силою власної природи, ведуть її до пізнання всілякої істини” [22, 37]. Дослідник А. Монтано (A. Montano) вважає, що ця тріада природних схильностей встає на місце “двох достовірних постулатів людської природи у Гоббса: відповідно до першого з них природне прагнення спонукає людей прагнути до загальнозначущих благ; згідно з другим люди від природи бояться смерті [28]. Характерно, що навіть прагнення до самозбереження інтерпретується у Дорія не в дусі егоїстичного імпульсу до порятунку себе за рахунок інших: не випадково поряд з униканням смерті найважливішою маніфестацією цього імпульсу Дорія називає турботу про потомство [21; 22]. У цьому аспекті позиція Дорія принципово відрізняється не тільки від точки зору Гоббса, а й від ідей Віко. Дорія сповідує “платонівське” вчення про “насінення істини” (*semi del vero*), укладене в тілесне всіх без винятку людей. Альтернативна модель громадянської науки пропонується в “Новій науці”, яку Фрідріх Мейнеке [13] визначив як “органон історичного мислення” — саме такий її статус дає змогу повернути в міркування про суспільство і природну соціальність, і комунікацію, й історію.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що два способи “приручення контингентності” до сих пір, так чи інакше, присутні в науках про суспільство — зокрема, в неявному вигляді опозиція Гоббс–Віко лежить в основі конкуруючих напрямів соціопсихологічного дискурсу.

Джерела

1. *Блаженный* Августин. О Граде Божиим / Августин Блаженный. — Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. — 1296 с.
2. *Аристотель*. Поэтика: соч. в 4 т. / Аристотель. — Москва: Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 545–680.
3. *Аристотель*. Политика: соч. в 4 т. / Аристотель. — Москва: Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 375–644.
4. *Ауэрбах Э.* Мимесис. Изображение действительности в западноевропейской литературе / Э. Мимесис Ауэрбах. — Москва: Прогресс, 1976. — 556 с.

5. *Барт Р.* Избранные работы: семиотика. Поэтика / Р. Барт. — Москва : Прогресс, 1989. — 616 с.
6. *Боден Ж.* Метод легкого познания истории. (Methodus ad facilem historiarum cognitionem) / Ж. Боден; пер., статья, прим. М. С. Бобковой; отв. ред.: В. И. Уколова, Н. А. Хачатурян. — Москва: Наука, 2000. — 416 с. — (Серия “Памятники исторической мысли”).
7. *Гоббс Т.* Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского: соч. в 2 т. / Т. Гоббс; пер. с англ. А. Н. Гутермана. — Москва: Мысль, 1991. — Т. 2. — С. 3–545.
8. *Иванова Ю. В.* Кроме Макиавелли: проблема метода в политических науках раннего Нового времени [науч. монография] / Ю. В. Иванова, П. В. Соколов (при участии В. Л. Иванова). — Москва: Квадрига, 2011. — С. 196–212.
9. *Иванова Ю. В.* Политическое картезианство XVII в. и его оппоненты, или можно ли создать государство из point fixe / Ю. В. Иванова, П. В. Соколов // Социологическое обозрение. — 2012. — Т. 11. — № 2. — С. 5–24.
10. *Иванова Ю. В.* Пустое понятие и пространство манипуляции: Ragione di Stato Лодовико Дзукколо и его великие предшественники / Ю. В. Иванова // Артикульт. — 2011. — № 4 (4). — С. 28–43.
11. *Иванова Ю. В.* Кроме Макиавелли: проблема метода в политических науках раннего Нового времени: науч. монография / Ю. В. Иванова, П. В. Соколов (при участии В. Л. Иванова). — Москва: Квадрига, 2011. — С. 269–274.
12. *Макиавелли (Макьявелли) Н.* Государь. Размышления над первой декадой Тита Ливия. — Минск: Харвест, 2004. — 703 с.
13. *Мейнеке Фридрих.* Возникновение историзма / Фридрих Мейнеке; пер. с нем. В. А. Брун-Цеховой. — Москва: РОССПЭН, 2004. — 478 с.
14. *Иванова Ю. В.* Кроме Макиавелли: проблема метода в политических науках раннего Нового времени: науч. монография / Ю. В. Иванова, П. В. Соколов (при участии В. Л. Иванова). — Москва: Квадрига, 2011. — С. 233–248.
15. *Пуфендорф Самуель.* Про обов'язки людини і громадянина / Самуель Пуфендорф // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упор.: С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд; відп. ред. С. Головатий; наук. ред. С. Головатий, О. Сироїд, О. Волкова, А. Черевко; вступ. сл. С. Головатий. — Київ: Кн. для бізнесу, 2008. — С. 353–359.
16. *Спиноза Б.* Богословско-политический трактат, содержащий несколько рассуждений, показывающих, что свобода философствования не только может быть допущена без вреда благочестию и спокойствию государства, но что она может быть отменена не иначе, как вместе со спокойствием государства и самим благочестием / Б. Спиноза. — Минск: Литература, 1998. — 528 с. (Классическая философская мысль).
17. *Фуко М.* Археология знания / М. Фуко. — Киев: Ника-Центр, 1996. — 208 с.
18. *Auerbach Erich.* Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur / Erich Auerbach. — Francke, 1946. — 503 S.
19. *Cantor Norman F.* Seventeenth-Century Rationalism: Bacon and Descartes / Cantor, Norman F., and Peter L. Klein. — Massachusetts: Blaisdell, 1969. — 218 p.
20. *Descarte René.* OEuvres complètes, VIII: Correspondance 1, 2 Broché / René Descarte. — Gallimard, 2013. — 2280 p.
21. *Doria Paolo Mattia.* La vita civile, distinta in 3 p, aggiuntovi un trattato della Educazione del principe / Paolo Mattia Doria. — Augusta: Höpper, 1710. — 434 p.

22. *Doria Paolo Mattia*. Il Capitano filosofo, opera divisa in 2 parti / Paolo Mattia Doria. — Napoli: Angelo Vocola, 1739. — 259 p.
23. *Gilbert F.* On Machiavelli's Idea of Virtù / F. Gilbert // Renaissance News. — Vol. IV. — № 4. — P. 53–55.
24. *Grauman Carl F.* Historical dimensions of psychological discourse / Grauman Carl F., Gergen Kenneth J. (Org.). — Cambridge: Cambridge University Press, 1996. — P. 60–82.
25. *Firpo L.* Botero Giovanni [Електронний ресурс] / L. Firpo // Dizionario biografico degli Italiani. — 1971. — Т. XIII. — Режим доступу: http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-botero_ (Dizionario-Biografico)
26. *Lindberg B.* Political Aristotelianism in the Seventeenth Century / B. Lindberg // Renaissance Readings of the Corpus Aristotelicum: Proceedings from the Conference Held in Copenhagen 23–25 April 1998 / M. Pade (ed.). Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2001. — P. 241–254.
27. *Mimiani M.* Introduzione. La scienza essata delle proficie / M. Mimiani // Newton I. Trattato sull'Apocolisse. — Torino: Bollati Boringheri, 1994. — VII–XLIV p.
28. *Montano A.* Il 'fare' nel pensiero di Hobbes e Vico / A. Montano // Filosofia e Politica. Studi in onore di Girolamo Cotroneo [G.F. Luvarà (a cura di). Soveria Mannelli: Rubettino Editore]. — 2005. — P. 315–316.
29. *Schmitt Carl.* Der Begriff des Politischen. Text von 1932 mit einem Vorwort und drei Corollarien / Carl Schmitt. — Berlin: Duncker & Humblot, 1963. — 124 s.
30. *Pirriere G. de la.* Le mirror politique, contenant diverses manieres de gouverner et policies des Republiques / G. de la. Pirriere. — Paris: Pur V. Norment, & I. Bruneau, 1567. — 963 p.
31. *Vico G.* Scienza Nuova, Idea dell'Opera / G. Vico. — Milano: Rizzoli, 1959. — 546 p. — (Litteratura italiana Einaudi).
32. *Viroli M.* Dalla politica alla ragion di stato. La scienza del governo tra XIII e XVII secolo / M. Viroli. — Roma: Donzelli editore, 1994. — 222 p.
33. *Wassenaer G. van.* Bedekte konsten in regeringen en heerschappien die bykans gebryuckt worden, en waer door Koningen en Princen, Edelen en Steden, die het hooghste gebiedt hebben, haer Staedt en Heerschappie vast stellen / G. van Wassenaer. Utrecht: By Gysbert van Zyll, en Dirck van Ackersdick, 1657. — 288 p.
34. *Zarka Y. Ch.* Thomas Hobbes: Philosophie première, théorie de la science et politique / Y. Ch. Zarka, sous la direction d'Y.C. Zarka en collaboration avec J. Bernhardt. — Paris: PUF, 1990. — 420 p.

Для картезіанської науки про суспільство point fixe стає соліпсистський розум, який з успіхом “приручає контингентність” (taming contingency), виносячи за дужки історичний вимір людського стану. Результатом виявляється децизіонізм і неможливість комунікації між сувереном і керованими. Альтернативна модель громадянської науки пропонується в “Новій науці”. Такий її статус дає змогу повернути в міркування про суспільство і природну соціальність, і комунікацію, історію, політику. Теорема природної розсудливості (prudential theorems) виступають у Т. Гоббса корелятом “плазматичної соціальності”; ясні і чіткі ідеї entia moralia у Пуфендорфа стають гарантією природної соціальності; механізм індукції і беко-

ніанської категорії факту стає підставою соціальності у прихильників “комерційного республіканізму”; нарешті, у П. М. Доріа способом збереження громадської будівлі стають пізнавальні афекти, що дає можливість побачити під покровом феноменального світу платонівські суті. Д. Віко знайшов своє рішення “проблеми Гоббса”, обґрунтувавши умови можливості суспільства через історію його виникнення. На місце договору раціональних індивідів у Віко стає “хитрість Абсолютного розуму”, на місце статичної антропології Гоббса — історично рухома антропологія.

For Cartesian science of point fixe society becomes solipsistic mind that with the success of “taming contingency”, introducing the brackets to the historical dimension of the human condition. The result is desecration and the impossibility of communication between the sovereign and the ruled. An alternative model is offered in civil science “New Science”. This status allows it to return to the discourse of society and the natural sociability and communication, history, politics. Theorems natural prudence (prudential theorems) act Hobbes correlate “plasma sociality”; clear and precise ideas entia moralia in Pufendorf are guaranteed natural sociality; mechanism of induction and Bacon’s categories facts are the basis of sociality among supporters of “commercial republicanism”; Finally, the Doria way to preserve public buildings become affects cognitive, allows you to see the phenomenal world under the cover of Platonic essence. Vico found his solution of “Hobbs’s problem”, justifying the conditions of possibility of society through the story of its origin. In place of rational individuals statement Vico rises “Absolute cunning of reason” in the place of static anthropology of Hobbes — is historically moving anthropology.

Для картезианської науки об обществі point fixe стається соліпсистський ум, який з успіхом “приручає контингентність” (taming contingency), внося за скобки історичне вимірювання людського стану. Результатом оказується децизіонізм і неможливість комунікації між сувереном і управляемими. Альтернативна модель громадянської науки пропонується в “Новій науці”. Такої її статус дозволяє повернутись в розсудження об обществі і естественну соціальність, і комунікацію, історію, політику. Теорема природного благорозумія (prudential theorems) виступають в Т. Гоббса коррелятом “плазматическої соціальності”; ясніє і чіткіє ідеї entia moralia в Пуфендорфа стаються гарантією естественної соціальності; механізм індукції і беконіанської категорії факта стаються основою соціальності у сторонників “комерческого республіканізму”; нарешті, в П. М. Доріа способом збереження общественного здания стаються пізнавальні афекти, дозволяющие увидети під покровом феноменального світа платоновські суті.

Д. Вико нашел свое решение “проблемы Гоббса”, обосновав условия возможности общества через историю его возникновения. На место договора рациональных индивидов в Вико встает “хитрость Абсолютного разума”, на место статической антропологии Гоббса — исторически подвижная антропология.

Надійшла 26 вересня 2016 р.

Р. М. КОЛІСНІЧЕНКО

*Міжрегіональна Академія управління персоналом,
Кіровоградський інститут*

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЛОБАЛІСТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 51(4), с. 53–61

Однією з найважливіших передумов формування готовності людства до дієвого вирішення глобальних проблем є розвиток глобалістичної свідомості населення світу, формування людських якостей, здатних виступити основою для критичного надання об'єктивних оцінок ступеня справедливості існуючого світового порядку, визначення шляхів його якісного вдосконалення.

Всебічне об'єктивне дослідження глобалістичної свідомості людства є неможливим без детального визначення її основних структурних характеристик. Висока актуальність аналізу теоретичних засад глобалістичної свідомості, зокрема політико-психологічних особливостей її структурних компонентів, зумовлена важливим впливом глобалістичної свідомості населення світу на розвиток глобальних відносин, трансформацію найбільших світових викликів сучасності.

Структурні якості політичної культури досліджували О. Бабкіна, В. Бебик, К. Гаджиев, В. Горбатенко, Л. Нагорна та ін. [1; 2; 5; 7; 8]. Структурні ознаки суспільної свідомості постають предметом досліджень В. Андрющенка, Л. Губерського, В. Ільїна, Ю. Кулагіна та ін. [3; 10]. На вивченні структури політичної свідомості зосередилися Ф. Кирилюк, М. Обушний, Д. Ольшанський, М. Хилько та ін. [6; 9]. Водночас структурні характеристики глобалістичної свідомості залишаються недостатньо вивченими і потребують подальшого наукового опрацювання.

У статті аналізуються структурні особливості глобалістичної свідомості, а також послідовне дослідження пізнавальних, оціночних, емоційних та самоаналітичних структурних компонентів глобалістичної свідомості.

Глобалістична свідомість є специфічною формою суспільної свідомості, що відображає ставлення до глобальних проблем людства. Цілком логічне твердження, що структура глобалістичної свідомості, як однієї з форм суспільної свідомості, є специфічним продовженням структурних елементів останньої. Беручи до уваги змістовну близькість, тісну взаємопов'язаність і перетинаємість по багатьох аспектах глобалістичної свідомості з суспільною

свідомістю, її політичною формою, визначення структури глобалістичної свідомості може відбуватися за аналогією зі структурними ознаками свідомості суспільної і політичної. Це дає підстави стверджувати, що у структурі глобалістичної свідомості виокремлюються пізнавальна, оціночна, емоційна, мотиваційно-вольова сфери, а також глобалістична самосвідомість [4].

Пізнавальна сфера глобалістичної свідомості включає в себе знання щодо змісту, причин, тенденцій трансформації глобальних проблем сучасності, можливих наслідків їх майбутнього загострення, ефективних шляхів подолання, а також діяльності людства, що вже сьогодні проводиться для пом'якшення проблем світового розвитку. Відображаючи ступінь інформованості суспільства щодо глобальних проблем, пізнавальна сфера може включати в себе практичні й теоретичні знання стосовно самої глобалістичної свідомості, її змісту, типології як основи для ефективного порівняльного аналізу й удосконалення власних глобалістичних цінностей і поглядів, становлення глобального бачення світу з усіма його внутрішніми труднощами і суперечностями. Адже інформованість суспільства щодо ознак існуючих типів глобалістичної свідомості, об'єктивних переваг і недоліків кожного з них дає змогу здійснити чітке порівняння можливих варіантів формування ставлення до найбільших світових загроз, прогнозування їх майбутніх наслідків для певного суспільства та людства загалом.

Доцільно виокремити нульовий, практичний, популярний та теоретичний рівні обізнаності щодо глобальних проблем. Нульовий рівень є найнижчим, найпримітивнішим і характеризується відсутністю будь-яких знань щодо сучасних глобальних загроз. Така некомпетентність відносно навіть загальновідомих даних про світові процеси унеможливорює їх бодай елементарний, найпростіший аналіз, позбавляє змоги вироблення адекватного світобачення, здійснення хоча б найменшого впливу на гармонізацію системи глобальних відносин.

Практичний (низький) рівень передбачає поверхневу, вкрай обмежену інформованість щодо існуючих практичних наслідків глобальних проблем, що, звичайно, досягається шляхом ознайомлення з ними в процесі практичної життєдіяльності. Повсякденне стикання з проблемами бідності, екологічної кризи, воєнними конфліктами, відчуття безпосереднього відображення цих глобальних проблем на умовах власного життя створює підстави для зацікавленості у, швидше за все, поверхневому вивченні можливостей їх вирішення.

Популярному (середньому) рівню характерна наявність неповної, фрагментарної інформації щодо причин появи та посилення глобальних викликів, прогнозів щодо їх трансформації у майбутньому, загальновідомих способів їх нівелювання. Засвоєння цих знань зазвичай відбувається у результаті перегляду популярних передач, фільмів, новин з різних видів засобів масової інформації, дотичного ознайомлення під час навчання в освітніх закладах, спостережень за волонтерською діяльністю громадських організацій відповідного спрямування, особистої участі в їхній роботі та ін. Популярний рівень інформованості викликає занепокоєння ситуацією у світі, дає змогу здійснити аналіз широко розповсюджених у суспільному просторі даних відносно

глобальних загроз, сприйняти суспільне бачення щодо необхідності вирівнювання світових процесів, зробити певний внесок у їх гуманізацію.

Теоретичний рівень є найвищим рівнем інформованості, який відрізняється оволодінням глибокими теоретичними знаннями щодо необхідних напрямів коригування та підвищення ефективності боротьби людства з глобальними загрозами, поняття, структури та типології глобалістичної свідомості. Досягнення теоретичного рівня може здійснюватися шляхом системної аналітичної діяльності, методичного аналізу стану наукової розробки глобальних проблем, особливостей їх відображення у глобалістичній свідомості населення, сучасних світових статистичних, соціологічних даних відносно глобальних тенденцій, внесених вченими пропозицій щодо їх гармонізації. На цій основі формується власне аналітичне бачення ефективних способів вирішення загальнопланетарних загроз, що відкриває можливості для найдієвішого впливу на процеси світового розвитку.

У цьому контексті існує необхідність створення умов для системного масового поширення, напрацьованих провідними науковцями, об'єктивних теоретичних знань про можливі шляхи подолання глобальних викликів, що може здійснюватися через ЗМІ, заклади освіти, культури, об'єднання громадян, інші інститути соціалізації. Адже надання об'єктивним теоретичним знанням масового характеру є запорукою правдивого інформування населення щодо глобальних проблем.

Здійснення аналізу існуючих тенденцій глобального розвитку, їх наслідків, загроз, розроблення відповідних прогнозів подальшої трансформації глобальних суперечностей охоплює оціночна сфера глобалістичної свідомості, що включає в себе систему цінностей і переконань стосовно стратегічних підходів до розв'язання глобальної проблематики. До таких цінностей належать співвідношення філософських категорій справедливого і несправедливого, пріоритетність чи пригніченість людяності, гуманності, усвідомлене домінування егоїзму чи піклування про навколишній світ.

Ціннісний фундамент глобалістичної свідомості виступає стрижнем для становлення загального бачення еталонної моделі світового порядку, формування відповідних оцінок і переконань щодо значення, необхідності і дієвості тих чи інших способів вирішення глобальних проблем, виокремлення з них найбільш оптимального, дієвого і конструктивного. На цій основі відбувається оцінювання справедливості, повноти й ефективності практичної діяльності людства, спрямованої на розв'язання планетарних проблем, її порівняння з бажаними варіантами такої діяльності, формування переконаності щодо необхідних напрямів її вдосконалення задля коригування процесів світового розвитку в руслі пропорційності і гуманізації.

Слід виокремити такі види оцінювання глобальних проблем: поверхневий, егоїстичний та гуманістичний. Поверхневому виду оцінювання характерне поверхнєве, обмежене, хибне уявлення щодо небезпечності існування глобальних проблем, суб'єктивне недооцінювання значення сучасних світових загроз, руйнівних наслідків їх можливого посилення у майбутньому. Більшість проблем глобального розвитку оцінюються такими, що не несуть

серйозної небезпеки для людства і відповідно не потребують активного втручання у їх врегулювання. Надання занижених оцінок небезпечності загальносвітових процесів унеможлиблює вироблення адекватних підходів щодо забезпечення їх гармонізації і пропорційного розвитку.

Егоїстичний вид оцінювання передбачає усвідомлення реального значення глобальних проблем, широкого кола виявів їх негативного впливу на сучасний стан довкілля, якості життя населення, воєнну, продовольчу, економічну та іншу світову безпеку. Водночас при виборі шляхів подолання глобальних загроз пріоритет надається власним егоїстичним потребам та інтересам, нехтуючи справедливими вимогами більшої частини людства. Егоїстичний вид оцінювання глобальних проблем найчастіше знаходить суспільне поширення у розвинених державах, які здійснюють домінуючий вплив на більшість економічно слабких, залежних країн, використовуючи їх ресурсний, трудовий та інший потенціал у полі своїх національних зацікавлень. Частину глобальних економічних проблем, на зразок вкрай нерівномірного розподілу світового багатства серед народів, суспільних класів, найбагатші сім'ї планети взагалі не визнають такими, що потребують розв'язання. Внаслідок широкого розповсюдження зазначеного виду оцінювання серед населення світу людство виявляється нездатним ефективно вирішувати глобальні проблеми з рівнозначним, збалансованим урахуванням інтересів усіх країн, суспільних груп, що призводить до значного загострення основних глобальних суперечностей.

Гуманістичний вид оцінювання характеризується здійсненням об'єктивних оцінок значення всього розмаїття проблем глобального розвитку, визнанням необхідності їх вирішення відповідно до гуманістичних цінностей людяності та справедливості. Переважання зазначених цінностей у глобалістичній свідомості забезпечує прагнення до гармонізації відносин між людьми на глобальному рівні, становлення справедливої системи глобальної координації, світового поширення досягнень сучасної цивілізації, запозичення усіма народами прогресивного модернізаційного досвіду, глобального пропорційного розподілу матеріальних і культурних цінностей. Домінування такого типу оцінювання глобальних проблем у свідомості людства виступає фундаментом для гуманістичного зростання людських якостей, відновлення нормального стану світової екосистеми, дієвого подолання світових диспропорцій, уникнення виявів військового та іншого насильства, створення належних умов для життя людини на всій планеті.

Емоційна сфера глобалістичної свідомості є найширшою і охоплює такі чуттєво-емоційні компоненти, як здивування, сум, страждання, співчуття, відроздроза, сором, гнів, страх і тривога, зневага, ворожість, радість, почуття справедливості, любові до планети і людства тощо. Одним із видів глобалістичних емоцій є здивування, що виникає у результаті оволодіння знаннями щодо гостроти існуючих глобальних проблем, приголомшливих статистичних даних динаміки глобальних процесів на зразок світових показників дитячої чи жіночої смертності, поширення голоду, жертв воєнних дій, терактів, наслідків екологічної шкоди, нанесеної людством навколишньому природному середо-

вищу, різкою нерівномірності розподілу світового багатства та ін. При здивуванні активізуються процеси концентрації уваги на глобальних диспропорціях, їх значенні, можливих майбутніх загрозах.

Здивування здатне посилювати інтерес до проблем глобального розвитку, викликати сум, засмучення, страждання, зумовлювати появу співчуття до чужих страждань, породжених світовими процесами. Емоційні сум і страждання, спричинені усвідомленням зростаючого негативного впливу сучасних загальносвітових тенденцій на стан планети і життя людини, виступає дієвим мотиваційним фактором розуміння гострої необхідності якнайшвидшого знешкодження основних глобальних небезпек. Наявність чи відсутність співчуття до жертв загострення глобальних проблем є показовим каталізатором людяності як однієї з найважливіших ознак гуманістичної свідомості та цілей гуманістичного виховання. Саме людяність, як вияв співчуття, альтруїзму, потреби допомагати іншим людям, разом з почуттям справедливості, перебуваючи на стику емоційної та оціночної сфер глобалістичної свідомості, лежить в основі її гармонійного розвитку.

Особливу роль у цьому процесі відіграє почуття справедливості, адже причинами переважної більшості глобальних проблем є несправедливість глобального розвитку по відношенню до цілих категорій населення, країн, регіонів, людства загалом, світової екосистеми. Сам існуючий світовий порядок, через наявні вади і диспропорції, є несправедливим за своєю сутністю, що й породжує появу і загострення більшої частини проблем глобального виміру з відповідними катастрофічними наслідками. Це дає підстави стверджувати, що ступінь розвитку почуття справедливості виступає основою вдосконалення і гуманізації глобалістичної свідомості людства. Вказане почуття слід вважати базовим структурним елементом глобалістичної свідомості, через призму якого здійснюється оцінка справедливості глобальних процесів, формування загального емоційного стану, настроїв, почуттів, власне всієї емоційної сфери.

Реакцією на знайомство з виявами глобальної несправедливості, загарбницькими війнами, бідністю, жахливими екологічними та іншими негативними наслідками глобальних процесів може бути відрaza. Відрaza є переважно негативним видом глобалістичних емоцій, причиною якої зазвичай виявляється усвідомлення існування глобальних обставин, що вступають у гостре протистояння з ідеологічними та моральними настановами. Під впливом відрazi формується критичне суб'єктивне ставлення до принципів функціонування глобальних систем, що генерують посилення руйнівних наслідків розбалансованості світового розвитку, відбувається різкий осуд, надання категорично негативних оцінок існуючого стану глобальних відносин.

Формування відрazi може супроводжуватися появою гніву як афективної реакції на усвідомлення несправедливості глобалізованого світу, наявності складних перепон на шляху його гармонізації, приведення відповідно до демократичних принципів соціального розвитку. Гнів, як форма порушення емоційної рівноваги, здатний спричинити виснаження нервової системи, його крайні вияви є шкідливими для загального здоров'я людини і суспіль-

ства. Водночас стан відрази і гніву викликає тимчасову активізацію, сплеск емоційних сил, запускає механізм інтенсифікації мозкової активності у пошуку дієвих шляхів виходу зі складної глобальної ситуації.

Емоційні переживання нерідко породжуються відчуттям сорому, що ґрунтується на суб'єктивному оцінюванні своїх дій чи бездіяльності як таких, що негативно впливають на глобальні процеси. Усвідомлення невідповідності своєї поведінки внутрішнім і суспільним переконанням стосовно тактичних та стратегічних підходів до вирішення глобальних проблем може стати причиною самокритики, прагнення до виправлення раніше допущених помилок, самовдосконалення, підвищення активності у вивченні особливостей глобальних диспропорцій, шляхів їх вирівнювання. Відчуття глобального сорому сприяє посиленню боротьби за досягнення гармонічної єдності людини і природи, утвердження справедливих відносин між людьми на глобальному рівні.

Іншим видом емоцій, що виникають у результаті аналізу сучасних тенденцій посилення світових небезпек, проектування їх подальшого зростання, є тривога і страх перед екологічними, соціально-економічними, воєнно-політичними та іншими глобальними загрозами, їх можливими наслідками для майбутнього планети, людства, певного суспільства і кожної людини. Крайні форми тривалого страху здатні спричинити смерть людини. Втім небезпідставні переживання, тривога і страх виявитися жертвою загальнопланетарних процесів, глобальних втрат, руйнувань, деградації природних умов, низької якості життя, поширення смертельних захворювань є потужним чинником подолання розповсюдженої серед народів світу індиферентності відносно глобальних проблем, формування відповідального ставлення до гуманізації глобальних відносин, готовності до наполегливої боротьби за підвищення ефективності діяльності людства, спрямованої на подолання світових небезпек.

Проте зміст базового в цьому контексті напряму розвитку глобалістичної свідомості має полягати не в тому, щоб налякати людство можливими наслідками його глобальної байдужості, а в об'єктивному інформуванні стосовно тенденцій глобального розвитку, враховуючи суспільні психічно-емоційні особливості, як основу для формування самостійних висновків.

Однією з найбільш примітивних і деструктивних глобалістичних емоцій є зневага, що формується на основі відчуття своєї переваги над природою чи певними категоріями людей, наприклад, над мешканцями найбідніших країн з боку заможних громадян розвинених держав. Така зневага нерідко стає причиною скорочення обсягів міжнародної допомоги країнам, що розвиваються, посилення диспропорцій глобального економічного розвитку, поширення бідності, епідемій, екологічних катастроф тощо. Емоційна зневага руйнує підвалини поважного ставлення до навколишнього світу, до всього людства з його проблемами і стражданнями, унеможливорює пріоритетність загальнолюдських цінностей у здійсненні глобальної координації. Формування зневаги як емоційної риси глобалістичної свідомості людства є вкрай недоцільним і небажаним. Натомість у контексті глобальної проблематики дедалі більше зростає

актуальність виховання поваги як до світу природи, так і до кожної людської особистості.

Поряд із зневагою неабияку небезпеку мирному співіснуванню людей на планеті становлять емоції ненависті, ворожості, агресивності, що виявляються у прагненні заподіяти певній частині людства шкоду, збитки, страждання, аж до фізичного знищення уявного супротивника. Такі емоції зазвичай стають підґрунтям історично несправедливих воєн, кривавих загарбань, анексій, терористичних актів. Жертвами агресивності людства, звичайно, виявляються слабкі у військовому відношенні народи, соціально незахищені верстви населення. Зростання глобальної ворожості тягне за собою деформацію ідеологічних цінностей, посилення мілітаристських течій, перерозподіл матеріальних ресурсів на військові потреби, накопичення небезпечних для планети видів зброї, нехтування існуванням багатьох глобальних загроз та самим життям.

За таких умов одним із найважливіших завдань перед людством постає укорінення врівноважених емоцій миролюбності, бажання жити в мирі і злагоді з усіма народами світу. Поряд з національним, державним патріотизмом існує необхідність формування глобального патріотизму як любові до своєї планети, всього людства, що ґрунтується на усвідомленні єдності світу, його природної гармонійності, краси, рівності усіх націй, держав і людей. Глобальний патріотизм є одним з найбільш корисних і необхідних видів глобалістичних емоцій, від розвитку якого залежатиме майбутнє всієї цивілізації. Повноцінний планетарний розвиток потребує виховання майбутніх поколінь у душі любові до всього світу, прагненні до його гуманістичного зростання і вдосконалення на основі високих почуттів і позитивних емоцій.

Найпозитивнішою серед широкого спектра глобалістичних емоцій є радість, що виникає на основі відчуття успіху в подоланні глобальних проблем. Ознайомлення з тенденціями до зменшення світових обсягів викидів, шкідливих для озонового екрану, зростання рівня життя у країнах, що розвиваються, розвитку медицини і зниження світових показників смертності, усвідомлення інших визначних досягнень людства у боротьбі з глобальними небезпеками і диспропорціями зумовлює емоційне піднесення, настання радісного настрою. У результаті цього спостерігається посилення впевненості у власних силах, віри у можливість в майбутньому подолати більшість глобальних проблем і негараздів, забезпечити по-справжньому справедливий світовий порядок. Таким чином, емоції радості спроможні істотно впливати на активізацію діяльності людства щодо розв'язання проблем глобального масштабу, зміни рівня ефективності такої діяльності.

Радість сприяє розвитку творчості, появи пристрасті як тривалого почуття, заснованого на натхненному прагненні до вдосконалення системи глобальних відносин. Пристрасть у змаганні за справедливий світовий розвиток при зіткненні зі складними глобальними перешкодами значно посилюється, набуває ознак бурхливого емоційного потоку, що розкриває всю ширину природного потенціалу і життєвих сил людства, необхідних для світової гуманізації. Почуття пристрасті створює підґрунтя для самопожертви, самовідданої,

відчайдушної боротьби за втілення у життя ідейних настанов щодо бажаної майбутньої долі планети.

Емоційна сфера глобалістичної свідомості, окрім перелічених, може включати в себе й інші види емоцій і почуттів, їх загальна сукупність забезпечує системність чуттєво-емоційного реагування на процеси, що відбуваються на загальнопланетарному рівні, зміни їх особливостей, причинно-наслідкових зв'язків, напрямів і результатів. Характеристики емоційного сприйняття глобальної дійсності відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні відповідних мотивацій до врівноваження сучасних глобальних тенденцій.

Під глобалістичною самосвідомістю слід розуміти спроможність здійснювати аналіз особливостей власної глобалістичної свідомості. Вивчення усіх перелічених сфер своєї глобалістичної свідомості відбувається через отримання нової інформації щодо глобальних проблем, поняття, структури, функцій, типології глобалістичної свідомості, зіставлення отриманих знань зі своїми поглядами, життєвими принципами, цінностями, політичними та іншими переконаннями. У процесі переоцінки власних настанов щодо глобального розвитку спостерігається зміна меж кола глобалістичних інтересів, їх переорієнтація на модерні цілі, розкриття принципово нових горизонтів глобального світобачення.

Отже, аналіз структурних компонентів глобалістичної свідомості засвідчує, що розвиток цієї форми суспільної свідомості виступає важливим чинником активізації боротьби людства за справедливе розв'язання глобальних проблем. Виховання людяності, почуття справедливості, турботливого відношення до навколишнього світу здатне надати істотний поштовх формуванню гуманізаційної глобалістичної свідомості як запоруки гармонізації глобальних відносин та становлення справедливого світового порядку. Висока актуальність досліджуваної проблематики зумовлює високу перспективність здійснення подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Література

1. *Бебик В. М.* Політична культура сучасної молоді / В. М. Бебик, М. Ф. Головатий, В. А. Ребкало. — Київ: А.Л.Д., 1996. — 112 с.
2. *Гаджиєв К. С.* Политическая наука: учеб. пособие / К. С. Гаджиєв. — [2-е изд.]. — Москва: Междунар. отношения, 1995. — 400 с.
3. *Ільїн В. В.* Філософія: підручник: в 2 ч. / В. В. Ільїн, Ю. І. Кулагін. — Ч. II: Актуальні проблеми сучасності. — Київ: Альтерпрес, 2002. — 480 с.
4. *Колісніченко Р. М.* Глобалістична свідомість: поняття, структура, типологія / Р. М. Колісніченко // Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. — 2012. — Вип. 9. — С. 117–124. — (Серія 22 “Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін”).
5. *Нагорна Л. П.* Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. П. Нагорна. — Київ: Стилос, 1997. — 278 с.
6. *Ольшанский Д.* Политическая психология / Д. Ольшанский. — Санкт-Петербург: Питер, 2002. — 576 с.

7. *Політологічний енциклопедичний словник* / [упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. — 2-ге вид., доп. і перероб. — Київ: Генеза, 2004. — 736 с.
8. *Політологія: посіб.* [для студ. вищ. навч. закл.] / [за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенко]. — Київ: Вид. центр “Академія”, 1998. — 368 с.
9. *Політологія* / [Ф. М. Кирилюк, М. І. Обушний, М. І. Хилько та ін.]; за ред. Ф. М. Кирилюка. — Київ: Здоров’я, 2004. — 776 с.
10. *Філософія: навч. посіб.* / [Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрющенко та ін.]; за ред. І. Ф. Надольного. — 6-те вид., випр. і доп. — Київ: Вікар, 2006. — 455 с.

Гостра потреба у подоланні глобальних загроз, що останніми десятиліттями тенденційно посилюються, стає причиною високої актуальності здійснення ґрунтовних наукових досліджень сучасних особливостей і шляхів стимулювання розвитку глобалістичної свідомості людства.

Acute need overcome global threats, which in recent decades has reinforced biased, causes the high relevance of the thorough research of modern features and ways to stimulate the development of a globalized consciousness of humanit.

Острая потребность в преодолении глобальных угроз, которые в последние десятилетия тенденциозно усиливаются, становится причиной высокой актуальности осуществления основательных научных исследований современных особенностей и путей стимулирования развития глобалистического сознания человечества.

Надійшла 22 вересня 2016 р.

В. М. КОЛПАКОВ*Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ*

ПРОБЛЕМА ПОЛІТИКИ І СТРАТЕГІЇ ОСВІТИ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 51(4), с. 62–68

Розглянуто взаємозв'язок політики і стратегії, їх вплив на стратегічне управління системою підготовки професіоналів стратегічного мислення. Зокрема, фіксується недостатньо розроблена понятійна система теорії стратегічного управління; неготовність практики сприймати рекомендації теорії.

“...Теорія, яка завжди хоче йти в ногу з досвідом, рано чи пізно помститься за себе, якщо її надто ігнорувати” — Жан-Батіст Клебер [16, 33].

Сьогодні вже всі управлінці знають, що великими і складними соціально-економічними системами краще управляти стратегічно. Поняття “стратегія”, “політика”, “стратегічне управління” не зовсім коректно використовуються по відношенню до управління фірмами, галузями економіки, системою освіти тощо. Вищими навчальними закладами, відповідно до державного стандарту, введений курс підготовки студентів: “Стратегічне управління” і “Стратегічний менеджмент”. Робиться спроба формувати стратегічну свідомість, мислення у майбутніх управлінців. З'являються концептуально-проектні версії поняття стратегічного управління фірмами та організаціями. Популярним термін “стратегія” стає і в методології, і в лінгвістиці, і у психології мислення тощо. Однак у більшості підручників зі стратегічного управління не дається розуміння сутності стратегії і політики. Для вирішення цього завдання слід відокремити суб'єктивний погляд на специфіку стратегічного управління, індивідуальний сенс цих понять від позаіндивідуального, культурно орієнтованого значення цих термінів. Це призводить до необхідності серйозного аналізу сутності стратегії та стратегічного управління. І головне, слід задуматися, готуємо ми фахівців зі стратегічного управління чи ні.

Історично простежується, що проблемою політики і стратегії держави завжди займалися посадові особи вищого ієрархічного рівня управління. Аналіз наявних публікацій показує, що у сфері освіти склалося глибоке нерозуміння його ролі в системі підготовки стратегів для керування великими і складними соціально-економічними системами, що система освіти є фактором виходу з системної кризи, розвитку країни, забезпечення національної незалежності. У системі освіти існує думка, що провідними школами у підготовці фахівців для стратегічного управління є університети США. Не зверта-

ється увага на результати досліджень національних дослідницьких центрів. Аналіз навчальної літератури, якою користуються для навчання стратегічного управління у вузах України, показує, що переважають здебільшого підручники західних шкіл. Проте ні в одному з них не дається навіть правильне визначення стратегії і політики.

Проаналізуємо взаємозв'язок політики і стратегії освіти та політики і стратегії держави, сутність стратегічного управління, важливість підготовки фахівців стратегічного управління в національній системі освіти.

Для того щоб ми могли практикувати, тобто щоб у нас були грамотні педагоги, психіатри, інженери, які вміють бачити і діяти, потрібно в процесі їх навчання у школі та вузі начиняти їх голови правильними поняттями. Якщо у них будуть правильні поняття, вони будуть вміти діяти і орієнтуватися в ситуації.

Г. П. Щедровицький [21, 5]

Поняття “**стратегія**” етимологічно походить від грецького *strategia*, складається з двох частин: *stratos* — військо і *ago* — веду, тобто за походженням є військовим терміном. Г. Д. Бюлов (1760–1806) цей термін повернув у сферу військового мистецтва та державного управління в кінці XVIII ст. [16, 23]. Термін “стратегічне управління” стосовно інших сфер діяльності, зокрема економіки, був введений в 60–70-х роках XX ст. у зв'язку із загостренням конкурентної боротьби. Оскільки теоретики управління економікою і господарством теорію військового мистецтва не вивчали, то виникло нерозуміння термінів “стратегія” і “політика” та їх взаємозв'язку і взаємообумовленості.

Класик американського стратегічного управління у сфері бізнесу І. Ансофф при аналізі сучасного розуміння стратегії — бізнесу дає кілька її відмінних характеристик [3]: стратегія ... встановлює загальні напрями, фокусує увагу на стратегічних галузях; до стратегії звертаються в мінливих умовах; при формуванні стратегії неможливо врахувати всі можливості, а її реалізація вимагає зворотного зв'язку; стратегія і мета взаємопов'язані. Особливо наголошується на тому, що концепція стратегії — матерія тонка, іноді досить абстрактна. Абстрактну, сутнісну сторону стратегії виділяє і О. С. Анісімов [1]. Під абстракцією він розуміє підсумок узагальнення результатів споглядання, спостереження, первинних описів об'єкта вивчення ... виділення “спільного” з безлічі однотипних образів ... абстрагування неможливо без трансформації свідомості того, хто мислить [2, 10–11]. Прикладами абстракцій виступають концепція, теорія, поняття, категорія, значення. Облік цих особливостей складає сутність формування та впровадження стратегії. Стратегія сьогодні стає важливим і надзвичайно необхідним інструментом управління. Однак наявність протиріч вже у визначенні поняття “стратегія” робить необхідним проведення спеціального аналізу для з'ясування її сутності та зв'язку з “політикою”.

І. Ансофф у своїх дослідженнях намагався дати це визначення, але змушений був визнати, що “систематизоване формулювання стратегії — справа

досить заплутана і неефективна” [3]. У сфері бізнесу замість слова “стратегія” часто використовують слово “політика”. У десятках навчальних посібників, що використовуються в системі освіти України, взагалі не дається визначення поняття “стратегія” і не відзначається її зв’язок з політикою. Деякі вітчизняні автори, при виявленні великої різноманітності у розумінні “стратегії”, через різні причини наводять визначення американських фахівців: стратегія — набір правил..., взаємопов’язаний комплекс..., генеральна довгострокова програма..., засіб..., продумана сукупність норм [12, 556]; стратегія — це довгостроковий якісно визначений напрям розвитку організації [5]; в економіці стратегію розглядають (трактують) як комплекс довгострокових заходів (рішень, вказівок) по становленню, розвитку та оптимізації бізнесу [9, 24]; стратегія організації — це комплекс принципів її діяльності і відносин із зовнішнім і внутрішнім середовищем... [13, 10]; стратегія — це довгостроковий курс розвитку фірми, спосіб досягнення цілей [18, 28]; стратегічне управління — це реалізація концепції, в якій поєднуються цільовий, системний ситуаційний та інтегральний підходи до діяльності підприємства, що дозволяє встановлювати цілі розвитку... [20, 24]; стратегія — це генеральний план дій для досягнення поставленої мети; довгостроковий курс розвитку підприємства, спосіб досягнення цілей... Це засіб формування та реалізації ресурсів ... [19, 10].

Можна погодитися з Г. Мінцбергом, що слово “стратегія” давно вже застосовується в різних випадках і має різні значення, незважаючи на те, що традиційно воно мало цілком певне тлумачення. Якщо ми зможемо чітко сформулювати всі значення терміна “стратегія”, це, безумовно, допоможе людям впоратися з проблемою... ” [14, 33].

Про політику можна прочитати таке.

Політика організації ... означає визнання і в кінцевому підсумку поєднання різних конкуруючих між собою інтересів ... лежить в основі стратегії ... влада впливає на процес прийняття рішень в організації ... [7, 222, 224]; політика — це правила, або директиви, що визначають межі дій організації ... загальні напрями розвитку компанії, її положення і життєздатність [14, 23].

Таке розуміння стратегії та її зв’язку з політикою, а також відповідні рекомендації з її розробки та реалізації пропонуються нашим учням. Результати численних досліджень, що виконані нами в школі О. С. Анісімова, дають підстави погодитися з визначенням: “Стратегія — абстрактно-нормативне вираження шляху досягнення нової мети спільними зусиллями представників тієї чи іншої цілісності (підприємства, регіону, країни, спільноти тощо)” [2, 180; 12, 7–69]. Ця норма може бути представлена у вигляді плану, програми, проекту тощо як документ. Але це норма для управлінців стратегічного рівня, всі інші в управлінській ієрархії діють у рамках цієї норми.

Зв’язок політики і стратегії. З’ясуємо зміст і значення розуміння політики у словниках (див. таблицю).

Виходячи з аналізу, політика — це діяльність, спрямована на досягнення мети, реалізацію певних принципів, ідеологічних цінностей або чийхось інтересів. Отже, можна говорити, що політика — це діяльність людей в ор-

Визначення терміна “політика”, наведені в словниках

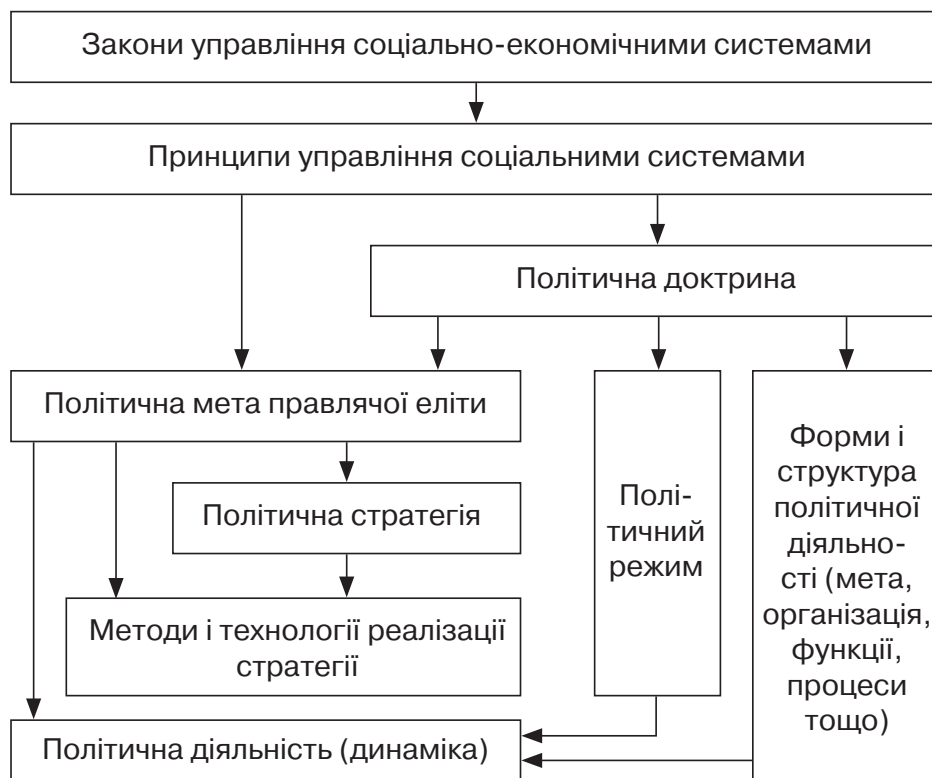
№ пор.	Зміст визначення	Автор (джерело)	Ключові поняття
1	Політика – це діяльність державної влади, партії чи громадської групи в галузі внутрішньодержавних або зовнішніх відносин, що обумовлена інтересами цієї влади, партії, групи	<i>Ожегов С. И.</i> Словарь русского языка. – Москва: “ОНИКС 21 век”, 2003. – С. 542.	Діяльність
2	Політика – діяльність у сфері відносин між великими соціальними групами, насамперед класами, а також націями і державами	<i>Краткий</i> политический словарь. – Москва, 1988. – С. 322–323.	Діяльність
3	Політика – це мистецтво управління державою ... наука про завдання та цілі держави, про засоби, які є в розпорядженні або бувають необхідні для виконання цих цілей	<i>Философский</i> энциклопедический словарь. – Москва: ИНФРА, 2002. – С. 352.	Мистецтво управлінської діяльності
4	Політика – мистецтво і наука управління через державні та інші політичні інститути; ... діяльність державних і громадських інститутів, що передбачає досягнення життєво важливих цілей; боротьба за владу, політичні махінації...	<i>Кравченко С. А.</i> Социологический энциклопедический русско-английский словарь. – Москва: АСТ, 2004. – С. 297.	Мистецтво діяльності
5	Політика – діяльність, що пов’язана з відносинами між класами, націями та іншими соціальними групами	<i>Современный</i> словарь иностранных слов. – Москва: Рус. яз., 2001. – С. 478.	Діяльність

ганізації, яка проектується і реалізується. Причому вже давно встановлено, що політика визначає стратегію. Це добре засвоїли військові. “Стратегія військова впливає з політики і обслуговує її. Своєю чергою стратегія справляє зворотній вплив на політику [6, 711]. Твердження про панування політики над стратегією ... має всесвітньо-історичний характер. Воно не підлягає ніякому сумніву... Без політики стратегія існувати не може [16, 43–44]. Стратегія не просто слідує в кільватері політики — вона впливає на неї і в той же час сама підпадає під вплив національної політики та пов’язаних з нею факторів ... політика повинна зберігати наступність при будь-яких адміністраціях [9, 25–26]. Тож у підручниках і навчальних посібниках, за якими навчаються наші студенти, не фіксується, не відзначається зв’язок політики і стратегії. Необхідно зрозуміти, що без політики немає стратегії. Якщо хтось не знає, у рамках якої політики він будує свою діяльність (реалізує норми соціуму), то це не означає, що її (політики) немає. Якщо у вас немає стратегії, то ви живете і працюєте, підкоряючись чужій стратегії, реалізуєте (на стратегічному рівні) чужі інтереси. Такі закони глобального світу, закони боротьби і сучасного ринку.

Основною особливістю, яку відзначають фахівці [4], є те, що політика охоплює владні відносини, політико-державну організацію суспільства. Політика та стратегія у сфері освіти визначаються політикою і стратегією держави, а не ринковими відносинами. Взаємозв'язок політики і стратегії представлений на рисунку.

З огляду на аналіз взаємозв'язку основних категорій (див. рисунок), можна зробити висновок, що різні тлумачення терміна “політика” залежать від розуміння інтерпретації поставлених цілей, завдань і функцій.

Політика, по суті, — діяльність управлінців стратегічного рівня. Беручи до уваги останнє, політика і стратегія освіти мають відповідати цілям суспільства, яке включає і державу, і систему освіти.

Взаємозв'язок політики і стратегії

Джерела

1. Анисимов О. С. Стратегии и стратегическое мышление (акмеологическая версия) / О. С. Анисимов. — Москва: Агро-Вестник, 1999. — 605 с.
2. Анисимов О. С. Методологический словарь для управленцев / О. С. Анисимов. — Москва, 2002. — 296 с.
3. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. — Санкт-Петербург: Питер, 1999. — 416 с.
4. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления / Г. В. Атаманчук. — Москва: Юрид. лит., 1997. — 301 с.
5. Белошапка В. А. Стратегическое управление: принципы и международная практика / В. А. Белошапка, Г. В. Загорий. — Киев: Абсолют-В, 1998. — 351 с.
6. Военный энциклопедический словарь / под ред. Н. В. Огаркова. — Москва: Воениздат, 1983. — 863 с.

7. Джонати С. Стратегический менеджмент. Ключевые понятия / С. Джонати, К. Дайон; пер. с англ. и под ред. Е. Е. Козлова. — Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2005. — 440 с.
8. Кингстон-Маккори Д. Э. Аспекты стратегии / Д. Э. Кингстон-Маккори. — Москва: Воениздат, 1966. — 217 с.
9. Ковтун О. І. Стратегія підприємства: підручник / О. І. Ковтун. — Львів: Новий світ, 2000. — 680 с.
10. Колпаков В. М. Стратегический кадровый менеджмент / В. М. Колпаков, Г. А. Дмитренко. — Киев: МАУП, 2002. — 752 с.
11. Конрад Н. И. Синология / Н. И. Конрад. — Москва: Ладомир, 1995. — 621 с.
12. Менеджмент: понятійно-термінологічний словник. — Київ: МАУП, 2007. — 744 с.
13. Мізюк Б. М. Основы стратегічного управління: підручник / Б. М. Мізюк. — Львів: Магнолія, 2006, 2009. — 544 с.
14. Минцберг Г. Стратегический процесс. Концепции, проблемы, решения / Г. Минцберг, Дж. Куинн, С. Гошал. — Санкт-Петербург: Питер, 2001. — 567 с.
15. Саєнко М. Г. Стратегія підприємства: навч. посіб. / М. Г. Саєнко. — Тернопіль: Екон. думка, 2007. — 352 с.
16. Свечин А. А. Стратегия / А. А. Свечин. — Москва: Воениздат, 1926. — 399 с.
17. Стратегия в трудах военных теоретиков / под ред. А. А. Свечина. — Москва: Воениздат, 1926. — Т. 2. — 288 с.
18. Сумець О. М. Стратегічний менеджмент: навч. посіб. / О. М. Сумець, М. І. Бондаренко. — Київ: Хай-тек Прес, 2010. — 240 с.
19. Тарнавська Н. Стратегічний менеджмент: практикум [навч. посібник] / Н. Тарнавська, О. Напора. — Тернопіль: Карт-бланш; Київ: Кондор, 2008. — 287 с.
20. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: підручник / З. Є. Шершньова. — [2-ге вид., перероб. і доп.]. — Київ: КНЕУ, 2004. — 699 с.
21. Щедровицкий Г. П. Психология и методология / Г. П. Щедровицкий. — Т. 2. — Вып.1. — Москва: Путь, 2004. — 368 с.

Наведено систематичний огляд змістовного наповнення термінів “політика” та “стратегія” у контексті застосування цих понять при стратегічному управлінні системою підготовки професіоналів стратегічного мислення. З огляду на аналіз взаємозв'язку основних категорій, можна зробити висновок, що різні тлумачення терміна “політика” залежать від розуміння інтерпретації поставлених цілей, завдань і функцій. Політика, по суті, — діяльність управлінців стратегічного рівня. Тобто політика і стратегія освіти мають відповідати цілям суспільства, яке включає і державу, і систему освіти.

An systematic review of the content of the terms “policy” and “strategy” in the context of the application of these concepts in strategic management system of training professional strategic thinking. Based on the analysis of the relationship of the major categories, we can conclude that different interpretations of the term “politics” depend on the understanding of the interpretation of the goals, objectives and functions. Politics, in fact — Strategic management activities. Based on the latter, education policy and strategy must meet the goals of society, which includes both the state and the education system.

Приведен систематический обзор содержательного наполнения терминов “политика” и “стратегия” в контексте применения этих понятий при стратегическом управлении системой подготовки специалистов стратегического мышления. Исходя из анализа взаимосвязи основных категорий, можно сделать вывод о том, что различные толкования термина “политика” зависят от понимания интерпретации поставленных целей, задач и функций. Политика, по сути, — деятельность управленцев стратегического уровня. Исходя из последнего, политика и стратегия образования должны отвечать целям общества, включая и государство, и систему образования.

Надійшла 12 вересня 2016 р.

D. S. MARTYSHYN

Interregional Academy of Personnel Management, the city of Kyiv

SOCIAL ISSUES OF CHRISTIAN LIFE IN SOCIAL THOUGHT OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH: PROBLEM STATEMENT

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 51(4), с. 69–78

The paper presents a statement of the present-day theoretical foundations for the social teaching of the Ukrainian Orthodox Church, its social policy and practical social work amid economic transformations in today's Ukraine.

In the context of social changes and amidst multifaceted processes of globalization, the weight of the Orthodox Church's social thought in formulating theological responses to challenges of the contemporary world increases. This is particularly evident at the time of socio-political transformations, economic changes and search for spiritual ideas relating to development of the country, when, undoubtedly, the role of the Orthodox clergy in the humanitarian area grows. Development of the Orthodox Christian social teaching directly influence the formation of public opinion and the inner world of the individual, civil society development and spiritual culture of the country. The purpose of the Church's social theological thought, first of all, of the social teaching of the Ukrainian Orthodox Church consists just in learning social interests of the individual and society, forming a certain motivation, spiritual values and resolving political, national and social conflicts [18–20].

Theological interpretation of economics [26, 89–105] and study of challenges of the contemporary processes of globalization [1; 3] are important for both the social doctrine of the Orthodox Church, political theology, political science, and further scientific-theoretical study [2; 5; 24] of socio-political relations in Ukraine. Given the commitment of the entire people to democratic values of Europe, drawing on the Orthodox Christian social teaching, we must emphasize that the Ukrainian Orthodox Church gives special priority to issues of not only spiritual and moral perfection but also of social development of society [7, 249].

The entire history of Orthodox Christian social thought represents a history of the quest for spiritual vectors of building life of society on the principles of Christian ethics [6, 8]. The Ukrainian Orthodox Church pays much attention to development of relations with the state, science, education, society in general feeling its aspirations, pain, interests and concerns. Development of a social doctrine of

the Orthodox Church and a specific practical concept of social work of church parishes [2; 5; 22] assume ever-increasing significance. Primate of the Ukrainian Orthodox Church His Beatitude Metropolitan of Kyiv and all Ukraine Volodymyr (Sabodan) constantly reminded of it emphasizing that “a social teaching represents answers of the Church to the most vital questions of today’s man” [11, 369].

It should be pointed out that not only scientific, sociological but also ordinary human ideas, beliefs, notions, and values can be only social since they result from joint spiritual activities of mankind [4, 24]. Formation of an individual, his spiritual development, perfection occurs not only in the world of his own fantasies and private spiritual interests but primarily “in specific social conditions” [17, 302] — Professor M. I. Yenikeev notes.

Even in a society dominated by secular values, the Church indirectly influences formation of the spiritual world of man, political ideology, geopolitics, social policy of the state and humanizes the world in general. The Church, revealing to the Christian his own rich spiritual world, giving reasons for his social, spiritual and political activity, largely protects man from various social and political conflicts, manipulations, and ideological fallacies. There is no doubt, therefore, that the Ukrainian Orthodox Church in its preaching and social ministry [18; 27] shapes the field of contemporary Ukrainian humanitarian policy. It should be emphasized that genuine democratic development of society is determined to some extent by the content and constructive meaning of interaction between the Church and the state, multifarious activities of religious institutions in relationships with society. It is no surprise therefore that the social issues of mankind are constantly in the scientific field of both theological and Christian apologetic studies.

Among the studies of the first group that consider the Orthodox Christian social doctrine and inner life of the Ukrainian Orthodox Church, one should remember theological works by metropolitan Volodymyr (Sabodan), metropolitan Oleksandr (Drabynko), archimandrite Kyrylo (Hovorun), archpriest Vitaliy Ksovskiy, archpriest Nestor (Somenko), archpriest Gheorghiy Mytrofanov, archpriest Gheorghiy Kovalenko, archpriest Andriy Dudchenko, archpriest Petro Zuev, archpriest Vsevolod Chaplin, archpriest Mykola Sapiha, archpriest Bohdan Ohulchanskyi, priest Pavlo Bochkov, and priest Ioann Rametov.

Issues of the social existence of mankind in the context of religious self-consciousness are studied by leading Ukrainian scholars P. P. Tolochko, A. M. Kolodnyi, P. L. Yarotskyi, G. V. Schokin, A. L. Derkach, Y. P. Chornomorets, V. V. Bureha, L. O. Fylypovych, V. Y. Yelenskyi, M. F. Holovaty, M. I. Piren, S. H. Riabov, H. M. Sahach and other scholars.

Numerous works by L. Lukianenko, M. Marynovych, Y. Sverstiuk, I. Dziuba, V. Anisimov, Y. Hrytsak, M. Senchenko, and B. Chopey are a significant achievement in the field of social thought of Christianity and political opinion journalism.

It is worth emphasizing that in the current context the Ukrainian Orthodox Church, keeping pace with society toward maximum democratization of life, social relations, is destined not only to be a spiritual leader but also to be concerned about modernization of the political, economic and social spheres of society. An effective system of interaction of the Church and the state, a stable economic pro-

gram of the country's development is not only the most important, key area for reforming Ukrainian society but also the key pillar for constructive development of the future of mankind at large. Consequently, the social teaching of the Orthodox Church represents a theological interpretation of modern social/public life. The Church's social doctrine considers within its framework a wide range of issues concerning the nature of and reason for existence of man on earth, relationship of the Church and society, nature and orientation of social changes in society, and interaction of social institutions.

Socialization of man in the context of the Church's social teaching is not only a process of the individual's entering society but also learning social experience enshrined in theological knowledge, traditions of the Orthodox Church, in the complex system of social relations. The Church's paramount task in this regard is to develop a special pattern of Christian activities, education of a Christian capable of creative work, incessant cognition of the Supreme Lord's Will, constructive creation, change of the world in God's love, self-perfection and self-fulfillment in the light of the Law of God. Considering that society is a social reality subject to constant changes and has its functions, objectives, and opportunities to make necessary decisions [25, 101], the Church must have its own methodology and basic principles and methods of interaction with modern society.

Over the past few decades, the Church has certainly attempted to create its own social policy and organize professional social work but private initiatives of some parishes, eparches, priesthood, active non-indifferent laypeople, non-recurrent, occasional assistance to children's homes, orphanages and almshouses are obviously not enough to develop genuine social policy of the Church. Descriptions of certain aspects of the Church's social work will be incorrect if they are taken out of context, of the general field of global transformation of the post-soviet area. We will cite a passage from a book by well-known Russian philosopher and opinion journalist Sergei Georgievich Kara-Murza: "Endless reforms, increasing poverty, growth of unemployment, deepening social inequalities and weakening of social control mechanisms inevitably lead to degradation of labor and family values, decay of moral standards, break-up of social ties and disintegration of the society system" [15, 133].

Due to their insensibility in social policy, society, authorities and Christians as well create all preconditions for emergence of a structural crisis in all spheres of human activity. Negative, overpowering processes of total corruption, manifestations of lawlessness, vulnerability, aggravation of many socioeconomic, political and spiritual processes, crisis of spiritual values, loss of ideals and moral bearings in many Ukrainian citizens have increased the need to develop and carry out fundamentally new social work of the Ukrainian Orthodox Church.

The principle of integrity of the spiritual and material nature of man, that is, unity of the natural biological and spiritual aspects of society's life should become one of the main methodological principles of formation and development of Orthodox Christian social policy, social work of the Church [13, 240]. The Church not only preaches personality spiritual and moral perfection but also shows real ways to turn the social body of life in the light of the Evangelical Revelation. The

Church of Christ will become socially significant for contemporary man only when he is able “to exert influence upon the course of events in society” [25, 195].

Exactly this is the main stimulus in external social activities of the Church. From the perspective of the Orthodox Church’s social teaching, not only power, strength, capital, and prosperity can be modi of social significance but also holiness, humaneness, wisdom, spirituality, professionalism, mercy, in other words, high moral values. According to the Orthodox Church’s social teaching, “social, cultural, economic, and political activities of society are in sight of the entire church organism” [26, 6].

The Orthodox Christian cares about who, when, and on what terms is provided with modi of social significance. According to today’s scholars, further human development depends just on whether contemporary society will succeed in solving the major problem — to ensure people’s desire for social significance without undermining at the same time, based on predatory laws of natural selection and morals of “social Darwinism” [21, 273–274], the conditions of their own existence and development [25, 210]. Currently, the weight of the Church’s social thought increases. This is particularly reflected in the political and economic spheres of society development. Let us emphasize that the intended purpose of the Church’s social thought and of its social policy lies exactly in learning spiritual and social interests of the human personality, their accommodation within a holistic Christian teaching, prevention and resolution of conflicts between spiritual and material aspirations of man [5, 33].

In our opinion, the main obstacles on the way toward creating constructive social policy of the Church are as follows:

- lack of consolidating unity in church life [1];
- inconsistency between the general educational level, professional training of the clergy, laypeople and the real needs of social development;
- scarcity in church and parochial life of appropriate socioeconomic resources that could be used by parishioners to solve challenges of contemporary society;
- steady decline in living standards of parishes, unsettled state of young priests, specialists, teachers, which causes pessimism, apathy, and loss of faith in prospects for development of church life;
- weakening authority of the Church, church hierarchy, church associations, Christian movements and church organizations in Ukrainian society; and
- geopolitical, ethnic and political contradictions [3, 340].

The point to be emphasized is that the main purpose of social policy traditionally comes down in scholarly literature and political practice to the competence of the state, namely “satisfaction of diverse interests and needs of citizens in such areas as labor, education, culture, health care, provision of housing, rest etc.” [8, 7]. Instead, the Church puts a lot of efforts towards social integration of society — conciliation of spiritual and material interests of large swaths of the population, resolution of spiritual, social contradictions of the Christian’s life on earth, that is to say, ensuring genuine integrity of Christian life in the light of the Gospel.

For this very reason, social policy of the Church and social work of parishes should pursue the goal of creating conditions that would promote social orientation and self-fulfillment of man in his own interests, as well as in the interests of the Church and society. Note that in substance social work of the Church has two direction and movement vectors. The first one consists in social care, provision of various types of social assistance to certain vulnerable categories of the population. The second vector represents social activities aimed entirely at unlocking the creative potential of personality and developing in him “immunity” to various negative phenomena of human life.

Social services [2; 16] set up under parishes for poor, disabled persons and, most importantly, for the rising generation — children and youth — are designed to render a wide range of practical social assistance to people. Parishes should recruit educated priests, professional educators, psychologists, social workers, sociologists, lawyers, consulting physicians and other specialists in the area of social psychology, law, education and sports.

It is our opinion that a new type of relations of the Church and society forms the basis of the Church’s social work. The following should constitute the key points of such relations:

- policy of real trust in personality, assistance to the Christian in comprehending God and unlocking his own potential rather than purely educational influence on the individual, lecturing from outdated moral theology textbooks and intimidating parishioners with sins read out of brochures of doubtful provenance;
- creation of proper conditions in order for the Christian to become a direct participant in parish life (divine services, lectures, rest, and joint activities);
- indispensable focus of parishes on youth, consideration of their needs, interests and requirements when developing and implementing any social programs in the Church.

The Church’s social policy is a peculiar, specific, priority area of activity of the whole Church. Such policy is intended to create certain conditions and social guarantees for formation and development of man in society in the light of the Gospel and Law of God. It is possible to shape such policy only under the following conditions:

- sound knowledge of the real problems of entire contemporary society and man in particular;
- clear understanding of the real challenges of the present-day world, its contradictions, pragmatism, spirit of unbelief and skepticism.

Overall, with due regard to some experience and the problems existing in Ukrainian society, one may state that today not only it is necessary to update forms and methods of the Church’s social work but also there is an urgent need for new social and cultural policies of the church institutions.

It is worth emphasizing that it is important for Christians to consider the processes of globalization and elaborate a new life style that would meet challenges of today remaining rooted in theology of the Orthodox Church. Lit up with charity, beauty, grace and mercy, glory of the Church of Christ, politics, economics, philosophy, family values, thoughts of the Church’s Holy Fathers, Christian phi-

losophy of history and problems of contemporary society find their place in social thought of Orthodox Christianity. According to His Beatitude Metropolitan Volodymyr (Sabodan), just dynamism of beauty, charity, grace, care, transfiguration, the spirit of creation and creativity are inherent in Christian Ministry and Orthodox theology [10, 30–31]. He constantly insisted on the indissoluble unity of Eucharistic ethics and the social function of the Orthodox Church [11, 129]. Metropolitan Oleksandr (Drabynko) stresses that “the Church is not only a sociological reality but also a reality of a mystical nature: the Body of Christ incarnated in space and time” [7, 70]. That is why liturgical thinking of the Orthodox Christian, according to Orthodox theologians, constructively influences the development of culture, economy, economic activity and civil activity. The Gospel of Christ (Good News) and Eucharist (Thanksgiving) are eternal guide marks for the Christian social function (diaconia, acts of charity and mercy). Metropolitan Volodymyr insists on the need for not only positive establishment of Christian theology in the world and society but also positive criticism of the social realities and phenomena of contemporary culture in the light of the Orthodox Church’s theology [11, 84–85].

Analyzing social thought of Orthodox Christianity, note that the issues of geopolitics, international cooperation, multiculturalism [1; 3] and civilizational identities worry today not only political scientists and image-makers. These problems are of utmost importance for the Church’s social doctrine and political theology. The Christian community, being aware of the severe challenges of the secular world, globalization, politics, financial dependence, begins to reflect increasingly more on their own social teaching and attitude towards the state, society, economy, politics, and world at large. The realization that the future of all mankind depends on the voice of the Orthodox Church in these issues is no less important [11, 80–81].

It is worthwhile noting that the Church’s social teaching represents Christian theological knowledge about the essence, structure and development of human society [26, 6]. Studying thousand-year experience of mankind, religious beliefs of people, history of the Church’s influence on culture, political life, advancement of science, one may state that the Church’s social teaching is a connecting link between politics, social philosophy and theology of the Church. This is precisely why, in our judgment, the crucial task of the Orthodox Church’s social teaching and political theology in Ukraine consists in theological interpretation of dialog between the Church and the state, in creating civil society processes, in developing a strategy to defeat totalitarian ideologies and in fighting for civil rights and freedoms.

According to renowned Orthodox theologian, archimandrite Kyrylo (Hovorun), the Church can help, through political theology, society to treat not only seeds but also symptoms of sociopolitical diseases. He mentions among such symptoms, first of all, lack of common sense, when people sink into an illusory world of ideological distortions and perversions, political manipulation of social consciousness and total politicization of human life [9].

Ukrainian scholar, professor Y. P. Chornomorets notes in his paper “The Ideal of Christian Ukraine as a Requirement of the Social Teaching of the Christian

Churches,” reflecting on the national purpose of Ukraine, that its components represent the very simple principles of Christian life — holiness of legal justice; holiness of human rights; solidarity, which is the soul of society. Everyone can agree with such democratic principles even without being a Christian or a believer [27].

It is known that universal religions are those institutions that are designed to preserve moral standards, protect religious identities and educate worthy citizens on the principles of morality. The Church’s social teaching, closely cooperating with political science, can offer its unique model for modernization of Ukraine’s political culture to Ukrainian society, political forces, parties and civic associations. The mission of the Church in this respect is to suggest also limits and insufficiency of politics and ideology on the way toward salvation of mankind. The purpose of human life, according to the Church teaching, consists in soul salvation, union with God rather than building “a glorious future.”

Modern social thought of the Church proceeds from the assumption that man created in God’s image and likeness is at the top of the value pyramid of politics and economics rather than financial interests, the state and ideological constructs. Politics and economics exist only to enable everyone to be his own self and enjoy his freedom given by the Creator. In view of this, Orthodox Christians, upholding common democratic values, have in mind in the first place blessings of democracy: participation of all citizens in power exercising, exerting influence on authorities, development of civil liberties, initiatives, complete freedom of religious beliefs, and freedom of expression. Only being concerned with democracy values, it is possible to become genuinely free citizens.

To be an Orthodox Christian in the contemporary world means not only study of the Scriptures, theological works of the Holy Fathers of the Church, church attendance but also resolute political actions in implementing Orthodox values in the realities of today’s life and in overcoming global problems of mankind.

True human spirituality is following the path of charity, forgiveness, mercy and building a communication platform for giving evidence to the entire world of the union of all nations and continents in God. In the judgment of a church hierarchy, if contemporary man wants to be a true child of God, devoted disciple of the Most High, he must overcome, despite strong criticism in his address from different sides, ideological differences, peanut politics, information manipulation, national enmity, affirming genuine life in unity and charity [12].

The Ukrainian Orthodox Church believes it necessary to develop cooperation with the state in the processes of modernizing the political and economic systems of Ukraine. For centuries, the Church has addressed issues of state-building, economy, social justice, culture, education, science and training. The Ukrainian Orthodox Church welcomes cooperation between the Church and the state, religious communities and civic associations, particularly in the cause of strengthening social justice, democracy, social modernization and preservation of Ukrainian culture and history.

So then, summarizing the issue studied above, let us note the following.

Today, the whole Ukrainian Orthodox Church faces an enormous task of proclaiming the apostolic preaching about Christ to the present-day world, celebrat-

ing the Eucharist with due regard to the cultural and historical features of life of the Ukrainian people and social service to society amid internal socio-political instability, as well as a global crisis on the planet.

Orthodox theology develops social thought for the sake of massive Christian presence in all spheres of human activity, for the sake of theological reflection, updating the church social doctrine in the area of contemporary politics, economics, science, for establishment of the basic Christian principles in Ukrainian society's life and adequate and meaningful witnessing for Christ in the face of the global world.

Today's church and social life needs major restructuring of the society's social sphere, accelerated implementation of spiritual and social orientation associated with formation and development of a social welfare, law-governed and democratic state. The idea of social justice, theory of the Church's social policy are consistent with Gospel, Orthodox Christian social teaching, Europe's democratic values, aspirations of human personality for integrity of life, justice, freedom, spiritual self-perfection and self-fulfillment.

References

1. *Balogová B.* Vybrané kapitoly zo sociológie pre sociálnych a charitatívnych pracovníkov a pracovníčky / B. Balogová. — Prešov: PBF PU, 2005. — 75 p.
2. *Gerka M.* Sociálna služba v Cirkvi / M. Gerka. — Soľ zeme. Prešov: PBF PU, 2007. — 260 s.
3. *Holovatyi M. F.* Political life / M. F. Holovatyi. — Kiev: SE "Perconal", 2013. — 510 p.
4. *Pružinský Štefan.* Biblické východiská Sociálnej práce / Štefan Pružinský, Ján Husár. — Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2006. — 103 s.
5. *Tokárová A.* Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce / A. Tokárová a kol. — Prešov: Akcent Print, 2003.
6. *Župina M.* Hodnoty a normy pravoslávnej kresťanskej etiky / M. Župina // Vybrané kapitoly zo sociálnej patológie. Balogová B. a kol. — Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU, 2003. — 145 s.
7. *Александр, архиеп.* Бог, Человек, Церковь / Александр (Драбинко), архиеп. — Киев: Изд. отдел УПЦ, 2012. — 188 с.
8. *Алфьоров М. А.* Соціальна політика в Україні: навч. посіб. / [М. А. Алфьоров, В. І. Альохін, І. П. Бідзюра, О. Г. Карпенко]. — Київ: ДП "Вид. дім "Персонал", 2014. — 272 с.
9. *Бортник Сергій.* "Політична теологія" в українському контексті. Нотатки з лекції архімандрита Кирила (Говоруна) [Електронний ресурс] / Сергій Бортник // Інтернет-портал "Релігія в Україні". — 2016. — Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/bogoslovya/26761-politichna-teologiya-v-ukrayinskomu-konteksti-notatki-z-lekciyi-arximandrita-kirila-govoruna.html> — Дата доступу: 12. 05. 2016.
10. *Владимир, Митрополит Киевский и всея Украины.* Мысли разных лет [Из архива Блаженнейшего Митрополита Киевского и всея Украины Владимира, Предстоятеля Украинской Православной Церкви] / Владимир (Сабодан), Митрополит Киевский и всея Украины; [состав. и науч. ред.: Александр (Драбинко), митрополит Переяслав-Хмельницкий и Вишневский]. — Киев: Фонд памяти Митрополита Владимира, 2015. — 416 с.
11. *Володимир, Митрополит Київський та всієї України.* Доповіді, промови, звернення / Володимир (Сабодан), Митрополит Київський та всієї України. — Київ, Вид. відділ Української Православної Церкви, 2011. — 422 с.

12. *Володимир, Митрополит Київський і всієї України*. Слово Блаженнішого Митрополита Володимира організаторам, учасникам та гостям установчої конференції “Україна без нацизму” [Електронний ресурс] / Володимир (Сабодан), Митрополит Київський та всієї України // Інтернет-портал “Офіційний веб-сайт Українська Православна Церква”. — 2014. — Режим доступу: <http://archive-ortodox.org.ua/ru/node/9602> — Дата доступу: 06. 10. 2014.
13. *Головатий М. Ф.* Соціальна політика і соціальна робота: термінол.-понятійн. словник / [М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк]. — Київ: МАУП, 2005. — 240 с.
14. *Ехало В. А.* Концепция-личность в американской интеракционистской социологии / В. А. Ехало. — Киев: МАУП, 2007. — 262 с.
15. *Кара-Мурза С. Г.* Спасти Россию. Как нам выйти из кризиса / Сергей Кара-Мурза. — Москва: Алгоритм, 2013. — 356 с.
16. *О принципах* организации социальной работы в Русской Православной Церкви: Документ Архиерейского Собора 2011 года [Электронный ресурс] // Синодальный отдел по церковной благотворительности и социальному служению [веб-портал]. — 2016. — Режим доступа: <http://www.diaconia.ru/o-principakh-organizacii-socialnoj-raboty-v-russkoj-pravoslavnoj-cerkvi> (дата обращения: 28. 05. 2016).
17. *Общая*, социальная и юридическая психология: учебник для вузов / М. Еникеев. — Санкт-Петербург: Питер, 2003. — 752 с.
18. *Основи* соціальної концепції Української Православної Церкви. — Київ: Інформ.-вид. центр УПЦ, 2002. — 80 с.
19. *Основы* социальной концепции Русской Православной Церкви. — Москва: Отдел внешних церковных связей Московского Патриархата, 2001. — 128 с.
20. *Основы* учения Русской Православной Церкви о достоинстве, свободе и правах человека. — Москва: Изд-во Московской Патриархии, 2010. — 32 с.
21. *Панарин А. С.* Стратегическая нестабильность в XXI веке / А. С. Панарин. — Москва: Эксмо, 2004. — 640 с.
22. *Пеций Михаил*. Введение в социальную работу Церкви: учеб. пособие / [прот. Михаил Пеций, прот. Дионисий Мартышин]. — Киев: ДП “Изд. дом “Персонал”, 2015. — 198 с.
23. *Пеций Михаил*. Современные проблемы христианской философии истории: учеб. пособие / [прот. Михаил Пеций, прот. Дионисий Мартышин]. — Киев: ДП “Изд. дом “Персонал”, 2016. — 124 с.
24. *Раметов И. А.* Вклад русской религиозной философии в развитие социального учения Православной Церкви / [И. А. Раметов, Д. С. Мартышин]. — Киев: ДП “Изд. дом “Персонал”, 2016. — 124 с.
25. *Социология*: учеб. пособие / под ред. П. С. Емшина, Д. З. Мутагирова, Н. Г. Скворцова. — Санкт-Петербург: Питер, 2004. — 224 с.
26. *Чопей Богдан*. Основы социального учения Русской Православной Церкви: учеб. пособие / [Богдан Чопей, прот. Дионисий Мартышин]. — Киев: ДП “Изд. дом “Персонал”, 2013. — 306 с.
27. *Чорноморець Юрій*. Ідеал Християнської України як вимога соціального вчення християнських Церков [Електронний ресурс] / Юрій Чорноморець // Інтернет-портал “РІСУ. Релігійно-інформаційна служба України”. — 2016. — Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/47555/ — Дата доступу: 02. 04. 2016.

It shows relationship of Orthodox Christian social thought with political, economic, cultural changes in the country's life, problems in implementation and possible ways of spiritual renewal of some streams of the Church's social thought.

Розкрито взаємозв'язок соціальної думки Православ'я з політичними, економічними, культурними змінами у житті країни, проблеми в реалізації та можливі шляхи духовного оновлення окремих напрямів соціальної думки Церкви.

Раскрыта взаимосвязь социальной мысли Православия с политическими, экономическими, культурными изменениями в жизни страны, проблемы в реализации и возможные пути духовного обновления отдельных направлений социальной мысли Церкви.

Надійшла 16 вересня 2016 р.

S. R. BENSON

Interregional Academy of Personnel Management, the city of Kyiv

GLOBALIZED ISLAMIC HOLY TERRORISM: FACTORS & MOTIVATIONS

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 51(4), с. 79–86

This paper sheds light on three main viewpoints: 1. Offer an analysis of globalized Islamic fundamentalism. 2. Explore the motivations behind the will to terminate lives of others and self, considering the opinions of two scholars on the issue. 3. Examine the ideological sources that nourish and feed Islamic fundamentalism and process it into Islamic terrorism. Having said so, the paper will also review the role of the U.S. and its allies regarding Islamic terrorism as a result of their foreign policies.

Islamic fundamentalism has become a global threat to world peace and its stability starting in 1972 with BSO; the Black September Organization [5, 1–3]. It has also become a business: import export with financiers. ISIL; the Islamic State in Iraq and Levant imports foreign elements to fight in Syria and Iraq, and exports terrorism [11] globally by luring and recruiting Jihadists from all over the world: Europe, Africa, Asia, and especially from Commonwealth of Independent States CIS. etc.

TASS Agency reported: “out of the 20,000 foreign fighters of ISIL, 5,000–7,000 were from Russia and CIS” [9].

The U.S. has lost 250 of its citizens to the IS. According to the Canadian Intelligence reports, Canada has lost 130 Canadians to the IS. Toronto, Canada has its share from home-grown terrorism. The “Toronto 18” terrorist cell were planning to bomb strategic points in Toronto, and behead Mr. Stephen Harper; the former Prime Minister of Canada.

Those 18 terrorists came from a Muslim background in a city that is declared to be number one multicultural city in the world by the U.N. Moreover, top officials of Muslim background from former Soviet republics have defected to the IS. Tajikistan’s former special service chief Colonel Gulmurod Khalimov announced his “defection” to IS and also called on the Tajiks to join him. Terror groups from different parts of the world have united to form a large destructive power. Boko Haram in Africa and IMU Islamic Movement of Uzbekistan have pledged allegiance to the IS. Almost the whole country called Syria is destroyed, and millions have been displaced. The majority of those displaced Syrians have taken

refuge in Europe; a disaster that has changed the norms in international relations, toppled the geopolitical balance in the European continent and has affected the governments and the populations who started worrying about their tradition, culture, and the financial burden such refugees are creating for the host countries.

As a result, a considerable amount of the taxes that the European population pays will be spent on an unproductive “aliens” who would obstacle the progress of the economy. More importantly is the worry of the political circles, and of the population that there is a highly extreme probability of seeding the refugees with terrorist members of the IS et. al. in order to have sleeping Terror cells all over the West, and use them when needed.

Islamic Terrorism has crossed the borders of Israel and has developed means and tactics contrary to those of the 1970s. Islamic terrorism has been conducting attacks all over the globe [6, 60]. Boko Haram operates in Africa, al-Qaida attacked New York in 2001. In Moscow Dubrovka Theater was attacked in 2002, Bali attacks in 2002 and 2005, in 2004 Madrid and Beslan School in Russia, where more than 330 killed including 186 children — the youngest 2 years old — and more than 700 injured, London in 2005, Mumbai in 2008, in 2014 the Kunming Massacre in China, and most recently Charlie Hebdo in France in 2015 [7], the 2 December 2015 San Bernardino attack. Turkey had a considerable share of terror attacks. Almost one a month in January, February, March of 2016. March 2016 Brussels’ main airport attack, Orlando, Florida nightclub bombing in June 2016, and July 2016 the attack on Nice, France. This is not to mention the attacks on Muslim countries themselves.

Hence, Islamic terrorism is a global threat to world peace. In short, Islamic terrorism is a pandemic disease. It needs to be addressed because it is more fatal than any disease. In a disease case prevention is realized by following medical instructions. But in the case of terrorism man kills man and self cowardly, creepily, and with determination.

The article goal is to discuss the following questions:

- What might the motivations and the faith-nourishing ideological factors, be behind such uncontrolled desire to kill man and self so savagely in the name of God?
- Is multiculturalism a factor: the Toronto 18 case?
- Who is behind financing and training Islamic holy terrorism operations and what’s the role played by the Big Brother States? Did the World’s super powers’ negligence encourage the spread of terrorism?

Motivations of Terrorism.

The French leading expert on political Islam Professor Olivier Roy — from a European’s viewpoint — suggests that psychological and the political crises in the lives of the Muslims in the West directed them to radical Islamic ideologies [4, 100–150].

In reply to this point first, the Muslim believer has no psychological crises in the West.

Professor Olivier misses the point that the Muslim believer purposely ghettos and isolates self from the “other”. This is due to fearing the contamination of her or his faith with Western ideologies and traditions. For the observant Muslim, Western traditions and education are sinful. The Muslim believer is ordered not to imitate the infidels but keep away from them. This is why we see Muslim believers live in their isolated ghettos in the West wearing their traditional clothes and celebrating their own religious events on their own. This, in fact leads to zero integration in Western societies. This is not psychological but is a voluntary self-imposed and doctrine-mandated isolation. Muslims in the West isolate themselves from their hosting society taking for granted that all the West or in general “the other” is against them. This is the source of hatred to the others. Second, the Muslim believer has no political crises as Professor Olivier states because the Muslim believer will not take part in a political system that is alien to her or his Islamic faith. The Muslim’s goal is to establish the *عبيرشل* Shari’a i.e. Islamic law of Allah as the legal system of governance and an Islamic caliphate governed by the Islamic Shari’a; and only then the Muslim will participate in the political process. For a Muslim, all other governance systems are worldly and evil.

Conclusively, since education starts at the mosque, since the imam; i.e. religious authority is the authority and the one who states rules, it is logical to say there is no political Islam, but Islam is in itself politics. It is the motivation [3, 252–253]. Many Muslim authors wrote many books about the state of the prophet of Islam such as a book titled: *قن يى دمل ائيف ل ل ل ل و س ر ل ا ا ق ل و و د د* i.e. The prophet’s State in Madina, by *ق ل و و د د ا ب ب و و ر ح*; Muhammad Mamdooh, *ا ح و و د د م ا د م ح م*

ا ل ل ل و س ر ل ا: the Wars of the Prophet’s States by Sayyed M. al-Qimani. This shows that we are across from an Islamic state which is dressed with Islam as the appearance, whereas in essence it has the whole infrastructure that would entitle it to be a government or a state. This state was established by the prophet and expanded east, west, north and south by holy invasions and become an empire during the Umayyad, the Abbasid, and the Ottoman dynasties. Professor of Psychology Dr. Kressel argues that religious extremists are “those persons who — for reasons they themselves deem religious — commit, promote or support purposely hurtful, violent, or destructive acts toward those who don’t practice their faith.” which he describes as religious militancy [2, 114]. In response to this aspect, the fact is that those persons Dr. Kressel mentions, do not deem themselves religious. They merely apply their Islamic creed which they hold as the most righteous among all faiths. Please consider the reason why IS or ISIS destroyed the statues, and the antiquity monuments. In doing so they did nothing but followed in the Prophet’s footsteps, and his orders. In 2012 Professor Salim Mansur a Muslim political scientist of the University of Western Ontario in Canada appeared before the House of Commons Standing Committee on citizenship and Immigration and argued that Canada needs to curtail immigration from Muslim countries where the populace carries the genes of illiberal values. This “severely undermines democracy”, he stated. The fact is that Canadians and westerners have started to recognize the destructive role of the political correctness, yet the fear of being la-

beled as an anti-Semite is the obstacle. They are fed up with being forced to accept everyone under the umbrella of multiculturalism which limited the Westerner's freedoms of speech and criticism. The fact is that Societies in the West have lost many freedoms, as people are being cowed down in the name of multiculturalism when they criticize. The same applies to the academia which is not in a better shape. While academics are supposed to write and lecture freely, the restraints have made them refuse any controversial research proposals. This is valid not only for North America, but also valid for Western European Universities, too. Religion and in this case Islam has a role in the international relations. Former Iranian President Mr. Ahmadinejad has stressed this in his speech at the U.N. in 20 September, 2006: "It is essential that spirituality and ethics find their rightful place in international relations. Without ethics and spirituality, attained in light of the teachings of Divine prophets, justice, freedom and human rights cannot be guaranteed" [10].

Faith-Nourishing Ideological Factors.

Islam is a unique case, and without clarifying some aspects of faith and understanding the perspective through which the Muslim believer thinks and acts, it will not be possible to understand the motivations of extremism and the nourishing factors as they form the basis for any action taken. Because Islam does not separate Islamic beliefs from life or religion from state, we as researchers will not be able to do so. Islam interferes into the followers' daily activities, personal life from before birth until the Judgment Day. Such interference goes to the extent that the Muslim must follow certain rules and conduct certain supplications even in conducting daily cleansing rituals. Islam tells the Muslim to nutshell the "self" and to view "the other" as an alien, and an enemy. The Quranic hell-fire threats, when disobeying, are the believer's nightmare: "These are two adversaries took adversary stands over their Lord. So, for the ones who have disbelieved, clothes of fire will be cut; there will be poured from above their heads boiling water. With it will melt what is within their bellies, and the skins" [12].

Therefore, for the Muslim believer, satisfying the God factor is the primary goal in life and this is out of the fear factor. The Muslim believer in general is dominated by observing God continuously. Listening to music for instance, is *haram*; i.e. a sin because it drifts you away from glorifying God. This leads to say that the Muslim continuously is supposed to glorify and please God day and night.

How to satisfy God falls under an agreement or a contract between God and the believer stated in the Quran: "Verily, Allah has purchased of the believers their lives and their properties; in return that theirs shall be the Paradise. They fight in Allah's Cause, so they kill (others) and are killed. It is a truly (binding) promise binding on Him in the Tawrat (Torah) and the Injeel (Gospels) and in the Quran. And who is truer to his covenant than Allah? Then rejoice in the bargain which you have concluded. That is the supreme success." [13].

So far we have dealt with the intrinsic factors which motivate and nourish Islamic extremism. Yet, is there any external factors that fuel it? What role do they

play? As a matter of fact, Islamic extremism is socially marketed via the fiery *imam* sermons and the internet as a medium to recruit potential terrorists. This is because the social media on the internet has become the indispensable momentarily bread of life for the youth. Terror networks have discovered this fact and have actively used it to reach their ideology to the target elements and to radicalize them.

We should not deny that good education is a factor in curbing Islamic fundamentalism, yet there are well-educated individuals and businessmen among terrorists and in leading positions. Socio-economic conditions are another factor that culminate terrorism where good income, a secure employment position and the opportunity to upgrade oneself are of high importance to keep the individuals focused on planning goals to attain promotions.

International relations are another basic factor in, indirectly, allowing the growth of Islamic terrorism. Western governments' ignoring the lack of freedoms in the Muslim Middle East is the reason behind what is going on right now in the Middle East. Former U.S. President Mr. George W. Bush's speech at the U.S. Chamber of Commerce Washington D.C. on 6 November, 2003 titled "Remarks on the Freedom Agenda" states: "that the then-status-quo was the outcome of excusing the lack of freedoms in the Middle East: "Sixty years of Western nations excusing and accommodating the lack of freedom in the Middle East did nothing to make us safe place — because in the long run, stability cannot be purchased at the expense of liberty. As long as the Middle East remains a place where freedom does not flourish, it will remain a place of stagnation, resentment, and violence ready for export. And with the spread of weapons that can bring catastrophic harm to our country and to our friends, it would be reckless to accept the status quo" [11].

Yet stepping up terrorism and bringing it to what it is nowadays, was due to the deterioration of the constructive dialogue which led to conflict and combative transactions. Western countries led by the U.S.A.'s support for the State of Israel that occupies Palestine viewed as a provocative act and created inflammatory attitudes and reactions among all parties which resulted in attacks on the U.S. Marines in Lebanon, and on American embassies. This led to retaliation by the U.S. to raid Libya in 1986.

On the other hand, a major external factor in increasing terrorism is the radical governments — as was the case in the Iranian foreign policy in 1979 by al Khomeini — which propagandized against the Greatest Satan; the U.S.A., the lesser Satan, The USSR, and the little Satan, the State of Israel creating hatred and motivating terrorism. Passive governments become distrusted by their bases and terror cells and terrorists increased in number. There is also funding of the families of the terrorist who were killed in the attacks. Certain Arab countries did and Libya is one of them.

Which is more significant is the creation of the Al Qaida terror organization. Al Qaida was trained by the CIA, and funded by Saudi Arabia [8]. Therefore, it is time to question to find out who created, financed and trained ISIL.

Multiculturalism and precisely in Canada was supposed to build bridges between the diverse and the numerous ethnic groups and cultures. Toronto is the

best example to observe in this case. The fact of the matter is that in Toronto Multiculturalism built walls among the ethnic groups. Multiculturalism segregated the peoples of the city. A walk or a ride through the city would reveal the pockets that have formed. A pocket, a ghetto, or a neighborhood for the Arabs on Lawrence Avenue East. The Jews live on the West side of the Avenue. The Ukrainian Community have settled in Bloor West Village. The Chinese in Chinatown, there is also Little Italy, Little Portugal, and Little Brazil, Little India, Korea town, Greek town, Indians in St. James Town Pakistanis in East York, who have filled the neighborhood schools, cultural food shops, and all the Mosques at each prayer times. Each of these communities have shielded themselves so well that if one enters their community she or he would feel as if an alien. This is even more evident especially when entering the Pakistani East York community.

In such a community the Toronto 18 terrorist cell was grown; “home grown terrorism”.

Hence, multiculturalism has come out to be an illusion and policy makers need to be more appropriate. It is a fact that the multiculturalistic inclusion is now being questioned in Canada in the face of continuing ethnic exclusion [1, 76–77] and the question is: Is multiculturalism a post modern implicit policy to achieve the “divide to rule” tactic?

As for the final point which tackles the role of the Big Brother; that is the world’s superpower represented by the U.S. and its allies, it is significant to note the revival of and the re-emerging of the old-new actor on the international stage. This actor is the Russian Federation presided by Mr. Vladimir Putin as a world’s competing super power and acting seriously in terms of combating Islamic terrorism in Syria. Given Mr. Putin’s experience in Chechnya, his grounds to fight terrorism in Syria and Iraq are based on the logical assumption that: let alone Syria’s being a friend and ally to the ex-Soviet and current Russian Federation, there are fighters in the region from former Soviet republics. He argues that those terrorists will bring terrorism with them and will spread it on Soviet lands when they return. Moreover, as the U.S. did not play a serious role in suppressing terrorism in Syria, instead leaned on toppling the Assad regime. Considering how serious is the Russian Federation, it is expected that other Arab governments would join the Russian Federation and would finance it to get over the IS in order to secure their regimes and thrones before they it is their turn after Syria and Iraq.

Conclusion. Conclusively, it’s worthwhile to note that Islamic fundamentalism has globalized and spread terror all over the world. It’s also worthwhile to say that the motivations and the nourishing ideological sources of Islamic fundamentalism and Islamic terrorism thereafter spring from within the Islamic creed and it is not possible to separate religion from state in the case of Islam as Islam itself does not allow this dichotomy. Therefore, Islam should be viewed as a state structure-wise. It is also of a considerable importance to note the mistakes made by the main International actors; that is the world’s superpowers represented by the U.S wrong policies embodied in creating terrorists and training

them to combat terrorism. And finally the world has observed the revival of the Russian Soviet as the world's acting super power to combat terrorism, and this in turn has changed the dynamics in terms of the international relations arena to a considerable extent in the Middle East in special, and in the world, in general. Will this trend deter the U.S. from conducting actions with uncalculated results?

References

1. *Cameron E.* Multiculturalism and Immigration in Canada: An Introductory Reader / E. Cameron. — Toronto, Ontario: Canadian Scholars' Press Inc., 2004. — 425 p.
2. *Kressel N.* Bad Faith: The Danger of Religious Extremism / Neil J. Kressel. — Amherst, New York: Prometheus Books, 2007. — 320 p.
3. *Heath P. R.* Suicide: What Really Happens in the Afterlife? / P. R. Heath, J. Klimo. — Berkeley, California: North Atlantic, 2006. — 438 p.
4. *Olivier R.* Globalized Islam: The Search for a New Ummah / Roy Olivier. — New York: Columbia University Press, 2004. — 349 p.
5. *Simon R.* One Day in September: The Full Story of the 1972 Munich Olympics Massacre and the Israeli Revenge Operation "Wrath of God" / Reeve Simon. — New York: Arcade Publishing, 2011. — 322 p.
6. *Weinberg L.* Global Terrorism / Leonard Weinberg. — New York: Rosen Publishing Group Inc., 2009. — 246 p.
7. *King's College London.* How did these terror attacks during the last 20 years change the world? [Электронный ресурс] / King's College London // The Telegraph. — 2015. — Режим доступа: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/islamic-state/11729063/How-didthese-terror-attacks-during-the-last-20-years-change-the-world.html>
8. *Cook R.* The struggle against terrorism cannot be won by military means [Электронный ресурс] / Robin Cook // The Guardian. — 2005. — Режим доступа: <http://www.theguardian.com/uk/2005/jul/08/july7>
9. *Radio Free Liberty F.* Putin Says CIS States Could Create Border Force For Crises [Электронный ресурс] / Free Europe Radio Free Liberty. — Режим доступа: <http://www.rferl.org/a/putin-cis-states-border-force/27310104.html>
10. *Address by His Excellency Dr. Mahmoud Ahmadi-Nejad,* President of the Islamic Republic of Iran before the 61st Session of the General Assembly. New York, 19 September 2006 [Электронный ресурс]. — 2006. — Режим доступа: <http://www.un.org/webcast/ga/61/pdfs/iran-e.pdf>
11. *Selected speeches of George W. Bush.* 2001–2008 [Электронный ресурс]. — 2008. — Режим доступа: http://georgewbushwhitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf
12. *Quran (22: 19)* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://quran.com/22:19>
13. *Quran (9: 111)* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://quran.com/9/111>

Multiculturalism has come out to be an illusion and policy makers need to be more appropriate. It is of a considerable importance to note the mistakes made by the main International actors, that is the world's superpowers.

Мультикультуралізм стає ілюзією, і політики повинні бути до цього підготовлені. У зв'язку з цим відзначені помилки, яких припускаються основні міжнародні суб'єкти, світові супердержави.

Мультикультуралізм становиться иллюзией, и политики должны быть к этому подготовлены. В связи с этим отмечены ошибки, допускаемые основными международными субъектами, мировыми супергосударствами.

Надійшла 3 жовтня 2016 р.

ФАДІ АЗІМА*Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ*

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 51(4), с. 87–92

Досліджено сутність та інституції державної підтримки творчості молоді в Україні. Наведено оцінку молоді щодо сучасної діяльності державних органів стосовно молодіжної політики.

Історичні джерела свідчать, що у будь-якій соціальній спільноті виникали проблеми з молоддю. Дослідження різних наукових сфер показують, що більшість людей не сприймає позитивно зміни. Введення різних змін викликає, своєю чергою, опір. Будь-який опір по відношенню до змін як особистого, так і соціального, організаційного характеру вважається нормальним. Є тільки одна категорія людства, яка, у більшості своїй, вітає або творить зміни. Це — молодь. А будь-які зміни пов'язані з творчою діяльністю.

Нині молодь України творчо виявляє себе в усіх сферах життєдіяльності, тим самим стверджуючи, що без її участі неможливі кардинальні соціальні зміни в суспільстві. Отже, позиція молодого покоління відображає творчу активність, всеохоплюючу діяльність у різних проявах розвитку суспільства, в тому числі й творчій мистецькій сфері.

Творчість молодого покоління — багатовимірне явище, тому її всебічне вивчення вимагає різних аспектів аналізу, найважливіші з яких: соціологічний, нормативно-правовий, психолого-педагогічний, історичний, культурологічний, художньо-естетичний.

Дослідимо сутність державної підтримки творчої молоді в Україні на сучасному етапі.

Науковці з різних точок зору розглядають питання творчої самореалізації особистості та відносин держави, суспільства й молоді, що знайшло відображення в науковій літературі політологічного, соціологічного, психолого-педагогічного спрямування.

Однією з ранніх робіт з дослідження процесу та стратегії “творчого мислення” є праця П. Енгельмейєра “Теорія творчості” [14]. До проблематики творчої обдарованості особистості прикута увага і багатьох сучасних вітчизняних науковців. Так, щодо обраної теми важливими є праці В. Моляко, О. Музик, В. Романець, О. Туриніної, в яких вчені досліджували сутність творчості як процесу [4; 9; 12].

У вітчизняній державно-управлінській науці над формуванням та розвитком державної молодіжної політики працювали: М. Головатий, І. Ільїнський, В. Лісовський, В. Луков, М. Перепелиця, В. Чупрунов та ін. У сучасній науці виокремлюють різні підходи до вивчення молодіжної політики: проте, з огляду на заявлену тему, важливими є роботи, де молодіжна політика розглядається як фактор соціального розвитку молоді (М. Головатий) [1; 2].

В Україні проблеми соціального залучення молоді до активної діяльності, у тому числі й творчої, є предметом досліджень Державного інституту розвитку сімейної та молодіжної політики та Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України [7; 8].

При розгляді творчості молодого покоління необхідно враховувати й результати наукових досліджень щодо державної підтримки культурної сфери. Питання державного регулювання розвитку сфери культури в Україні досліджували українські вчені Е. Лібанова, В. Скуратівський, В. Трощинський та інші [5; 13]. Трансформаційні явища у культурній сфері в Україні наприкінці ХХ ст., стан фінансування галузі культури та мистецтва за період до 2006 р., шляхи вдосконалення фінансування культури в Україні на основі зарубіжного досвіду аналізували в рамках проекту “Українські культурні дослідження” О. Гриценко, В. Солодовник, О. Різник, Т. Метельова та С. Садовенко. Так, О. Євсєєва зосередила увагу на державному регулюванні розвитку системи культури в регіоні в умовах глобалізації економіки [3].

Державне управління у сфері підтримки творчої молоді здійснюється суб’єктом управління, яким, зокрема, є: державні органи — центральні органи виконавчої влади (зокрема, Міністерство молоді та спорту України спільно з іншими міністерствами та центральними органами державної виконавчої влади України); місцеві органи державної виконавчої влади зі своїми структурними підрозділами по роботі з молоддю; органи місцевого самоврядування; соціальні служби для молоді (у тому числі центри соціальних служб для дітей, сім’ї та молоді), які ініціюють та приймають рішення стосовно забезпечення державної підтримки сучасним проектам щодо розвитку творчої молоді, тим самим впливаючи на об’єкти управління.

Об’єктом державної підтримки творчої молоді є творчість молодих громадян віком від 14 до 35 років, їх творчі об’єднання, а також мистецькі, освітнянські, спортивні заходи в молодіжному середовищі, відносини у сфері суспільного життя, пов’язані з молоддю, на які спрямовано організуючі та контролюючі дії відповідних суб’єктів.

Суб’єкт і об’єкт взаємодіють у процесі управління для досягнення головної мети державної молодіжної політики — створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України.

Зокрема, міжнародне молодіжне співробітництво, як один із пріоритетних напрямів діяльності центральних органів державної влади, розкривається в підтримці міжнародних програм молодіжних і дитячих громадських органі-

зацій та їх спілок, ініціюванні розроблення проектів міжнародних договорів у сфері молодіжної політики та організації їх виконання, сприянні міжнародному молодіжному обміну, організації та проведенні міжнародних творчих виставок, музичних, фольклорних театральних фестивалів, конкурсів і концертів, а також міжнародних заходів для молоді [11].

Завдяки розширенню сфери реалізації державної молодіжної політики українські молодіжні організації мають можливість приєднатися до міжнародних організацій, рухів (наприклад, Всеукраїнська асоціація молодіжного співробітництва “Альтернатива-В” разом з Міжнародною організацією молодіжних культурних обмінів та Координаційним комітетом з питань міжнародного волонтерства є членом Альянсу європейських волонтерських організацій, Соціалістичний Конгрес Молоді є членом Міжнародної спілки соціалістичних організацій, Всеукраїнська молодіжна хостел-асоціація є членом Міжнародної Федерації Молодіжних Хостелів, Ліберальне Молодіжне Об'єднання є членом Міжнародної Федерації ліберальної молоді тощо) [6].

Проте, незважаючи на широке коло державно-владних організацій та реально існуючу підтримку певних ініціатив та проектів творчої молоді, в Україні загальний стан та реальна оцінка самої молоді щодо діяльності держави з підтримки творчих проявів та молодіжних ініціатив залишаються на достатньо низькому рівні.

Так, на замовлення Міністерства молоді та спорту України було проведено соціологічне дослідження “Молодь України–2015” [10]. Зазначене дослідження проводилося за фінансової підтримки установ ООН в Україні — членів Робочої групи ООН з молоді, зокрема Фонду народонаселення ООН (UNFPA), Програми розвитку ООН (UNDP), Дитячого фонду ООН (UNICEF), програми Волонтери ООН (UNV) та офісу Координатора системи ООН.

Метою дослідження “Молодь України–2015” стала оцінка основних потреб та проблем молоді, а також оцінка відповідності державної молодіжної політики потребам української молоді.

Результати дослідження були використані при підготовці Державної цільової соціальної програми “Молодь України” на 2016–2020 рр., щорічної Доповіді Президенту та Верховній Раді України “Про становище молоді”.

Цільову групу дослідження становила молодь України — громадяни України віком від 14 до 35 років, які постійно проживають на території України.

Вагомою складовою творчої діяльності молоді України є сучасна творчо-мистецька активність. З огляду на вказаний аспект, цікавими є аналітичні відомості розділу 5 соціологічного дослідження “Дозвілля і молодіжні субкультури”.

Аналітичні матеріали свідчать, що більшість вітчизняної молоді у 2015 році принаймні раз на тиждень дивилася фільми та інші телепрограми, слухала музику, зустрічалася з друзями або спілкувалася з ними в соціальних мережах, читала новини або іншу інформацію (не пов'язану з роботою або навчанням) в Інтернеті.

Відповідаючи на питання про своє ставлення до молодіжних субкультур, позитивне ставлення респонденти найчастіше зазначали по відношенню до брейк-дансерів (48 % зазначили позитивне ставлення до цієї субкультури), а негативне — до екстремалів (17 % зазначили негативне ставлення). Щодо належності до зазначених в опитувальнику субкультур, то найчастіше респонденти зазначали належність до футбольних фанатів (8 % належать до цієї субкультури), до решти субкультур себе відносять лише 2–3 % респондентів (див. рисунок).

Так, молоді люди в Україні вважають, що пріоритетними напрямками державної молодіжної політики мають бути сприяння зайнятості та самозайнятості молоді (49 % обрали цей напрям як пріоритетний і 10 % зазначили, що відповідні заходи реалізуються в їхньому регіоні), сприяння забезпеченості молоді житлом (46 % і 7 % відповідно), підтримка талановитої молоді (46 % і 19 % відповідно), поширення серед молоді здорового та безпечного способу життя (44 % та 17 %), підтримка молоді, яка перебуває в складних життєвих обставинах (39 % і 7 %).

Найгострішими є такі показники: 50 % молоді взагалі не чули про жодну діяльність, спрямовану на підтримку молодіжних ініціатив та вирішення проблем молоді.

Загальновизнано, що молодь є двигуном розвитку і трансформації будь-якого суспільства. Інтереси, цінності, потреби та бачення щодо самовизначення й самореалізації кожної особистості змінюються з кожним поколінням. Це обумовлює роль суспільства загалом та державно-владних органів зокрема щодо обов'язкової підтримки творчої молоді, забезпечення необхідних умов стосовно розвитку творчої діяльності молодих людей, в основі якої лежить позитивний для соціуму прояв цієї творчості.

Основним результатом діяльності всіх органів влади, громадських та молодіжних організацій у межах реалізації молодіжної політики має бути на-

	Футбольні фанати	Трейсери (паркур)	Ролери	Екстремали	Брейк-дансери	"Street-workout"
Позитивно, сам належу до цієї субкультури	8 %	2 %	2 %	3 %	2 %	3 %
Позитивно, але до них не належу	41 %	40 %	39 %	32 %	48 %	37 %
Нічого про них не знаю	36 %	38 %	40 %	39 %	36 %	30 %
Негативно	11 %	5 %	3 %	17 %	4 %	3 %
Байдуже	2 %	13 %	14 %	5 %	9 %	24 %
Важко відповісти	2 %	2 %	2 %	3 %	2 %	3 %
N	2852	2852	2852	2852	2852	2852

Розподіл відповідей на питання:
“Як Ви ставитесь до сучасних субкультур і рухів?” [10]

дання максимальних можливостей для творчої молоді, підтримка соціально значущих новітніх ініціатив та конструктивних пропозицій молоді.

Надалі необхідно враховувати, що новітні прояви творчої самореалізації молоді будуть безпосередньо пов'язані із сучасними цивілізаційними змінами, в основі яких лежить глобалізація усіх сфер людської життєдіяльності, та найновітнішими досягненнями сучасних інтерактивних засобів комунікацій, що корінним чином впливає на трансформацію процесів спілкування, освіти та самореалізації у молодіжному середовищі.

Джерела

1. Головатий М. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення / М. Головатий. — Київ : Наук. думка, 1993. — 325 с.
2. Головатий М. Соціологія молоді: курс лекцій / М. Головатий. — [2-ге вид., переробл. і допов.]. — Київ: МАУП, 2006. — 304 с.
3. Євсєєва О. О. Вдосконалення державного регулювання розвитку системи культури в регіоні / О. О. Євсєєва // Бізнесінформ. — 2013. — № 4. — С. 22–28.
4. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень [Текст] / [за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики]. — Житомир : Вид-во ПП Рута, 2007. — 319 с.
5. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір [кол. монографія] / за ред. Е. М. Лібанової. — Київ : Ін-т демографії та соціал. дослідж. НАН України, 2008. — 383 с.
6. Міжнародна молодіжна політика [Електронний ресурс] // М-во молоді та спорту України. — Режим доступу : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/5596>
7. Молодь в умовах становлення незалежності України (1991–2011 рр.): щоріч. допов. Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. ін-т розвитку сімейної та молодіжної політики [редкол.: О. В. Белишев (голова) та ін.]. — Київ, 2011. — 316 с.
8. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / за ред. Е. М. Лібанової. — Київ : Ін-т демографії та соціал. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. — 248 с.
9. Романець В. А. Психологія творчості: [навч. посіб.] / В. А. Романець. — [2-ге вид., доп.]. — Київ : Либідь, 2001. — 288 с.
10. Соціологічне дослідження “Молодь України— 2015” [Електронний ресурс] // М-во молоді та спорту України. — Режим доступу : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/21074>
11. Триває робота щодо зміцнення міжнародного співробітництва в галузі молодіжної політики [Електронний ресурс] // Урядовий портал. Прес-служба Держ. служби молоді та спорту. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244167212
12. Туриніна О. Л. Психологія творчості: [навч. посіб.] / О. Л. Туриніна. — Київ : МАУП, 2007. — 160 с.
13. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб.: у 2 ч. / [авт. кол.: В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Е. М. Лібанова та ін.] ; за заг. ред. В. П. Трощинського, В. А. Скуратівського. — Київ : НАДУ, 2010. — Ч. 2. — 244 с.
14. Эншельмейер П. К. Теория творчества / П. К. Эншельмейер. — Санкт-Петербург, 1910. — 205 с.

У контексті визначення ролі держави у підтримці творчості молодого покоління з'ясовано суб'єкт-об'єктні дефініції у сфері державної політики, наведено результати соціологічного дослідження "Молодь України-2015" щодо надання оцінки представниками молоді діяльності державних органів у сфері молодіжної політики. Визначено необхідність державної підтримки творчої діяльності молодого покоління та пріоритетні зміни й трансформації у сфері творчості.

In the context of the definition of the state's role in supporting the creativity of the younger generation clarified the subject-object definitions in the field of public policy, the results of a sociological survey "Youth of Ukraine-2015" for evaluation by representatives of youth activities of state bodies in the sphere of youth policy, determined the need for state support of creative activity of the young generation and priorities change and transformation in the field of creativity.

В контексте определения роли государства в поддержке творчества молодого поколения выяснены субъект-объектные дефиниции в сфере государственной политики, приведены результаты социологического исследования "Молодежь Украины-2015" о предоставлении оценки представителями молодежи деятельности государственных органов в сфере молодежной политики. Определена необходимость государственной поддержки творческой деятельности молодого поколения и приоритетные изменения и трансформации в сфере творчества.

Надійшла 26 вересня 2016 р.

Вимоги до статей, що подаються для публікації у виданні “Наукові праці МАУП”

Стаття повинна розкривати зміст однієї із рубрик:

1. Політичні науки.
2. Юридичні науки.
3. Економічні науки.
4. Педагогічні науки.

Автор несе відповідальність за достовірність матеріалу, який подає.

Обсяг статті — 6–12 друкованих сторінок.

Структура статті: рубрика, УДК, прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання (посада), повна назва місця роботи автора, назва статті, анотація 300–500 знаків (про що стаття) мовою тексту статті, текст, бібліографія, резюме до 1000 знаків (наукові результати, в чому новизна) українською, російською та англійською мовами.

УДК слід друкувати праворуч зверху сторінки, нижче через 2 інтервали — прізвище(а) та ініціали автора(ів), науковий ступінь, вчене звання (посада), ще через 2 інтервали — повну назву місця роботи автора(ів), ще нижче через 2 інтервали — назву статті великими літерами.

Текст статті необхідно друкувати у MS Word для формату А4 через 1,5 інтервала шрифтом Times New Roman 14 pt. Формат тексту — 170×252 мм. Поля: верхнє — 25 мм, нижнє — 20 мм, праве — 15 мм, ліве — 25 мм, формат файлу *.doc (2003).

Список джерел як доказової бази дослідження необхідно розмістити наприкінці тексту. Бібліографічні посилання наводяться згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 та ДСТУ 8302:2015, з урахуванням вимог ВАК України (див. приклади).

Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно. Посилання на джерела та ілюстрації в тексті статті обов’язкові.

Автор має надіслати статтю електронною поштою на адресу m.a.u.p@ukr.net. Файл статті повинен бути збережений у форматі *.doc. Екранні копії, схеми, рисунки та фотографії слід записувати окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, GIF, JPG, в імені яких зазначати номер ілюстрації у статті, наприклад pict 10.tif.

До матеріалу автор обов’язково повинен додати контактні дані для зв’язку та дані для розділу “Відомості про авторів”. Більш докладно про вимоги читайте на сторінці “Наукові праці” сайту МАУП www.mau.p.com.ua.

Редакція залишає за собою право рецензувати та редагувати статті.

Деякі приклади оформлення бібліографічного опису у списку джерел

Книги одного, двох або трьох авторів

Кучерявий О. Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Слово, 2014. 440 с.

Козяр М. М., Коваль М. С. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 327 с.

Синьова Є. П., Гребенюк Т. М., Серпутько Г. П. Основи психолого-педагогічного супроводу студентів з порушеннями зору: наук.-метод. посіб. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. 153 с.

Книги чотирьох та більше авторів

Педагогіка розуміння як перспективний напрям розвитку вищої освіти: навч. посіб. / О. Г. Романовський та ін. Харків, 2014. 260 с.

Педагогіка розуміння як перспективний напрям розвитку вищої освіти: навч. посіб. / О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов, С. М. Резнік, Ж. Б. Богдан. Харків, 2014. 260 с.

Статті журналів

Ковальська О. Про інноваційні соціальні технології національно-патріотичного виховання школярів // Директор школи, ліцею, гімназії: наук.-практ. журн. 2015. № 4/5. С. 44–50.

Бондаревська І. О., Михайленко В. О. Психологічний аналіз соціального капіталу в спільнотах іммігрантів та біженців // Педагогіка і психологія : наук.-теор. та інфор. журн. 2016. № 2. С. 71–76.

Єлізарова О. Т., Гозак С. В., Парац А. М. Актуальність оптимізації режиму дня та шкільного навантаження учнів молодшого шкільного віку // Довкілля та здоров'я: наук. журн. 2015. №4. С. 36–40.

Порівняльна педагогіка в Національній академії педагогічних наук України: кроки зростання / О. І. Локшина та ін. // Український педагогічний журнал. 2016. № 2. С. 5–12.

Порівняльна педагогіка в Національній академії педагогічних наук України: кроки зростання / О. І. Локшина, Н. М. Авшенюк, О. В. Овруч, О. В. Бородієнко // Український педагогічний журнал. 2016. № 2. С. 5–12.

Статті наукових збірників

Прозар М. В. Адаптація учнів перших класів до навчальної діяльності в початковій школі // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.: Педагогіка. Тернопіль, 2015. Вип. 1. С. 49–55.

Стеценко В. І., Галуйко Р. М. Екзистенціалізм: історико-філософський та релігійний погляд // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні

науки: наук. вісник: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 100 (9). С. 156–160.

Мальцева О. Б., Дуло О. А., Качанова В. В. Особливості корекції функціонального стану і рухових функцій організму спортсменів, що перенесли перелом променевої кістки // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 3К 2 (71) 16. С. 191–194.

Пропедевтика сприйняття понять “інваріант” та “напівваріант” при наданні математичної освіти молодшим спеціалістам комп’ютерно-орієнтованих спеціальностей (ВНЗ I–II рівнів акредитації) / О. Лещинський та ін. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 3: Фізика і математика у вищій і середній школі. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 16. С. 83–89.

Пропедевтика сприйняття понять “інваріант” та “напівваріант” при наданні математичної освіти молодшим спеціалістам комп’ютерно-орієнтованих спеціальностей (ВНЗ I–II рівнів акредитації) / О. Лещинський, В. Тихонова, Т. Бохонова, О. Томащук, В. Гроза // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 3: Фізика і математика у вищій і середній школі. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 16. С. 83–89.

Електронний ресурс

Апостол М. В. Наукові пошуки академіка М. В. Зубця в контексті розвитку вчення про породотворення у тваринництві // Історія науки і біографістика: електрон. наук. фах. вид. 2016. № 1. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2016-1/01.pdf> (дата звернення: 9. 09. 2016).

Кучер В. І., Потильчак О. В. Україна 1941–1944: трагедія народу за фасадом священної війни: монографія / В. І. Кучер, О. В. Потильчак. К.-Біла Церква: ТОВ “Білоцерківдрук”, 2011. 368 с. [Електронний ресурс] // Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Наукова бібліотека. Репозитарій. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/2878/1/Кучер_В._И.%2c,_Потильчак_А._В._Украина_1941-1944-2011.pdf.pdf (дата звернення: 9. 09. 2016).

Драгоманов Михайло Петрович [Електронний ресурс] // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Драгоманов_Михайло_Петрович (дата звернення: 9. 09. 2016).

Архівний документ

ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 166 (Фонд “Міністерство освіти України”). Оп. 166. Од. зб. 33. 10 арк.

ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 166. Од. зб. 33. 10 арк.

Посилання на назву документу з архівної справи

Положение о Киевском Педагогическом Институте // ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 160. Спр 38. Ч.1 Арк. 272–273 зв.

Science Edition

IAPM SCIENTIFIC WORKS

*Series
Political Science*

***Issue 4 (51)
2016***

*Founded 2001
The edition comes out 4 issues per year*

In collection of scientific works the articles of research workers, who are engaged in the problems of development of political science and law, are published.

For researchers, teachers, students and all those interested in the development of science in Ukraine.

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

*Серія
Політичні науки*

***Випуск 4 (51)
2016***

*Засновано 2001 року
Видання виходить 4 рази на рік*

Відповідальний редактор за випуск *Ю. А. Носанчук*

Коректор *Т. К. Валицька*

Комп'ютерне верстання *Н. В. Коваленко*

Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 29.12.16. Формат 70×100¹/₁₆.

Ум. друк. арк. 7,74. Обл.-вид. арк. 6,12. Наклад 150 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Видавець і виготовлювач

ДП «Видавничий дім «Персонал»

03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.*